

Оноре дьо Балзак

**ЙОЖЕНИ
ГРАНДЕ**

НАРОДНА КУЛТУРА

ОНОРЕ ДЪО БАЛЗАК ЙОЖЕНИ ГРАНДЕ

Превод: Ерма Гечева

chitanka.info

На Мария

Нека вашето име, името на тази, чийто портрет е най-хубавото украшение на това произведение, бъде като зелена клонка благословен чимшир, откършена от незнаен храст, но несъмнено осветена от религията и вечно обновявана, за да закриля дома.

Дьо Балзак

В някои провинциални градове се срещат къщи, чийто вид навява тъга, каквато вдъхват най-мрачните манастири, най-безцветните ланди, най-печалните развалини. Може би в тези къщи се съчетават манастирската тишина, пустотата на ландите и рушенето на развалините; в тях животът и движението са толкова спокойни, че пришелецът ще ги помисли за необитавани, ако не срещне ненадейно бледия студен поглед на неподвижно полумонашеско лице, надникнало над перваза на прозореца при шума на непознатите стъпки. Със същите белези на печал се отличава и един дом в Сомюр в края на стръмната улица, която води за замъка откъм високата част на града. Тази тясна, сега безлюдна улица, гореща лете, студена зиме, на места мрачна, е забележителна с кънтящия си винаги чист и сух дребен калдъръм, с криволиците си, със спокойствието на къщите, които принадлежат към стария град и се издигат над крепостните стени. Тривековни постройки, макар и дървени, те още са здрави и техният своеобразен вид допринася за оригиналността, с която тази част от Сомюр привлича антиквари и хора на изкуството. Трудно е да мине човек пред тези къщи и да не остане възхитен от огромните греди, чиито краища, често изрязани в странни форми, увенчават партера с черни барелефи. Тук напречни греди, покрити с плочест камък, чертаят сини линии върху ронливите стени на дом, завършващ с огънат от старост покрив, поддържан от подпори и с прогнили дървени керемиди, извити от редуващото се въздействие на дъжда и слънцето. Тук ще видите изтрити почернели первази с трудно забележима тънка резба, които сякаш едва поддържат кафявата глинена саксия, където растат карамфилите или розите на някоя бедна работничка. По-нататък

— врата с огромни гвоздеи, върху която геният на нашите деди е очертал семейни йероглифи, чийто смисъл никой вече не ще разбере. Ту някой протестант е обозначил вратата си, ту някой член на Лигата^[1] е проклял Анри IV. Еснаф е вписал знаците на своето новопридобито благородство, славата на отдавна забравената му почетна длъжност^[2].

Тук е цялата френска история. До разклатена къща с грубо иззидани стени, върху която занаятчията е увековечил рендето си, се издига дом на благородник, над чиято порта с каменен свод още се виждат останките на герб, изкъртван от революциите, вълнували областта от 1789 година насам. На тази улица приземните етажи не са нито магазини, нито дюкянчета: в тях любителите на Средновековието ще намерят работилничките от времето на бащите ни с цялата им първобитна простота. Тези ниски стаи без витрини, без показност, без остъклени стени са дълбоки, тъмни, лишени от всяка външна или вътрешна украса. Вратите им се състоят от две дъсчени части, закрепени с груби жезла, като горната част се отваря навътре, а долната, снабдена със звънче, задвижвано от пружина, непрекъснато се блъска навън и навътре. В тези своего рода влажни пещери въздух и светлина проникват било през горната част на вратата, било през пространството между свода, тавана и ниската стена, стигаща до кръста и продължаваща нагоре със здрави кепенци, които сутрин се свалят, а вечер се поставят и закрепват със завинтени за тях плоски жезла. Тази стена търговците използват, за да излагат стоката си. Тук няма никаква шарлатания. В зависимост от вида на търговията изложените стоки са две-три качета сол и моруна, няколко бали корабно платно, въжета, пиринч, окачени по гредите на тавана, обръчи, наредени край стените, или няколко топа сукно по рафтовете. Влезте. Спретнато, цъфтящо от младост момиче с бяло шалче и червени ръце ще остави плетивото си и ще повика баща си или майка си, те ще дойдат и равнодушно, любезно или високомерно — според характера си, ще ви продадат каквато желаете стока — за две су или за двадесет хиляди. Ще видите търговец на дъги за бъчви, който седи пред портата си, върти палци и разговаря със съседа. На пръв поглед той притежава само няколко прости дъски и две-три връзки летви, но от неговия претъпкан склад на пристанището се снабдяват всички бъчвари в Анжу. И той е пресметнал до последната дъска за колко бъчви ще има материал, ако реколтата се окаже добра. При хубаво време забогатява,

при дъжд се разорява: за една утрин бъчвата стига до единадесет франка или спада на шест. По тези места, както и в Турен, атмосферните промени ръководят търговския живот. Лозари, земевладелци, търговци на дървен материал, бъчвари, ханджии, моряци — всички дебнат един слънчев лъч; вечер, като си лягат, треперят да не би на другия ден да научат, че през нощта е паднала слана; страхуват се от дъжд, от вятър, а искат вода, топлина, облаци по тяхна воля. Тук се води непрекъснат двубой между небето и земните интереси. Барометърът едно след друго опечалява, разведрява, развеселява лицата. От праг на праг по цялото протежение на някогашната Главна улица в Сомюр думите „златно временце“ се изчисляват в пари. Всеки подмята на съседа си:

— Жълтици ваят.

И знае какво му носи един слънчев лъч, един навременен дъжд.

През лятото в съботен ден към пладне от тези добри производители не можете да получите стока нито за грош. Всеки си има лозето, чифличето и отива да поседи два дена извън града. И понеже тогава всичко е предвидено — и покупките, и продажбите, и печалбите, — търговците прекарват от дванадесет десет часа във веселби, наблюдения, преценки, непрекъснато дебнене. Не може домакиня да купи яребица и съседите да не разпитат мъжа й дали добре я е сготвила. Не може момиче да си покаже главата на прозореца и да не го видят всички групички хора без работа. Така тук съвестите са наяве, както и непроницаемите черни и мълчаливи къщи нямат никакви тайни. Почти целият живот протича на открито: всяко семейство седи пред портата си, там закусва, там обядва, там се кара. По улицата не минава човек, без да бъде основно проучен. Затова и на времето, когато в провинциален град пристигнал чужд човек, от врата на врата го одумвали. Оттам водят началото си разни забавни приказки, оттам и прякорът „подигравчии“, даван на жителите на Анжу, които особено се отличавали с присмехулството си. Някогашните господарски домове в стария град се намират в горния край на улицата, където на времето са живеели местните благородници. Пълната с печал къща, където се развиха събитията, разказани в този роман, беше тъкмо един от тези домове, достойни останки от век, когато нещата и хората са се отличавали с простота, която френските нрави губят с всеки изминат ден. След като се

изкачите по криволичетата живописна улица, където и най-малката подробност събужда спомени, а общото впечатление навява неволна мечтателност, ще забележите една доста тъмна чупка, в дъното на която е спотаена портата на „дома на господин Гранде“. Невъзможно е да разберете смисъла на този провинциален израз, ако не знаете биографията на господин Гранде.

В Сомюр господин Гранде се ползуваше с репутация, чиито причини и следствия не може да бъдат напълно разбрани от хора, които не са живели поне известно време в провинцията. Господин Гранде, още наричан от някои чичо Гранде, макар броят на тези старци значително да намаляваше, през 1789 година беше много заможен майстор-бъчвар, който знаеше да чете, да пише и да смята. Когато Френската република започна да разпродава църковните имоти в Сомюрска околия, бъчварят, тогава четиридесетгодишен, тъкмо се бе оженил за дъщерята на един богат търговец на дървен материал. Гранде взе наличните си пари и зестрата, общо две хиляди луидора, и отиде в областния град, където срещу двеста дублона, подарени от тъст му на строгия републиканец, който се занимаваше с разпродажбата на държавните имоти, получи за залък хляб по законен път, макар и не съвсем законно, най-добрите лозя в околията, едно старо абатство и няколко изполичарски чифличета. Жителите на Сомюр не бяха настроени особено революционно и Гранде мина за смел човек, за републиканец, патриот, привърженик на новите идеи, докато бъчварят чисто и просто беше привързан към лозята. Той бе назначен за член на Сомюрската областна управа и неговото миролюбиво влияние се почувствува както в политиката, така и в търговията. В политиката — защото той покровителствуваше бившите хора и с цялата си власт се противопостави на разпродажбата на емигрантските имоти; в търговията — защото достави на републиканските войски една-две хиляди бъчви бяло вино и поиска да му се изплатят с великолепни пасбища, зачислени на един женски манастир и оставени най-накрая за разпродажба.

По време на Консулството почтеният Гранде стана кмет, управлява добре и бра грозде още по-добре; по време на Империята стана господин Гранде. Наполеон не обичаше републиканците: на мястото на Гранде, за когото се разправяше, че носил червена шапка,

той назначи някакъв едър земевладелец, който имаше „дъо“ пред името си и по-сетне стана имперски барон.

Господин Гранде напусна кметските почести без никакво съжаление. В интерес на града той бе построил чудесни пътища, които водеха до неговите имоти. Къщата и земите му бяха много изгодно оценени и обложени с умерени данъци. Различните ливади и лозя благодарение на постоянните му грижи бяха станали „водещи“ в страната, техническа дума, употребявана тогава в смисъл на лозя, от които се произвежда първокачествено вино. Той можеше да си издействува ордена на „Почетния легион“. Това събитие стана през 1806 година. Тогава господин Гранде беше на петдесет и седем години, а жена му на около тридесет и шест. Единствената им дъщеря, плод на законна любов, беше десетгодишна. Господин Гранде, когото провидението вероятно бе пожелало да обезщети за уволнението му от служба, същата година едно след друго получи наследство от госпожа дъо Ла Годиnier, родена дъо Ла Бертъолиер, майка на госпожа Гранде; после от стария господин дъо Ла Бертъолиер, баща на покойната; най-сетне от госпожа Жантийе, баба по майчина линия — три наследства, чиито размери никой не узна. Скъперничеството на тези трима старци се беше превърнало в такава страст, че те от години трупаха пари, за да могат тайно да им се любуват. Старият господин дъо Ла Бертъолиер наричаше влагането на капитали разсипничество, понеже за него самото съзержаване на златото представляваше по-голяма лихва, отколкото всички проценти от лихварството. Така че град Сомюр изчисли стойността на спестяванията по доходите от явните имуществва. Тогава господин Гранде получи нова благородническа титла, която нашата мания за равенство никога няма да заличи — стана човек, обложен с най-големите данъци в областта. Той имаше сто арпана^[3] лозя, които при добра година му даваха седем-осемстотин бъчви вино. Притежаваше тринадесет изполичарски чифлика, едно старо абатство, в което за икономия бе зазидал прозорците, арките, стъклописите, впрочем това ги опази, и сто двадесет и седем арпана ливади, където растяха и дебелееха три хиляди тополи, посадени през 1793 година. Най-сетне къщата, в която живееше, беше негова собственост. Така оценяваха хората видимото му имущество.

Що се отнася до капиталите му, само двама души можеха смътно да подозират техните размери: единият беше господин Крюшо,

нотариус, натоварен с лихварските вложения на господин Гранде; другият — господин де Грасен, най-богатият banker на Сомюр, в чиито печалби лозарят участвуваше, доколкото му отърваше, и то тайно. Макар старият Крюшо и господин де Грасен да се отличаваха с дълбока потайност, на която в провинцията се гради и доверието, и богатството, те открито проявяваха толкова голямо уважение към господин Гранде, че наблюдателите можеха да съдят за размерите на капиталите на бившия кмет по раболепното почитание, на което бе предмет. В Сомюр нямаше човек, който да не бе убеден, че Гранде притежава някакво особено съкровище, някакво скривалище, пълно с жълтици, и нощем вкува неизказаните радости, които доставя видът на купища злато. Скъперниците на дребно се чувствуваха някак уверени в това, като гледаха очите на Гранде, на които жълтият метал сякаш бе придал своя отгънък. Погледът на оня, който е свикнал да извлича огромни печалби от капитала си, както и погледът на сладострастника, на комарджията или на блюдолизника, неминуемо придобива известни неопределими привички, някакви бегли, алчни, тайнствени трепкания, които не убягват на събратята му. Този таен език образува, бих казал, нещо като франкмасонство на страстите. Така че господин Гранде вдъхваше почтително уважение, на каквото имаше право човек, който никога никому нищо не дължеше, който, като стар бъчвар и лозар, отгатваше с точност на астроном кога трябва да пригответи хиляда и кога само петстотин бъчви за реколтата си, който не пропускаше сделка, винаги имаше бъчви за продан, когато бъчвата струваше по-скъпо от бъдещото й съдържание, който можеше да си прибере реколтата в избите и да изчака момента, когато ще продаде по двеста франка бъчвата, докато дребните производители я продаваха по пет луидора. Прочутата му реколта от 1811 година, благоразумно запазена и бавно разпродавана, му бе донесла над двеста и четиридесет хиляди франка.

Когато ставаше въпрос за пари, господин Гранде проявяваше качества на тигър и на боа: той умееше да залегне, да се свие, дълго да наблюдава жертвата си, преди да скочи върху нея; после отваряше пагата на кесията си, поглъщаше товар жълтици и спокойно лягаше, като змията, която смиля жертвата си безстрастно, хладно, методично. Когато минаваше, винаги го гледаха със смесица от възхищение и страхопочитание. Та кой в Сомюр не бе усетил учтивото разкъсване на

стоманените му нокти? На едного адвокатът Крюшо бе осигурил пари за купуване на имот, но с лихва единадесет на сто; на другото господин де Грасен бе откупил полица, но със страшно шконто. Рядко минаваше ден да не се спомене името на господин Гранде било на пазара, било във вечерните разговори из града.

За някои богатството на стария лозар беше предмет на патриотична гордост. Затова не един търговец, не един ханджия казваха с известно задоволство на клиенти от друг град:

— Господине, тук ние имаме две-три милионерски къщи, а пък господин Гранде и сам не знае богатството си!

През 1816 година най-добрите аритметици на Сомюр изчисляваха недвижимите имоти на Гранде на около четири милиона; но понеже през 1793 година и 1817 година навярно бе получавал средно по сто хиляди франка от тези имоти, можеше да се смята, че притежава в пари сума, почти равна на стойността на земите му. Затова винаги когато след партия бостон или след разговор за лозята се споменеше за Гранде, някой умник казваше:

— Гранде ли?... Гранде трябва да има към пет-шест милиона.

— Вие сте по-хитър от мене, аз и досега не съм успял да разбера колко му е цялото богатство — отвръщаха господин Крюшо или господин де Грасен, ако чуеха подобни думи.

Заговореше ли парижанин за Ротшилдови или за господин Лафит, сомюрците питаха дали са богати колкото господин Гранде. И ако парижанинът потвърдеше с презрителна усмивка, те се споглеждаха и недоверчиво поклащаха глава. Такова голямо богатство прикриваше със златно було всички деяния на този човек. И макар отначало някои особености в живота му да предизвикваха присмех и подигравки, и присмехът, и подигравките отдавна вече бяха пресекнали. И най-дребните прояви на господин Гранде внушаваха уважение като нещо добре преценено. Думите му, дрехите му, държането му, едно премигване на очите му бяха като закон в областта, където всеки, след като предварително го бе проучил така, както естествоизпитателят проучва действието на инстинкта у животните, признаваше дълбоката безмълвна мъдрост и на най-незначителните му действия.

— Зимата ще бъде сурова — казваха хората, — господин Гранде си е сложил ръкавиците, подплатени с кожа; трябва да се бере

гроздето.

— Господин Гранде купува много материал за дъги, ще има вино тая година.

Господин Гранде никога не купуваше нито месо, нито хляб. Изполичарите му носеха всяка седмица достатъчно угоени петли, пилета, яйца, масло и жито за сметка на неговата част. Той притежаваше воденица, чийто наемател беше задължен по договор да взема от дома му определено количество зърно и да му докарва триците и брашното. Макар вече да не беше млада, дългата Нанон, единствената му слугиня, всяка събота месеше хляб за семейството. Господин Гранде се бе условил с градинарите, които работеха неговата земя, да му доставят зеленчук. А плодове береше толкова много, че пращаше голяма част от тях да се продават на пазара. Дърва за горене сечеше от живите си плетища или използваше полуизгнилите пънове край нивите, които изполичарите му докарваха нарязани и ги подреждаха в бараката, а в замяна получаваха благодарност. Единствените му разноси, както беше известно, бяха за просфора, за дрехите на жена му и дъщеря му и за тронове им в църквата, за осветление, за заплата на дългата Нанон, за калайдисване на тенджерите, за данъците, за поправка на сградите и за стопанисване на имотите. Имаше шестстотин арпана наскоро купена гора, която пазачът на съседа наглеждаше срещу обещанието на Гранде, че някак ще му се отблагодари. Започна да яде дивеч чак след като купи гората.

Държането на този човек беше съвсем просто. Говореше малко. Обикновено изразяваше мислите си с къси многозначителни изречения, произнесени с тих глас. След Революцията, когато привлече погледите, той бе започнал неприятно да заеква, щом трябваше да говори по-дълго или да участва в спор. Това заекване, несвързаността на думите му, многословието, в което удавяше мисълта си, привидната липса на логика, отдавани на липсата на образование, бяха престорени и ще бъдат обяснени, доколкото е необходимо, с някои случки от тази история. Впрочем четири изречения, точни като алгебрични формули, обикновено му служеха да обхване, да разреши всички трудности в живота и търговията: „Не знам, не мога, не искам, ще видим.“ Той никога не казваше „да“, нито „не“, никога не пишеше. Заговореха ли му, слушаше хладно, държеше си брадичката с дясната ръка, като опираше десния лакът на опакото на лявата ръка и за всяко

нещо си създаваше мнение, от което никога не отстъпваше. Дълго обмисляше и най-дребната сделка. Когато след умело воден разговор, смятайки, че вече го държи, противникът издадеше тайната на своите намерения, Гранде му отвърщаше:

— Нищо не мога да реша, преди да се посъветвам с жена си.

Жена му, която той бе свел до положение на пълна робиня, беше най-удобният му параван в сделките. У никого не ходеше на гости, не желаше нито да го канят, нито да кани на обед; никога не вдигаше шум и сякаш пестеше всичко, дори движенията си. В чужд дом не побутваше нищо от постоянно уважение към собствеността. Но въпреки кроткия глас, въпреки предпазливото държане езикът и навиците на бъчваря излизаха наяве особено когато си беше в къщи, където се сдържаше по-малко, отколкото другаде. Външно Гранде беше човек, пет стъпки висок, набит, широкоплещест, с прасци, дебели дванадесет палци, възлести колене и широки рамене; лицето му беше кръгло, тъмно, белязано от едра шарка; брадичката му беше права, устните без никаква извивка, а зъбите — бели; очите му имаха оня спокоен и хищен израз, който народът приписва на базилика: по челото му, покрито с напречни бръчки, не липсваха изразителни издутини; жълтеникавите му прошарени коси бяха златисто бели, както казваха някои младежи, които не знаеха какво значи да си правят шеги с господин Гранде. На върха на дебелия му нос имаше брадавица с жилки, за които не без основание, простите хора казваха, че е пълна с лукавство. Това лице изразяваше опасна прозорливост, хладна честност, егоизъм на човек, свикнал да съсредоточава чувствата си в радостите на скъперничеството и върху едничкото същество, което значеше нещо за него — дъщеря му Йожени, неговата наследница. Стойката, държането, походката му, всичко у него издаваше самоувереност, която придобиват хора, свикнали винаги да успяват в начинанията си.

Така че въпреки привидно лекия си и мек нрав господин Гранде имаше железен характер. Понеже винаги беше облечен по един и същ начин, онези, които го видеха днес, все едно, че го бяха видели и през 1791 година. Тежките му обувки бяха вързани с кожени връзки; по всяко време носеше дебели вълнени чорапи, плътни кафяви сукнени панталони до коленете със сребърни катарамии, кадифена жилетка на жълти и сиви черти, широк дългопол сюртук, черна вратовръзка и

квакерска шапка. Ръкавиците му, здрави като стражарските, траеха по двадесет месеца и за да ги пази чисти, той ги слагаше с привично движение върху периферията на шапката си все на същото място. Сомюр не знаеше нищо повече за неговата личност.

Само шестима жители на града имаха правото да посещават къщата му. Най-изтъкнатият от първите трима беше племенникът на господин Крюшо. Откакто бе назначен за председател на гражданския съд в Сомюр, този млад мъж бе прибавил Бонфон към презимето си Крюшо и се стремеше да даде предимство на Бонфон пред Крюшо. Той вече се подписваше К. дьо Бонфон. Недосетливият ищец, който го назовеше „господин Крюшо“, скоро забелязваше по време на заседанието, че е извършил глупост. Съдията покровителствуваше онези, които го наричаха „господин председател“, но даряваше с най-любезна усмивка ласкателите, които му казваха „господин дьо Бонфон“.

Господин председателят беше тридесет и три годишен, притежаваше имението Бонфон (Bonî Fontis) което носеше седем хиляди франка годишен доход; очакваше наследство от чичо си нотариуса и от чичо си абат Крюшо, каноник в църквата „Сен-Мартен“ в Тур, а и двамата минаваха за доста богати. Тези трима Крюшо, поддържани от доста братовчеди и сродени с двадесет семейства в града, образуваха партия, както на времето Медичите във Флоренция: и както Медичите, Крюшо имаха свои Паци. Госпожа де Грасен, майка на двадесет и три годишен син, редовно ходеше да играе карти с госпожа Гранде и се надяваше да ожени своя мил Адолф за госпожица Йожени. Господин де Грасен, банкерът, усилено подпомагаше маневрите на жена си с непрекъснати услуги, които правеше тайно на стария скъперник, и винаги пристигаше навреме на полесражението. Тези трима де Грасен също имаха свои привърженици, братовчеди, верни съюзници.

Откъм рода Крюшо абатът, Талейран на семейството, здраво поддържан от брат си нотариуса, упорито оспорваше терена на жената на финансиста и се опитваше да осигури голямото наследство за своя племенник председателя. Тази тайна борба между родовете Крюшо и де Грасен, чиято награда беше ръката на Йожени Гранде, страстно занимаваше различните кръгове на сомюрското общество. Дали госпожица Гранде ще се омъжи за председателя или за господин

Адолф де Грасен? На този въпрос едни отговаряха, че господин Гранде няма да даде дъщеря си нито на единия, нито на другия. Разяждан от амбиция, бившият бъчвар, казваха те, си търси за зет някой пер на Франция, когото триста хиляди франка рента ще накарат да приеме всички минали, сегашни и бъдещи бурета на семейство Гранде.

Други отвърщаха, че господин и госпожа де Грасен са благородници и извънредно богати, че Адолф е много приятно момче и ако Гранде няма пред вид някой папски племенник, подобен брак наистина би трябвало да задоволи такива незначителни хорица, да задоволи човек, когото цял Сомюр бе виждал с тесла в ръка и който на това отгоре бе носил червена шапка.

По-разумните забелязваха, че господин Крюшо дьо Бонфон ходи по всяко време у Гранде, докато съперникът му е приет само в неделя. Едни изтъкваха, че госпожа де Грасен е по-свързана с жените от дома Гранде, отколкото госпожите Крюшо, и може да им внушава известни мисли, а това рано или късно ще окаже влияние в нейна полза. Други пък отвърщаха, че абат Крюшо до немай-къде умее да действа подмолно и че в това отношение може да бъде достоен съперник на всяка жена.

— Те са един на един — казваше някакъв сомюрски остроумец.

Като по-осведомени, старите местни жители твърдяха, че Гранде е предвидлив и няма да допусне богатството да излезе от рода, та сомюрската госпожица Гранде ще се омъжи за сина на парижкия господин Гранде, търговец на вина на едро.

На това кръшотистите и грасенистите отвърщаха:

— Първо на първо, двамата братя не са се виждали и два пъти през тези тридесет години, освен това парижкият господин Гранде има по-високи претенции за своя син. Той е районен кмет, депутат, полковник от националната гвардия, съдия в търговския съд, отрекъл се е от сомюрските Гранде и има намерение да се сроди с някое семейство на херцози по Наполеоново благоволение.

Какво ли не разправяха за наследницата, за която се говореше на двадесет левги околоръст, та чак и в обществения превоз между Анже и Блоа! В началото на 1818 година кръшотистите спечелиха значително предимство пред грасенистите. Имението Фроафон, забележително със своя парк, с великолепия си замък, чифлиците, реките, езерата и горите си, на стойност три милиона, бе обявено за

продан от младия маркиз дьо Фроафон, принуден да превърне в пари недвижимото си имущество. Нотариусът Крюшо, председателят на съда Крюшо, абатът Крюшо, подпомогнати от привържениците си, успяха да предотвратят продажбата му на парцели. Нотариусът уреди златна сделка с младежа, като го убеди, че ще има да води безкрайни дела с купувачите, преди да си получи парите от продажбата на отделните парцели и че ще е по-добре да продаде целия имот на господин Гранде, човек, разполагащ със средства и при това в състояние да му плати земята в брой. Така прекрасното наследствено имение на маркизите дьо Фроафон беше лапнато от господин Гранде, който, за голяма изненада на сомюрчани, го изплати наведнъж, с известно шконто, след като бяха изпълнени формалностите. Това събитие се разчу в Нант и в Орлеан. Господин Гранде отиде да види замъка си с една каруца, която случайно се връщаше във Фроафон. След като хвърли собственически поглед на имението, той се прибра в Сомюр уверен, че е вложил парите си с пет на сто и обзет от величавата мисъл да присъедини към имението и другите си земи. После, за да напълни отново почти празната си съкровищница, реши да изсече горите и горичките си и да превърне в капитал тополите от ливадите си.

Сега е лесно да се разбере какво се влагаше в думите „къщата на господин Гранде“ — онази сива, хладна, тиха къща, разположена в най-високата част на града, в сянката на порутените укрепления. Както цялата сграда, двата стълба и сводът, образувачи отвора на вратата, бяха от оня особен бял пясъчник, който се среща по бреговете на Лоара и е толкова мек, че средно издържа едва по двеста години. Цели в нееднакви дупки, странно издълбани от променливото време, сводът и поддържащите го колони сякаш бяха нарочно изработени с характерните за френската архитектура ситни, подобни на следи от червеи орнаменти и това придаваше на портала известна прилика с тъмничен вход. Над готическия свод господствуваше дълъг барелеф, изработен от твърд камък и представящ четирите годишни времена, чиито фигури бяха вече разядени и съвсем почернели. Над барелефа се издаваше греда върху която по случайно попаднали семена бяха израснали жълти париегарии, фунийки, телефончета, живовляк и едно доста високо черешово дръвче. Масивната разсъхнала се дъбова врата беше кафява, цяла напукана, наглед слаба, но здраво крепена от

гвоздеи, които образуваха геометрични фигури. Малка четвъртита решетка с гъсти пръчки, почервенели от ръжда, заемаше средата на вратата и като че служеше за допълнение на чукче, закрепено за нея с халка, с която се удряше по един по-голям гвоздей във форма на разкривено лице. Продълговатото чукче, от онези, които нашите прадеди са наричали „жакмар“, приличаше на голяма удивителна; ако го разгледаше по-внимателно, някой антиквар би открил следи от необикновено смешно лице, изобразено на времето върху него, а сега изтрито от дълга употреба.

През малката решетка, предназначена да се разпознават приятели по време на гражданските войни, любопитните можеха да зърнат в дъното на мрачен зеленикав сводест коридор няколко изтрити стъпала, водещи към една градина, живописно оградена с дебели влажни зидове, по които се стичаше вода и растяха хилави храсти. Това бяха стените на крепостта, върху които се намираха градините на няколко съседни къщи. В приземния етаж на къщата най-голямата стая беше всекидневната, в която се влизаше през сводестия коридор. Малцина знаят какво голямо значение има всекидневната в малките градове на Анжу, Турен и Бери. Тя е едновременно хол, салон, кабинет, будоар, трапезария; тя е сцената на семейния живот, средището на дома; тук кварталният бръснар идваше два пъти годишно да подстриже косите на господин Гранде; тук приемаха изполичарите, свещеника, помощник-префекта, ратая от мелницата. Двата прозореца на тази стая гледаха към улицата, подът беше дъсчен; сиви ламперии със старинна украса покриваха стените догоре; таванът беше от греди, боядисани в сиво, а разстоянията между тях бяха запълнени с бял, но вече пожълтял чоп. Стар меден часовник, инкрустиран с костени арабески, красеше грубо изваяната от бял камък камина, върху която имаше зеленикаво огледало, чиито ръбове, изрязани полегато, за да се вижда дебелината му, хвърляха надлъжна ивица светлина върху високо стоманено готическо пано със златни и сребърни нишки. Двата позлатени, медни, разклонени свещника, които красяха ъглите на камината имаха две предназначения: като се махнеше розетката, която служеше за събиране на разтопения восък и чиито главен клон се завинтваше за пиедестал от синкав мрамор, обточен със стара мед, самият пиедестал образуваше нещо като всекидневен свещник. Старинните по форма кресла бяха тапицирани с гоблени, представляващи басни от

Лафонтен; но ако човек не знаеше това, не би могъл да разбере сюжетите — толкова трудно се различаваха избелелите цветове и покритите с кръпки лица. В четирите ъгъла на стаята имаше нещо като триъгълни бюфети, завършващи с мръсни етажерки. Между двата прозореца беше поставена стара игрална маса с дървени инкрустации във форма на шахматна дъска. Над масата имаше овален барометър с черна рамка, украсена с позлатени дървени панделки, върху които мухите бяха лудували толкова безсрамно, че позлатата будеше съмнение. На стената срещу камината висяха два пастелни портрета, които трябваше да представят дядото на госпожа Гранде, стария господин дьо Ла Бертьолиер в униформа на лейтенант от френската гвардия, и покойната госпожа Жантийе, облечена като овчарка. На двата прозореца висяха червени рипсени драпирани завеси, прибрани и привдигнати с копринени кордони, завършващи с големи пискюли. Тази луксозна мебелировка, която толкова малко съответствуваше на нрава на Гранде, бе включена в покупката на къщата заедно с готическото пано, часовника, тапицираните кресла и ъгловите бюфети от розово дърво. При по-близкия до вратата прозорец имаше сламен стол, снабден с подпорки, за да може госпожа Гранде да гледа минувачите. Работна масичка от черешово дърво и малко кресло за Йожени Гранде, поставена съвсем наблизко, заемаха останалото пространство пред прозореца.

Вече петнадесет години от април до ноември дните на майката и дъщерята течаха спокойно на това място в непрекъснат труд. В първия ноемврийски ден те можеха да заемат зимното си място край камината. Само от този ден Гранде разрешаваше да се пали камината и нареждаше тя да се загасява на тридесет и първи март, без да взема под внимание нито първите пролетни студове, нито есенния хлад. Една грейка, пълна с жарава, която дългата Нанон успяваше с хитрост да запази в кухненската печка, помагаше на госпожа и госпожица Гранде да понесат по-студените утрини и вечери през месеците април и октомври. Майката и дъщерята поддържаха цялото бельо на домакинството, като истински работнички посвещаваха дните си на този труд, и то толкова добросъвестно, че ако Йожени пожелаеше да избродира някоя якичка на майка си, беше принудена да прави това през часовете за сън, като мамеше баща си, за да си осигури осветление. От години скъперникът раздаваше свещите на дъщеря си и

на дългата Нанон, както сутрин им раздаваше хляба и необходимите за през деня продукти.

Дългата Нанон беше може би едничкото живо същество, способно да приеме деспотизма на господаря си. Целият град завиждаше на господин и госпожа Гранде заради нея. Дългата Нанон, наречена така поради ръста си — пет стъпки и осем палеца — прислужваше на Гранде от тридесет и пет години. Макар че получаваше само шестдесет франка, тя минаваше за една от богатите слугини в Сомюр. Тези шестдесет франка, събирани тридесет и пет години, ѝ бяха позволили да вложи неотдавна четири хиляди франка у господин Крюшо за пожизнена рента. Този резултат от продължителното и упорито пестене на дългата Нанон направи потресаващо впечатление. Всяка слугиня завиждаше на нещастната шестдесетгодишна жена, че си е осигурила хляб за старини, без да мисли за тежката робия, чрез която бе заплатен този хляб. Когато беше двадесет и две годишна, лицето ѝ изглеждаше до такава степен отблъскващо, че горката мома не успяваше да се хване на работа в никоя къща; но това впечатление, разбира се, беше съвсем неправилно: същото това лице би предизвикало голямо възхищение, ако беше на раменете на някой гренадир от гвардията; но както се казва, всяко нещо трябва да си е на мястото. Принудена да напусне един опожарен чифлик, където бе пасла крави, тя дойде в Сомюр и се залови да си търси място, подтиквана от решителност, която пред нищо не се спираше. По това време Гранде вече бе намислил да се жени и искаше да си уреди дом. Той зърна момата, препрацана от къща на къща. С усета си на бъчвар умееше да преценява физическата сила и отгатна каква полза може да се извлече от едно женско същество с тяло на Херкулес, стъпило на краката си като шестдесетгодишен дъб на корените си, с широки бедра, як гръб, ръце като на каруцар и непоклатима честност, както беше непоклатима и добродетелта ѝ. Нито брадавиците, които красяха моминското лице на Нанон, нито керемидената кожа, нито жилестите ръце, нито дрипите ѝ стреснаха бъчваря, който още беше на възраст, когато сърцето потрепва. И така, той облече, обу, нахрани нещастната мома, даде ѝ заплатата и не се отнасяше грубо с нея.

Като видя, че я приемат така, дългата Нанон тайно заплака от радост и искрено се привърза към бъчваря, който впрочем започна да я

използува съвсем като феодал. Нанон вършеше всичко: готвеше, переше дрехите, изплакваше ги на Лоара, нарамваше ги и ги връщаше; ставаше, щом съмне, лягаше късно; наесен готвеше на всички гроздоберачи, наглеждаше косачите; пазеше като вярно куче имота на господаря си; с една дума, беше му сляпо вярна и безропотно изпълняваше и най-дребните му прищевки. През прочутата 1811 година, когато гроздето бе обрано с цената на нечуван труд, Гранде реши да даде на Нанон стария си часовник за двадесетгодишното ѝ слугуване и това бе единственият подарък, който тя получи от него. Вярно, че ѝ даваше старите си обуца (ставаха ѝ), но те бяха толкова износени, че тримесечното им използване не можеше да се смята за подарък.

Нуждата направи нещастната мома такава скъперница, че накрая Гранде я заобича, както се обича куче, а Нанон се остави да ѝ сложат нашийник с шипове, които вече не я бодяха. Не се оплакваше, когато Гранде режеше хляба прекалено пестеливо, на драго сърце приемаше наред с всички своя дял от строгия здравословен режим в дома, където никой никога не боледуваше. Освен това Нанон беше член на семейството: тя се смееше, когато Гранде се смееше, тъжеше, студуваше, грееше се, работеше с него. Но пък и колко приятни страни имаше в това равенство! Господарят никога не я упрекваше, ако хапнеше някоя праскова в лозята или окапали под дърветата джанки и сини сливи.

— Яж, яж, Нанон — казваше ѝ той през годините, когато клоните се огъваха от плод, който изполичарите даваха на свинете.

За мома, израснала на село, виждала само грубо отношение в детството си, за беднячка, прибрана по милост, двусмисленият смях на Гранде беше като истински слънчев лъч. Впрочем в простодушното сърце на Нанон, в ограниченото ѝ съзнание имаше място само за едно чувство, за една мисъл. От тридесет и пет години тя все си представяше как пристига в бъчварницата на Гранде боса, дрипава и чуваше как бъчварят казва:

— Какво обичате, гълъбче?

И признателността ѝ оставаше непокътната. Понякога, като се сетеше, че това бедно създание никога не е чуло ласкава дума, че до едно са му непознати нежните чувства, които жената вдъхва, и че един

ден може да се яви пред господа по-девствена и от самата Дева Мария, обзет от съжаление, Гранде я поглеждаше и казваше:

— Горката Нанон!

След това възклицание старата слугиня винаги му отправяше поглед, който не може да се изрази с думи.

Подхвърлено от време на време, това възклицание отдавна вече беше създадо помежду им неразривна приятелска връзка, към която всеки път се прибавяше по една нова брънка. В съжалението, заседнало в сърцето на Гранде и приемано с благодарност от старата мома, имаше нещо ужасно. Тази жестока жалост на скъперник, която ласкаеше сърцето на стария бъчвар, беше цялото щастие на Нанон. И кой ли не ще каже: „Клетата Нанон!“ Бог ще разпознае своите ангели по извивките на гласа им и на тайнствените им съжаления. В Сомюр имаше много семейства, където към прислужниците се отнасяха по-добре, и при все това господарите не получаваха никаква благодарност. Оттам и тези думи:

— Какво ли правят Гранде, та дългата Нанон им е толкова привързана? За тях е готова в огъня да се хвърли!

Кухнята, чиито прозорци с решетки гледаха към двора, винаги беше чиста, подредена, студена, истинска кухня на скъперник, където нищо не биваше да се губи. След като измиеше съдовете, прибереше остатъците от обедата и загасеше огъня, Нанон напускаше кухнята, отделена от всекидневната с коридор, и отиваше да преде коноп при господарите си. С една свещ семейството изкарваше цялата вечер. Слугинята спеше в дъното на този коридор, в едно преградено помещение, осветено от прозорче, което не се отваряше. Непоклатимото здраве ѝ позволяваше безнаказано да живее в тази дупка, откъдето можеше да чува и най-малкия шум сред дълбоката тишина, която цареше денонощно в дома. Като куче-пазач, тя трябваше да спи леко и да си отпочива, бдейки.

Описанието на другата част на къщата ще бъде свързано с по-нататъшните събития; впрочем скицата на всекидневната, където блестеше целият разкош на семейството, може да даде предварителна представа за голотата на горните етажи.

Една вечер в средата на месец ноември 1819 година дългата Нанон запали огън за пръв път. Есента се бе случила много мека. Този ден беше празник, добре известен на Крюшови и на де Грасенови.

Затова и шестимата противници се бяха приготвили да дойдат в пълно бойно снаряжение, да се срещнат във всекидневната и да се състезават в даване доказателства за приятелство. Сутринта цял Сомюр бе видял госпожа и госпожица Гранде, придружени от Нанон, когато отиваха на църква, и всеки се сети, че този ден е годишнината от раждането на госпожица Йожени. Затова, като пресметнаха кога ще свърши обедът, нотариусът Крюшо, абат Крюшо и господин К. дьо Бонфон побързаха да пристигнат преди де Грасенови, за да честитят на госпожица Гранде. И тримата носеха огромни букети цветя, отгледани в малките им топлици. Опашките на цветята, които председателят смяташе да поднесе, бяха досетливо вързани с панделка от бял сатен, украсена със златни ресни. Както винаги в паметните рождени и именни дни на Йожени, господин Гранде бе отишъл още сутринта да изненада в леглото и тържествено ѝ бе поднесъл бащиния си подарък, който от тринадесет години беше някоя рядка златна монета. Госпожа Гранде обикновено подаряваше на дъщеря си зимна или лятна рокля, според случая. С тези две рокли и жълтиците, които Йожени получаваше на Нова година и на именния ден на баща си, ѝ се събираше малък доход от стотина екю, които Гранде с удоволствие я гледаше как трупа. Та нима това не означаваше да слага парите си от една своя каса в друга и, така да се каже, да възпитава скъперничеството у дъщеря си, от която понякога искаше сметки за богатството ѝ, на времето увеличавано от дядо и баба Ла Бертьолиер, като подмяташе:

— Това ще ти бъде сватбената „дузина“.

Дузината е старинен обичай още в сила и свято спазван в някои области на Средна Франция. В Бери и Анжу, когато се жени момиче, семейството му или семейството на младоженеца трябва да му даде кесия, в която, в зависимост от имотното състояние на семейството има дванадесет монети или дванадесет дузини, или хиляда и двеста жълтици. И най-бедната овчарка не би се омъжила без „дузина“, па ако ще тя да е от едри петаци. В Исудьон още говорят за подарената на някаква богата наследница „дузина“, която се състояла от сто четиридесет и четири португалски жълтици. Папа Климент VII, вуйчо на Катерина Медичи, ѝ подарил, когато я женел за Анри II, дванадесет стари извънредно ценни златни медала. По време на обета, радостен, че вижда своята Йожени разхубавена в новата си рокля, бащата се бе провикнал:

— Понеже днес е празникът на Йожени, да запалим камината! Това ще бъде добро предзнаменование.

— Госпожицата ще се ожени още тази година, това е сигурно — каза дългата Нанон, като отнасяше остатъците от една гъска — фазана на бъчварите.

— В Сомюр не виждам мъж за нея — отвърна госпожа Гранде и плахо погледна мъжа си, а на нейната възраст това издаваше пълното съпружеско робство, под чието бреме стенеше бедната жена.

Гранде изгледа дъщеря си и весело извика:

— Днес детето стана на двадесет и три години, скоро ще трябва да се позанимаем с него.

Йожени и майка ѝ мълчаливо се спогледаха, сякаш искаха да си кажат нещо.

Госпожа Гранде беше суха, слаба, жълта като дюля, несръчна, бавна; от онези жени, които сякаш са създадени, за да бъдат тиранизирани. Имаше едри кости, голям нос, голямо изпъкнало чело, големи очи и на пръв поглед някак напомняше омекнал плод, който вече няма ни вкус, ни сок. Зъбите ѝ бяха черни, редки, устата ѝ — набръчкана, брадичката ѝ приличаше, както се казва, на галош. Беше превъзходна жена, истинска Ла Бертьолиер. От време на време абат Крюшо умело намираше случай да ѝ казва, че на младини не била грозна и тя му вярваше. Нейната ангелска кротост, смирението ѝ като на насекомо, измъчвано от дечурлигата, рядката ѝ набожност неизменно равното ѝ настроение и добросърдечност караха всички да я съжаляват и уважават. Мъжът ѝ никога не ѝ даваше повече от шест франка наведнъж за дребни разходи. Смешна на вид, тази жена, макар със зестрата и наследствата си да бе донесла на Гранде повече от триста хиляди франка, винаги се чувствуваше толкова дълбоко унижена от зависимостта и робството, против които душевната ѝ кротост ѝ забраняваше да се бунтува, че никога не бе поискала нито едно петаче, не се бе опитала с най-лек намек да оспори документите, които нотариусът Крюшо ѝ представяше за подпис. Ето каква глупава прикрита гордост, какво постоянно непризнавано и наранявано от Гранде душевно благородство преобладаваха в поведението на тази жена.

Госпожа Гранде неизменно бе облечена със зеленикава рокля от ливанска коприна и бе свикнала с една рокля да изкарва почти цяла

година; носеше голям шал от бял памучен плат, шапка от шита слама и почти винаги — черна тафтена престилка. Понеже рядко излизаше от къщи, не късаше много обувки. С една дума, тя никога нищо не искаше за себе си. Като се сетеше, че е минало много време, откакто не е дал шест франка на жена си, на Гранде му ставаше съвестно и затова всяка година при продажбата на реколтата в договора включваше и по някоя дребна сума за нея. Четирите или петте луидора, подарени от холандеца или белгиеца, който купуваше виното на Гранде, съставяха почти целия годишен доход на госпожа Гранде. Но след като бе получила петте си луидора, мъжът ѝ често казваше, сякаш кесията им бе обща:

— Можеш ли да ми заемеш някоя пара?

И горката жена, щастлива, че може да направи нещо за мъжа си, когото изповедникът ѝ представяше като неин властелин и господар, му връщаше до края на зимата няколкото екю, получени при продажбата. Когато Гранде изваждаше от джоба си петфранковата монета, отредена всеки месец за дребни разноси — конци, игли и дрехите на дъщеря му, никога не пропускаше, след като закопчее джобчето на жилетката си, да каже на жена си:

— А ти, майко, искаш ли нещо?

Подтиквана от чувство на майчинско достойнство, госпожа Гранде отвърщаше:

— После ще видим, приятелю.

Безсмислено великодушие! Гранде смяташе, че е много щедър към жена си. Нима философите, които срещат хора като Нанон, като госпожа Гранде, като Йожени, нямат право да мислят, че иронията е основна черта на провидението? След обяда, когато за пръв път стана дума за задомяването на Йожени, Нанон отиде да донесе бутилка касис от стаята на господин Гранде и едва не падна, като слизаше.

— Глупачка, как може ти да падаш като другите? — каза господарят ѝ.

— Спънах се в едно стъпало, дето се е разклатило, господарю.

— Права е — каза госпожа Гранде. — Отдавна трябваше да повикате майстор да го поправи. Вчера и Йожени насмалко не си навехна крака.

— Вземи — рече Гранде на Нанон, като я видя колко е пребледняла, — понеже е рожденият ден на Йожени и понеже си щяла

да паднеш, пийни си чашка касис да се съвземеш.

— Бога ми, заслужавам — каза Нанон. — Друг да беше на мое място, щеше да счупи бутилката; но аз лакътя си щях да счупя, защото я държах нагоре.

— Горката Нанон! — рече Гранде и ѝ сипа касис.

— Удари ли се? — запита Йожени и любопитно я изгледа.

— Не, защото се задържах, плъзнах се по гръб.

— Е, ще ви оправя стъпалото, понеже е рожденият ден на Йожени. Ама и вие не можете ли да стъпвате в ъгъла, където е още здраво!

Гранде взе свещта, остави жена си, дъщеря си и слугинята само на светлината от камината, където огънят пламтеше, и отиде при пещта да вземе дъски, гвоздеи и сечивата си.

— Да дойда ли да ви помагам? — извика му Нанон, като го чу да чука на стълбата.

— Не, не! Аз си зная работата — отвърна стария бъчвар.

Докато Гранде сам поправяше разядената стълба и си подсвиркуваше с все сила, като си припомняше младите години, тримата Крюшо почукаха на вратата.

— Вие ли сте, господин Крюшо? — попита Нанон, като погледна през малката решетка.

— Да — отвърна председателят.

Нанон отвори и при светлината на камината, която се отразяваше под сводестия коридор, тримата Крюшо успяха да зърнат входа на всекидневната.

— Аха! За празника сте дошли — каза им Нанон, доловила уханието на цветята.

— Прощавайте, господа — извика Гранде, като позна приятелите си по гласовете, — на ваше разположение съм! Не съм от горделивите, сам си поправям едно стъпало на стълбището.

— Продължавайте, продължавайте, господин Гранде, всеки е кмет^[4] у дома си — поучително изрече председателят и сам се засмя на своя намек, който никой не разбра.

Госпожа и госпожица Гранде станаха. Председателят се възползува от тъмнината и каза на Йожени:

— Госпожице, ще ми позволите ли да ви пожелаая днес, в деня, когато сте се родили, дълги години щастие и все така добро здраве?

И той поднесе на наследницата голям букет от редки за Сомюр цветя, после я хвана за лактите и толкова благосклонно я целуна от двете страни по врата, че Йожени се засрами. Председателят, който приличаше на голям ръждив гвоздей, смяташе, че така се ухажва.

— Не се стеснявайте — каза Гранде, като влизаше. — Много сте решителен в празник, господин председател!

— С госпожицата всички дни биха били празници за моя племенник — отвърна абат Крюшо, държейки букета си.

Абатът целуна ръка на Йожени, а нотариусът Крюшо просто целуна момичето по двете страни и каза:

— Ето как растем! Всяка година с по дванадесет месеца.

Като сложи свещника пред часовника, Гранде, който не изоставяше шега, ако му се харесваше, и я повтаряше до втръсване, рече:

— Понеже днес е празникът на Йожени, да запалим свещите!

После внимателно свали разклонените свещници, завинти подставките на двата пиедестала, взе от Нанон една нова свещ, увита в къс хартия, забучи я в дупката, закрепил я, седна до жена си и едно след друго изгледа приятелите си, дъщеря си и двете свещи. Абат Крюшо, дребен, закръглен, тлъстичък мъж с червена гладка перука и лице на стара комарджийка, просна краката си, обути в груби обуца със сребърни токи, и каза:

— Де Грасен не са ли идвали?

— Още не — отвърна Гранде.

— А ще дойдат ли? — запита старият нотариус и смръщи надупченото си като решето лице.

— Предполагам — отвърна госпожа Гранде.

— Свършихте ли гроздобера? — обърна се председателят на съда дьо Бонфон към Гранде.

— Докрай! — рече старият лозар, стана и закрочи нагоре-надолу из стаята, като изпъчи гърди със същата гордост, с която прозвуча и отговорът му „Докрай!“ През вратата на коридора, водещ за кухнята, зърна дългата Нанон, седнала при огнището; запалила свещ, тя се готвеше да преде там, за да не стои при гостите.

— Нанон — рече той и излезе в коридора, — изгаси огъня и свещта и ела при нас! Дявол да го вземе, има място за всички ни.

— Ще дойдат отбрани хора, господарю.

— Ти да не би да струваш по-малко от тях! И те произлизат от реброто на Адам като тебе.

Гранде се върна при председателя и му каза:

— Продадохте ли си реколтата?

— Ей богу, не. Ще я пазя. Ако сега виното е добро, след две години ще стане още по-добро. Както знаете, собствениците са се зарекли да държат на уговорените цени, тази година белгийците няма да ни надвият. Пък и да си отидат, хе, пак ще дойдат.

— Да, само ние здраво да се държим — рече Гранде така, че председателят изтръпна.

„Да не би вече да е започнал пазарлък?“ — помисли си Крюшо.

В този миг чукачето извести за пристигането на семейство де Грасен и влизането им прекрати разговора, който госпожа Гранде и абатът бяха започнали.

Госпожа де Грасен беше от онези дребни, живи, пълнички, бели и розови жени, които благодарение на затворения живот в провинцията и на привичните добродетелни нрави и на четиридесет години изглеждат млади. Те са като последните рози през късна есен, приятни за гледане, но с някак студени листенца и отслабнало ухание. Тя се обличаше доста добре, изписваше си дрехите от Париж, даваше тон на модата в Сомюр и уреждаше приеми. Мъжът ѝ, бивш ефрейтор в императорската гвардия, тежко ранен при Аустерлиц, сега в оставка, въпреки уважението си към Гранде се държеше с подчертаната откровеност на военен.

— Добър ден, Гранде — рече той на лозаря и му подаде ръка с израз на известно превъзходство, с който винаги смазваше рода Крюшо. — Госпожице — обърна се той към Йожени, след като поздрави госпожа Гранде, — вие сте все така красива и разумна и аз наистина не знам какво може да ви се пожелае.

После ѝ поднесе едно малко сандъче, което слугата му държеше и което съдържаше кейптаунско изтравниче, рядко цвете, неотдавна пренесено в Европа.

Госпожа де Грасен много нежно целуна Йожени, стисна ѝ ръката и ѝ каза:

— Адолф ще ви поднесе малък спомен от мене.

Висок, рус, блед и нежен младеж с доста добри обноски, привидно стеснителен, но неотдавна похарчил в Париж, където бе

отишъл да следва право, осемдесет хиляди франка, освен редовната издръжка, се приближи до Йожени, целуна я по двете страни и ѝ поднесе кутия за ръкоделие с принадлежности от позлатено сребро, съвсем евтина стока въпреки плочката във форма на щит с добре гравирани готически инициали „ЙГ“ която създаваше впечатление, че цялата изработка е много изискана. Като отвори кутията, Йожени изпита неочаквана и пълна радост, от която девойките се сепват, изчервяват се, разтреперват се от удоволствие. Тя обърна очи към баща си, сякаш да разбере дали ѝ разрешаваше да приеме подаръка, а господин Гранде каза с тон, който би могъл да прослави всеки актьор:

— Вземи, дъще!

Тримата Крюшо останаха смаяни, като видяха какъв развълнувано радостен поглед хвърли на Адолф де Грасен наследницата, на която подобно богатство се стори нечувано. Господин де Грасен поднесе на Гранде табакерата си енфие, също взе една щипка, изтърси прашинките тютюн от лентата на „Почетния легион“, закачена на петелката на синия му сюртук, и изгледа господата Крюшо така, сякаш искаше да каже: „Да видим как ще отбиете тоя удар!“

С престорена искреност на присмехулница госпожа де Грасен впери поглед в сините стъклени вази с букетите на семейство Крюшо, сякаш търсеше да открие техните подаръци. При това неудобно положение абат Крюшо изчака всички да насядат край камината, а сам се отстрани с Гранде в дъното на стаята. Когато двамата старци се озоваха до най-отдалечения от семейство де Грасен прозорец, свещеникът каза на ухото на скъперника:

— Тези хора хвърлят парите си на вятъра.

— Какво от това, щом влизат в моя зимник? — отвърна лозарят.

— Ако пожелаете да подарите златни ножици на дъщеря си, имате пари да ѝ купите — рече абатът.

— Аз ѝ давам нещо повече от ножици — отвърна Гранде.

„Племенникът ми е дръвник — помисли си абатът, като гледаше председателя, чиито разчорлени коси още повече загрозяваха тъмното му лице. — Не можа ли да измисли някаква глупава скъпа дреболия?“

— Ще поиграем с вас на карти, госпожо Гранде — каза господин де Грасен.

— Както сме се събрали, правим две карета.

— Понеже е празникът на Йожени — каза Гранде, — разиграйте общо лото. И децата ще участвуват. — И бъчварят, който никога не пипваше карти, посочи към дъщеря си и Адолф. — Хайде, Нанон, нареди масите.

— Ние ще ви помогнем, госпожице Нанон — весело рече госпожа де Грасен, възбудена от радостта, която бе доставила на Йожени.

— Никога в живота си не съм била толкова доволна — каза й наследницата. — Не съм виждала такова хубаво нещо.

— Адолф го донесе от Париж, той го е избирал каза й на ухото госпожа де Грасен.

„Ти карай, карай така, проклета интригантке! — мислеше си председателят. — Само да ми дойдете на дело ти или твоят мъж, правото никога няма да е на ваша страна.“

Седнал в своя ъгъл, нотариусът гледаше абата спокойно и си казваше: „Каквото и да измислят де Грасенови моето богатство, богатството на брат ми и на племенника ми общо правят милион и сто хиляди франка. Де Грасен притежава най-много половината, а има и дъщеря: да правят, каквито щат подаръци! Един ден и наследницата, и подаръците им ще бъдат наши!“

В осем и половина вечерта наредиха две маси. Хубавата госпожа де Грасен успя да настани сина си до Йожени. Действащите лица в тая много занимателна, макар и обикновена наглед сцена, снабдени с пъстри, покрити с числа картончета и със сини стъклени пулове, се правеха, че слушат шегите на стария нотариус, който не изтегляше номер, без да направи някаква забележка, но мислеха за милионите на господин Гранде. Старият бъчвар самодоволно оглеждаше розовите пера, свежото облекло на госпожа де Грасен, войнственото лице на банкера, Адолф, председателя, абата, нотариуса и вътрешно си казваше: „Събрали са се заради парите ми. Идват тук да скучаят заради дъщеря ми. Ха! Дъщеря ми няма да бъде нито на едните, нито на другите, те са само стръв за едрата риба!“

Това семейно веселие в старата сива всекидневна, слабо осветена от две свещи, смехът под съпровод на чекръка на дългата Нанон, неподправени само върху устните на Йожени и на майка й, цялата тази дребнавост, съчетана с толкова големи интереси, девойката, неподозираща жертва, както някои птици стават жертва на високата

цена, давана за тях, притисната, задушена от изяви на обич, които приемаше за искрени, всичко допринасяше, за да придаде на тази сцена нещо тъжно комично. Не беше ли впрочем тя обичайна за всички времена и страни, само че сведена до най-простия си израз?

Използувайки лицемерната привързаност на двете семейства, от която извличаше огромни изгоди, Гранде господствуваше над тази драма и я разясняваше. Та нима той не олицетворяваше единственото божество, в което днес вярва светът — парите с цялото им могъщество? Нежните житейски чувства заемаха тук второстепенно място; те озаряваха три чисти сърца — сърцето на Нанон, на Йожени и на майка й. Но колко незнание имаше в тяхното простодушие! Йожени и майка й нямаха понятие за богатството на Гранде; те съдеха за житейските неща само в светлината на бледите си представи и понеже бяха свикнали да карат без пари, нито ги ценяха, нито ги презираха. Тайната на техния живот, чувствата им, накърнени, без те да съзнават това, но силни, странно ги отличаваха от събраните тук хора, чиито интереси бяха чисто материални. Страшна е участта на човека! За него няма щастие, което да не се основава на неведение. В момента, когато госпожа Гранде спечели залог от шестнадесет петачета, най-големият, който някога е бил правен в тая стая, и дългата Нанон се смееше от удоволствие, като гледаше как господарката й прибира тази огромна сума, чукчето на пътната врата затрака, и то толкова силно, че жените подскочиха от столовете си.

— Не може човек от Сомюр така да хлопа — рече нотариусът.

— Бива ли тъй да се блъска — обади се Нанон. Да не искат вратата ни да разбият?

— Кой ли дявол пристига? — извика Гранде. Нанон взе едната свещ и придружена от Гранде, отиде да отвори.

— Гранде, Гранде — обзета от страх, извика жена му и се спусна към вратата на стаята.

Играчите се спогледаха.

— Да бяхме отишли и ние — каза господин де Грасен. — Такова чукане ми се струва съмнително.

Господин де Грасен едва успя да зърне лицето на някакъв младеж, придружен от разсилния в пътническата служба, който носеше два огромни куфара и влачеше някакви чанти. Гранде рязко се обърна към жена си и й каза:

— Госпожо Гранде, вървете си при лотото. Оставете ме да говоря с господина.

После бързо дръпна вратата на всекидневната, където развълнуваните играчи отново насядаха по местата си, но не продължиха играта.

— Някой от Сомюр ли е, господин де Грасен? — запита жена му.

— Не, пътник.

— Само от Париж може да пристига. Точно така — каза нотариусът и извади дебелия си два пръста стар часовник, който приличаше на холандски кораб, — девет часът. Ей богу, дилижансът на Главната служба никога не закъснява!

— А млад ли е господинът? — запита абат Крюшо.

— Да — отвърна господин де Грасен. — Носи багаж, който тежи поне триста кила.

— Нанон не се връща — рече Йожени.

— Може да е някой ваш роднина — вметна председателят.

— Хайде да залагаме — тихо подкани госпожа де Грасен. — Доколкото схващам по гласа на господин Гранде, сигурно няма да му е приятно, ако забележи, че се занимаваме с неговите работи.

— Госпожице — каза Адолф на съседката си, — вероятно е вашият братовчед Гранде. Много красив момък, виждал съм го на един бал у господин дьо Нюсенжан.

Адолф не продължи. Майка му го настъпи. После тя му поиска на глас две су за залога, а на ухото му прошепна:

— Млъкни, глупак с глупак!

В този миг Гранде се върна, но без дългата Нанон, чиито стъпки, както и стъпките на носача изтрополиха по стълбата; след него в стаята влезе и пътникът, който от няколко мига предизвикваше толкова голямо любопитство и бе развихрил толкова силно въображенията, че пристигането му в това жилище и сред това общество може да бъде сравнено с появяването на гол охлюв в кошер или на паун в мрачен селски курник.

— Седнете при огъня — рече му Гранде.

Преди да седне, младият непознат много любезно поздрави присъстващите. Мъжете станаха и му отвърнаха с учтив поклон, а жените направиха тържествен реверанс.

— Навярно ви е студено, господине — рече госпожа Гранде, — може би пристигате от...

— Това са то жените! — пресече я старият лозар и за миг спря да чете писмото, което държеше в ръка. — Оставете господина да си почине.

— Но, татко, господинът може би има нужда от нещо — обади се Йожени.

— Той има език — строго отвърна лозарят.

Само непознатият се изненада от тази сцена. Другите бяха свикнали с деспотичните обноски на старика. Но след тези два въпроса и два отговора непознатият стана, обърна се гърбом към огъня, сви единия си крак, за да сгрее подметката на ботуша си, и каза на Йожени:

— Благодаря ви, братовчедке, аз вечерях в Тур. И от нищо нямам нужда — добави той, като гледаше Гранде, — дори не съм уморен.

— От столицата ли идва господинът? — запита госпожа де Грасен.

Господин Шарл, така се наричаше синът на парижкия господин Гранде, като чу, че се обръщат към него, взе един малък лорнет, окачен на верижката за яката му, сложи го пред дясното си око, за да огледа какво има на масата, както и хората, насядали около нея, доста хладно се взря в госпожа де Грасен и след като видя всичко, отвърна:

— Да, госпожо. Вие играете на лото, лельо — добави той, — продължете си играта. Тя е толкова забавна, че не може току-така да се прекъсне...

„Сигурна бях, че е братовчедът“ — мислеше си госпожа де Грасен, поглеждайки го крадешком.

— Четиридесет и седем — извика старият абат.

— Сложете си пул, госпожо де Грасен, нали имате това число?

Господин де Грасен постави пул върху картона на жена си, която, обзета от тъжни предчувствия, се взря в парижкия братовчед, после в Йожени, без да мисли за лотото. От време на време младата наследница хвърляше бегли погледи към братовчед си и жената на банкера лесно можа да открие в тях „кресчендо“ от удивление или любопитство.

Господин Шарл Гранде, красив двадесет и две годишен младеж, в този миг странно се открояваше сред добрите провинциалисти, които

вече бяха доста възмутени от аристократичното му държане и го проучваха, за да го вземат на подбив. Тук е нужно едно обяснение. На двадесет и две години младежите са още толкова близо до детството, че си позволяват да вършат детинщини. Затова може би между сто от тях поне деветдесет и девет биха се държали така, както се държеше Шарл Гранде. Няколко дена преди тази вечер неговият баща му бе казал да отиде у брат му в Сомюр. Може би парижкият господин Гранде имаше пред вид Йожени. Шарл, който за пръв път попадеше в провинцията, реши да се появи с целия блясък на моден младеж, да хвърли в отчаяние областта със своя лукс, да отбележи дата в историята ѝ и да внесе в нея изобретенията на парижкия живот. Най-сетне, с една дума казано, в Сомюр да посвети повече време за лъскане на ноктите си, отколкото в Париж, и да полага извънредни грижи за тоалета си, който елегантните младежи понякога заменят с нелишено от прелест нехайство. Така че Шарл си донесе от Париж най-хубавия ловджийски костюм, най-хубавата пушка, най-хубавия нож, най-хубавата ножница. Взе цяла колекция най-забележителни жилетки: между тях имаше сиви, бели, черни, с цвят на скарабей, със златни отблясъци, общити с пулчета, от моаре, двойни, с прави, с шал яки, с обърнати яки, закопчани догоре, със златни копчета. Взе всички видове модни по онова време яки и връзки. Взе също така два костюма, шити от Бюисон, и най-финото си бельо. Взе златния си тоалетен несесер, подарък от майка му. Взе всичките си франтовски дрънкулки и не забрави едно прелестно несесерче за писма, подарено му от най-привлекателната, поне за него, жена на света, видна дама, която той наричаше Анет и която, жертва на известни подозрения, бе принудена да пожертвува щастието си и скучаейки, пътуваше със съпруга си из Шотландия; освен това голямо количество луксозна хартия, за да ѝ пише по едно писмо на две седмици. С една дума, багаж, до немайкъде претъпкан с какви ли не модни неща от Париж — от камшика, с който се започва дуел, до красивите гравирани пистолети, с които се завършва, изобщо всички сечива, с които младите безделници орат живота. Понеже баща му бе поръчал да пътува без прислуга и скромно, той пристигна с дилижанс, нает само за него, доста доволен, че не е принуден да разваля една прелестна пътническа кола, която си бе поръчал, за да отиде да посрещне своята Анет, онази видна дама, която... и т.н. и при която трябваше да отиде през юни в Баден. Шарл

смяташе, че ще се запознае със стотина души у чичо си, ще ходи на лов с хрътки из горите му, с една дума, ще живее като в замък; той не знаеше, че ще го завари в Сомюр, където запита за него, колкото да се осведоми за пътя до Фроафон; когато разбра, че чичо му е в града, помисли, че ще го намери в някакъв разкошен дом. За да се яви прилично у чичо си, било в Сомюр, било във Фроафон, той се бе облякъл като за път, с най-изискана простота, прелестно, за да употребим думата, която по онова време изразяваше необикновено съвършенство на предмет или човек. В Тур един фризьор му бе накъдрил отново красивите кестеняви коси; пак там той си бе сменил бельото и си бе сложил връзка от черен атлаз в съчетание с кръгла яка, която приятно да подчертава бялото му засмяно лице. През полузакопчания пътнически редингот, пристегнат в кръста, се виждаше кашмирена жилетка с шал яка, а под нея бяла жилетка. Нехайно пъхнатият му в джоба часовник бе закачен за една петлица с къс златен ланец. Сивите му панталони се закопчаваха отстрани, където везани с коприна черни мотиви украсяваха шевовете. Той очарователно въртеше бастун, чиято скулптирана златна дръжка във форма на топка не замърсяваше чистите му сиви ръкавици. Най-сетне каскетът му беше подбран с превъзходен вкус. Само парижанин, и то парижанин от най-висшите кръгове, можеше да се докара така, без да изглежда смешен, и при това да придаде дръзка хармония на всички тези измишльотини, впрочем съчетани с мъжествения израз на човек, който притежава красиви пистолети, точна стрелба и Анет.

Сега, ако искате да разберете изненадата на сомюрците, както и на младия парижанин, да видите съвсем ясно яркия блясък, с който сияеше елегантността на пътника сред сивите сенки в стаята и сред действащите лица от тази семейна картина, опитайте се да си представите Крюшови. И тримата смъркаха енфие и отдавна вече не се сещаха да изтриват нито сополите, нито черните пращинки, които посипваха жабата на пожълтелите им ризи с нагърчени яки и потъмнели гънки. Меките им връзки, щом си ги вържеха на врата, се усукваха като въжета. Имаха огромни запаси бельо и това им позволяваше да перат веднъж на шест месеца и да го държат в шкафовете си, така че то получаваше сиви оттенъци на вехто. Те напълно си подхождаха по липсата на изящество и по старческата си отпуснатост. Лицата им, излинели като орфаните им дрехи, нагърчени

като панталоните им, изглеждаха изтъркани, хванали кора, разкривени. На немарливостта на Крюшо съответствуваше небрежността и в облеклото на останалите — комбинирани от разни костюми, поохетели както обикновено в провинцията, понеже там хората неусетно свикват да не се обличат заради другите и се скъпят за чифт ръкавици. Ужасът от модата беше единствената точка, по която де Грасенови и Крюшови бяха напълно единни.

Щом парижанинът хващаше монокъла си, за да разгледа странната обстановка в стаята, гредите на тавана или многобройните точки, отбелязани от мухите и достатъчни за пунктоиране на „Методичната енциклопедия“ и на „Монитор“, играчите на лото веднага вдигаха нос и се втренчваха в него със същото любопитство, което биха проявили, ако той беше жирафа. Господин де Грасен и синът му, за които образът на модерен мъж не беше нещо непознато, независимо от това споделяха удивлението на съседите си, било че бяха попаднали под неопределимото влияние на общото чувство, било че одобряваха това удивление, и казваха на съгражданите си с иронични погледи: „Ето какви са парижаните!“

Впрочем всички имаха възможност спокойно да наблюдават Шарл, без да се боят, че ще засегнат домакина. Вниманието на Гранде беше погълнато от дългото писмо, което той държеше, и за да го прочете, бе взел единствената свещ от масата, без да го е грижа за гостите и за играта им. Йожени никога не бе срещала толкова съвършено облекло или същество и помисли, че в лицето на братовчед си вижда създаване, слязло от някакви ангелски селения. Тя с наслада вдишваше благоуханията, които излъчваше неговата толкова блестяща, толкова изящно накъдрена коса. Щеше ѝ се да докосне светлата кожа на красивите му фини ръкавици. Завиждаше на Шарл за малките му ръце, за свежото му младежко лице с тънки черти. С една дума, ако това сравнение може донякъде да изрази впечатлението, произведено от елегантния братовчед върху простодушното момиче, което по цял ден наплиташе чорапи или кърпеше бащините си дрехи, прекарваше живота си под този мръсен покрив и не бе виждало по тихата улица повече от един минавач на час, видът на младежа събуди в сърцето му нежни сладостни вълнения, каквито изпитват момчетата, гледайки фантастичните женски образи, рисувани от Уестъл върху английските картички и гравирани от финденовци с толкова изкусен резец, че човек

се бои да не би, ако духне върху велена, небесните видения да литнат. Шарл извади от джоба си кърпичка, бродирана от светската дама, която пътуваше из Шотландия. Като видя това красиво изделие, изработено с любов през изгубените за любовта часове, Йожени погледна братовчед си, за да разбере дали той наистина ще си послужи с кърпичката. Държането на Шарл, движенията му, начинът, по който хващаше лорнета, престорената му безочливост, пренебрежението му към кутията, която преди малко бе доставила такава радост на богатата наследница и която той очевидно смяташе или без стойност, или смешна, с една дума, всичко, което дразнеше Крюшови и де Грасенови, толкова ѝ се нравеше, че преди да заспи, тя щеше дълго да мечтае за този финес измежду братовчедите.

Тегленето на номерата ставаше много бавно, но играта скоро се прекъсна. Дългата Нанон влезе и каза високо:

— Госпожа, да ми дадете чаршафи, че да наредя леглото на господина.

Госпожа Гранде излезе с Нанон. Тогава госпожа де Грасен прошепна:

— Да си приберем петачетата и да оставим лотото.

Всички взеха по две монети от нащърбената паничка, където бяха сложени; после гостите станаха едновременно и поведоха разговор край камината.

— Свършихте ли играта? — запита Гранде, без да прекъсва четенето.

— Да, да — отвърна госпожа де Грасен и седна при Шарл.

Подтиквана от една от онези мисли, каквито възникват в сърцата на девойките, когато за пръв път ги обземе някакво чувство, Йожени излезе от стаята и отиде да помогне на майка си и на Нанон. Ако опитен изповедник я разпитваше, тя вероятно би признала, че не е мислила нито за майка си, нито за Нанон, но че я е мъчило силно желание да прегледа стаята на братовчед си, за да се занимава с братовчед си, да подреди каквото трябва, да провери да не забравят нещо, всичко да види, да се постарее да я направи, доколкото е възможно, изящна и чиста. Йожени вече смяташе, че само тя е способна да разбира вкусовете и мислите на братовчед си. И наистина отиде тъкмо навреме, за да докаже на майка си и на Нанон, които се връщаха вече, убедени, че са подредили всичко както трябва, че

всъщност още нищо не е наред. Подсети дългата Нанон да стопли с грейка чаршафите, като използва жарта от камината; сама застла старата маса с покривчица и поръча на Нанон да я сменя всяка сутрин. Убеди майка си, че трябва да се напали хубав огън в камината и успя да накара Нанон, без да казва на баща ѝ, да качи голям куп дърва в коридора. Изтича до всекидневната и донесе от един ъглов бюфет стара лакирана табла, наследена от покойния стар господин дьо Ла Бертьолиер, една шесторъба кристална чаша, лъжичка с изтрита позлата, старинно шише с гравирани амури и тържествуващо постави всичко това върху единия ъгъл на камината. За четвърт час у нея бяха възникнали повече мисли, отколкото от раждането ѝ до този ден.

— Мамо — каза тя, — братовчед ми в никакъв случай няма да понесе миризмата на лоена свещ. Хайде да купим восъчни, а? — И лека като птичка, тя отиде да вземе от кесията си петфранковата монета, която бе получила за месечните си разноски. — Ето, Нанон, върви бързо.

— Но какво ще каже баща ти? — Това страшно възражение бе направено от госпожа Гранде, когато видя в ръцете на дъщеря си захарница от стар севърски порцелан, която Гранде бе донесъл от замъка Фроафон. — И откъде ще намериш захар? Да не си полудяла?

— Мамо, като купува свещи, Нанон ще вземе и захар.

— Ами баща ти?

— Прилично ли ще бъде племенникът му да не може да изпие чаша подсладена вода? Впрочем татко нищо няма да разбере.

— Баща ти всичко вижда — каза госпожа Гранде и поклати глава.

Нанон се поколеба — познаваше господаря си.

— Върви, Нанон, нали днес е моят празник?

Нанон се изсмя, понеже за пръв път чуваше младата господарка да се шегува, и се подчини. Докато Йожени и майка ѝ се мъчеха да разкрасят стаята, определена от господин Гранде за племенника му, госпожа де Грасен бе насочила вниманието си към Шарл и шеговито разговаряше с него.

— Доста сте смел, господине — каза му тя, — щом сте се решили да изоставите зимните удоволствия на столицата и сте дошли да живеете в Сомюр. Но ако не се изплашите много от нас, ще видите, че човек и тук може да се забавлява.

И тя го стрелна с очи, както правят провинциалистките, свикнали да влагат в погледа си толкова сдържаност и благоразумие, че му придават лакомо-похотливия израз, свойствен на духовниците, за които всяко удоволствие е кражба или прегрешение. Шарл се чувствуваше тъй объркан в този салон, тъй далеч от обширния замък и от разкоша, сред който смяташе да завари чичо си, че внимателно се вгледа в госпожа де Грасен и най-сетне откри един полузаличен парижки образ. Любезно отговори на тази своего рода покана и непринудено завърза разговор, по време на който госпожа де Грасен постепенно понижи гласа си в съответствие с естеството на нещата, които му доверяваше. И тя, и Шарл еднакво имаха нужда от доверие. Затова след няколко мига светски и сдържано шеговит разговор, когато прецени, че другите не я чуват, понеже са увлечени в разискване върху продажбата на вината, с което в този момент цял Сомюр се занимаваше, ловката провинциалистка успя да му каже:

— Господине, ако благоволите да ни посетите, ще ни доставите удоволствие както на съпруга ми, така и на мене. Нашият салон е единственият в Сомюр, където ще срещнете всички видни търговци и благородници: ние спадаме и към едните, и към другите; те се събират у нас, защото само у нас се забавляват. Мога с гордост да ви кажа, че мъжът ми е еднакво уважаван и от едните, и от другите. Така че ще се опитаме да разсеем отегчението по време на вашето пребиваване тук. Господи, та какво ще стане с вас, ако непрекъснато стоите у господин Гранде! Чичо ви е скъперник, само за лозята си мисли, леля ви е набожна жена и не може две думи да каже свързано, а братовчедка ви е малка глупачка, необразована, посредствена, без зестра и цял живот само парцали кърпи.

„Много прилична жена“ — рече си Шарл Гранде, като същевременно отговаряше на превземките на госпожа де Грасен.

— Ти, жено, като че ли искаш да обсебиш господина — засмя се дебелият висок banker.

При тази забележка нотариусът и председателят подхвърлиха по някоя повече или по-малко лукава дума, а абатът хитро ги погледна, смръкна щипка енфие, поднесе табакерата си и на другите и каза:

— Та кой по-добре от госпожата би могъл да представи Сомюр на господина?

— Хе, в какъв смисъл казвате това, господин абат? — запита господин де Грасен.

— В най-благоприятния смисъл, господине, и за вас, и за госпожата, и за град Сомюр, и за господина — добави хитрият старец и се обърна към Шарл.

Привидно абат Крюшо не обръщаше ни най-малко внимание на Шарл и на госпожа де Грасен, но бе успял да отгатне смисъла на техния разговор.

— Господине — заговори най-сетне Адолф на Шарл, като се стремеше да си придаде непринуден вид, — не знам дали сте запазили някакъв спомен за мене, но аз имах удоволствието да седя срещу вас на един бал у господин барон дьо Нюсенжан и...

— Разбира се, господине, разбира се — отвърна Шарл, изненадан, че е станал предмет на всеобщо внимание.

— Господинът ваш син ли е? — запита той госпожа де Грасен.

Абатът лукаво изгледа майката.

— Да, господине — отвърна тя.

— Та вие сте били още съвсем млад в Париж! — обърна се Шарл към Адолф.

— Какво да се прави, господине — рече абатът, ние ги пращаме във Вавилон, щом ги отбием.

Госпожа де Грасен му отправи необикновено дълбок, въпросителен поглед.

— Човек трябва да дойде в провинцията — продължи той, — за да срещне такива запазени жени на тридесет и няколко години като госпожата, и при това със синове, почти завършили право. Сякаш като сега виждам как младежите и дамите се качваха по столовете, за да ви гледат, когато танцувахте на бал, госпожо — добави абатът, обръщайки се към женския си противник. — За мене тези ваши успехи като че ли бяха вчера...

„О, какъв стар злодей! — помисли госпожа де Грасен. — Дали пък не е отгатнал намеренията ми?“

„Както изглежда, в Сомюр ще имам доста успехи“ — каза си Шарл, разкопча редингота си, пъкна ръка в жилетката, загледа неопределено в пространството и зае позата, в която Чантри е нарисувал лорд Байрон.

Невниманието на Гранде или по-право замислеността му, докато четеше, не убягна нито на нотариуса, нито на председателя, те се опитваха да отгатнат съдържанието на писмото по някое едва забележимо трепване по лицето на стареца, осветено от свещта. Лозарят едва успяваше да запази обичайното си спокойствие. Впрочем всеки би могъл да си представи престорената съдържаност на този човек, докато четеше следното злокобно писмо:

„Братко, ето вече почти двадесет и три години, откакто не сме се виждали. Последният път се срещнахме по случай моята женитба, след която се разделихме, доволни един от друг. Разбира се, аз не можех да предвидя, че един ден ти, на чието благоденствие тогава се възхищавах, ще станеш единствената опора на семейството. Когато това писмо бъде в ръцете ти, аз вече няма да бъда на този свят. При положението, в което се намирам, не желая да преживея позора на един фалит. Бях на края на пропастта и до последния миг се надявах, че ще изплувам. Сега трябва да се спусна в нея. Едновременно банкрутираха моят борсов агент и моят нотариус Роген, така че те отнесоха последните ми средства, нищо вече не ми остава. Нещастieto ми е, че дължа четири милиона, а не мога да предложа повече от двадесет и пет на сто в акции. Складираните ми вина понастоящем спадат катастрофално поради изобилието и качеството на вашите реколти. След три дни Париж ще каже: «Господин Гранде беше мошеник!» Аз, честният, ще легна в саван от позор. На сина си отнемам и името, понеже го опетнявам, и майчиното му богатство. А клетото дете, което обожавам, нищо не знае. Ние нежно се сбогувахме. За щастие той не подозираше, че последните вълни на живота ми се изливаха в това «сбогом». Дали няма да ме прокълне един ден? Братко, братко, ужасно е проклятието на нашите деца! Ако ние ги прокълнем, те могат да измолят прошка от нас, но ние — не. Гранде, ти си по-стар от мене, трябва да ме защитиш: направи така, че Шарл да не изрече горчива дума

над моя гроб! Братко, дори да ти пишех с кръвта и сълзите си, в това писмо не би имало повече мъка, отколкото влагам сега; защото тогава бих плакал, кръвта ми би изтичала, бих бил мъртъв, не бих страдал повече; но аз страдам и гледам смъртта със сухи очи. Ето че ти ставаш баща на Шарл! Той няма роднини от майчина страна, знаеш защо, нали? Защо не се покорих на обществените предразсъдъци? Защо отстъпих пред любовта? Защо се ожених за незаконната дъщеря на един благородник? Шарл вече няма семейство. О, нещастни синко! Сине мой!

Слушай, Гранде, не за себе си те моля, а и твоят имот може би не е достатъчно голям, за да понесе една ипотека от три милиона, а за сина си! Знай, братко, сплитам ръце за молитва, когато мисля за тебе. Гранде, умирайки, аз ти поверявам Шарл. И без болка гледам пистолетите си, като си мисля, че ти ще му станеш баща. Шарл ме обича, аз бях толкова добър към него, никога не съм му пречил за нищо: той няма да ме прокълне. Впрочем ще видиш; той е кротък, на майка си прилича, никога няма да те наскърби. Бедното дете! Свикнал е с разкош и не позна нито едно от лишенията, на които бедността бе осъдила тебе и мене в детството ни... А ето че сега е разорен, сам. Да, всичките му приятели ще го изоставят и причината за униженията му ще бъде аз. Ах, как бих искал ръката ми да е достатъчно силна, та с един удар да го пратя на небето, при майка му. Безумие!

Връщам се към моето нещастие, към нещастieto на Шарл. И тъй, аз го изпращам при тебе, за да му съобщиш по най-подходящия начин за смъртта ми и за бъдещата му съдба. Бъди му като баща. Не го изтръгвай изведнъж от волния живот, защото може да го убиеш. На колене го моля да се откаже от иска, който в качеството си на наследник на майка си би могъл да предяви срещу мене. Но това е излишна молба; той има чувство за чест и не може да не разбере, че не бива да се присъединява към кредиторите ми. Накарай го навреме да се откаже от наследството. Разкрий му суровите условия на живот, в които го

поставям; и ако той въпреки това запази любовта си към мене, кажи му от мое име, че за него всичко не е свършено. Да, трудът, който ни спаси двамата с тебе, може да му възвърне богатството, от което го лишавам; и ако той иска да послуша гласа на баща си, който заради него би желал за миг да стане от гроба, нека замине, нека отиде в Индия! Братко, Шарл е честно и смело момче; ти ще му дадеш нещичко, а той по-скоро ще умре, отколкото да не ти върне първоначалния капитал, който ще му заемеш; защото ти ще му помогнеш, Гранде! Иначе съвестта ще те бори. Ах, ако детето ми не срещне нито помощ, нито нежност от твоя страна, вечно ще моля бога да ти отмъсти за твоята суровост. Ако можех да спася нещо, мое право щеше да бъде да му дам някаква сума срещу имуществото на майка му; но плащанията в края на месеца погълнаха всичките ми средства. Не бих искал да си отида със съмнения за съдбата на детето си; бих желал да почувствувам в топлото ти ръкостискане свещен обет, който би ме сгрял; но нямам време. Докато Шарл пътува, аз трябва да направя баланса си. Ще се помъча да докажа с добросъвестността, с която уреждам работите си, че в гибелта ми няма нищо престъпно, нищо безчестно. Нима това не значи да се погрижа за Шарл? Сбогом, братко. Нека бог те благослови заради великодушното настойничество на сина ми, когото ти поверявам и когото ти приемаш, в това не се съмнявам. Един глас непрестанно ще се моли за тебе в света, където всички рано или късно ще отидат и където аз вече съм.

Виктор-Анж-Гийом Гранде“

— Разговаряте ли, разговаряте ли? — рече Гранде, сгъна писмото точно по предишните гънки и го прибра в джоба на жилетката.

После погледна племенника си смирено и плахо, за да прикрие вълненията и сметките си.

— Стоплихте ли се?

— Отлично, мили чичо.

— А къде ли отидоха нашите жени? — запита чичото, вече забравил, че племенникът ще спи у дома му.

В този миг Йожени и госпожа Гранде се върнаха.

— Горе всичко подредено ли е? — запита ги старецът, като започна да си възвръща спокойствието.

— Да, татко.

— Е, племеннико, ако сте уморен, Нанон ще ви заведе в стаята ви. Не е кой знае какъв разкошен апартамент, но вие ще извините бедните лозари, които все са без пари. Данъците всичко поглъщат.

— Не искаме да ви пречим, Гранде — каза bankerът. — Може да имате нещо да си говорите с племенника си, пожелаваме ви лека нощ. Утре пак ще се видим.

При тези думи гостите станаха и всеки се сбогува според обичая. Старият нотариус отиде до входа да вземе фенера си, върна се и го запали, после предложи на семейство де Грасен да ги съпроводи. Госпожа де Грасен не можеше да предвиди случката, която бе съкратила гостуването им, затова техният слуга още не бе пристигнал.

— Ще ми направите ли честта да ме хванете под ръка, госпожо? — обърна се към госпожа де Грасен абат Крюшо.

— Благодаря ви, господин абат, но синът ми е тук — сухо отговори тя.

— С мене дама не може да се изложи — настоя абатът.

— Защо не хванеш господин Крюшо под ръка? — намеси се мъжът й.

Абатът поведе хубавата госпожа бързо, за да изпреварят с няколко крачки останалите.

— Много добре изглежда този младеж, госпожо — рече той, като стисна ръката й. — „Сбогом кошници, гроздоберът свърши!“ Ще трябва да се простите с госпожица Гранде, Йожени ще бъде за парижанина. Ако братовчедът не е увлечен по някоя парижанка, в негово лице вашият син Адолф ще срещне такъв съперник, че...

— Ах, престанете, господин абат. Младежът много скоро ще забележи, че Йожени е глупачка, пък няма и никаква свежест. Видяхте ли я тази вечер? Беше жълта като дюля.

— Може би сте привлекли вниманието на братовчедата върху това обстоятелство.

— Ами, ще се стеснявам...

— Винаги сядайте до Йожени, госпожо, и ще бъде излишно да говорите на момъка против братовчедка му, той сам ще направи сравнение, което...

— Трябва да ви кажа, че той вече ми обеща да дойде в други ден на обед у дома.

— Ех! Само да искате, госпожо!... — рече абатът.

— А какво мога да искам, господин абат? Да не би да желаете да ми дадете лош съвет! Слава богу, стигнала съм до тридесет и девет години с неопетнена репутация, та няма сега да се излагам, ако ще дори заради империята на Великия Могол. И вие, и аз сме на възраст, когато човек разбира от половин дума. Право да ви кажа, вие имате странни мисли за свещеник. Фу! Това наистина е достойно за Фобла.

— Значи, вие сте чели Фобла?

— Не, господин абат, исках да кажа „Опасни връзки“.

— А, тази книга е безкрайно по-нравствена — засмя се абатът.
— Но вие ме изкарвате извратен като днешните младежи! А аз просто исках...

— Посмейте само да ми кажете, че не се готвехте да ми дадете лош съвет! Нима не е ясно? Ако този момък, който е много приятен, с това съм съгласна, започне да ме ухажда, той няма да се сети за братовчедка си. Знам, че в Париж някои добри майки се жертвуват по този начин за щастието и богатството на децата си, но ние сме в провинцията, господин абат.

— Така е, госпожо.

— И аз не бих приела — продължи тя, — нито пък Адолф би приел дори за сто милиона, да заплатя такава цена...

— Госпожо, аз не говорех за сто милиона. Такова изкушение щеше да е свръх нашите сили, искам да кажа за мене и за вас. Но мисля, че една порядъчна жена може да си позволи, без да нарушава приличието, известно кокетство, което не води до никакви последствия, а просто е част от задълженията ни в обществото и...

— Така ли смятате?

— Та нима не трябва да се стремим да си бъдем приятни едни на други, госпожо... Позволете да се изсекна. Уверявам ви, госпожо — продължи той, — че момъкът ви поглеждаше малко по-ласкаво отколкото мене; но аз му прощавам, че предпочита красотата пред старостта.

— Ясно е — говореше дебелият глас на председателя, — че господин Гранде от Париж изпраща сина си в Сомюр с брачни намерения...

— В такъв случай братовчедът нямаше да падне като бомба — отвърна нотариусът.

— Това нищо не значи — каза господин де Грасен, — старецът е прикрит.

— Де Грасен, приятелю, казах на младежа да дойде на обед. Ще трябва да поканиш господин и госпожа дьо Ларсониер и дю Отоа с жена му и хубавата госпожица дю Отоа, разбира се. Само дано се понаконтти. От ревност майка й я облича толкова грозно! Надявам се, господа, че и вие ще ни направите чест да дойдете — добави тя, като спря шествието, за да се обърне към двамата Крюшо.

— Ето че стигнахме у дома си, госпожо — каза нотариусът.

След като поздравиха тримата де Грасен, тримата Крюшо се прибраха в къщи и слагайки в действие свойствения на провинциалистите дар да анализират, се впуснаха да обсъждат всестранно голямото тазвечерно събитие, което съответно променяше позициите както на Крюшо, така и на де Грасен. Удивителният здрав разум, който ръководеше действията на тези във висша степен пресметливи хора, накара и едните, и другите да почувствуват необходимостта от временен съюз против общия враг. Нима не трябваше с обединени усилия да попречат на Йожени да се влюби в братовчед си, а на Шарл — да мисли за братовчедка си? Би ли могъл парижанинът да устои на вероломните намеци, на сладникавите клевети, на пълното с хвалебствия злоезичие, на уж простодушните отрицания, които непрекъснато щяха да жужат около него и да го заблуждават?

Когато четиримата роднини останаха сами в стаята, господин Гранде каза на племенника си:

— Трябва да лягаме. Сега е късно, за да говорим за работите, които ви водят тук, утре ще намерим сгодно време. Ние закуваме в осем часа. В дванадесет хапваме на крак по някой плод, парче хляб и изпиваме по чаша бяло вино; после обядваме, както парижаните, в пет часа. Това ни редът. Ако желаете да разгледате града или околностите, ще бъдете свободен като въздуха. Ще ме извините, но работата не ми позволява постоянно да ви придружавам. Тук всички сигурно ще ви

разправят, че съм богат: „Господин Гранде това, господин Гранде онова!“ Оставям ги да си приказват, брътвежите им не вредят на моя кредит. Но аз стотинка нямам и на моята възраст работя като чирак, който има за все бога един стар рукан и две здрави ръце. Може би скоро сам ще видите какво струва едно екю, когато човек трябва да го изкара с пот. Хайде, Нанон, свеците!

— Надявам се, племеннико, че ще намерите всичко, което ви е нужно — рече госпожа Гранде, — но ако нещо ви липсва, можете да повикате Нанон.

— Надали, мила лельо, струва ми се, че съм си взел всичко! Позволете ми да ви пожелаая лека нощ, на вас и на младата ми братовчедка.

Шарл взе от ръцете на Нанон една запалена свещ, анжуйска свещ, доста пожълтяла от седене в дюкяна и толкова прилична на лоена, че господин Гранде, който не можеше да не подозре съществуването на подобен разкош в дома си, не я забеляза.

— Ще ви заведе до стаята ви — рече той.

Вместо да излезе от вратата на всекидневната, която водеше за входа, Гранде тържествено мина през коридора между всекидневната и кухнята. Врата с топуз и голямо овално стъкло затваряше този коридор откъм стълбището и спираше студа, който нахлуваше отвън. Но въпреки това зиме вятърът така силно духаше, че макар вратите да бяха уплътнени с плъст, във всекидневната с мъка поддържаха поносима температура. Нанон залости входната врата, затвори всекидневната и отиде в конюшната да отвърже голямото куче вълча порода, което лаеше тъй прегракнало, сякаш имаше фарингит. Необикновено свирепо животно, то познаваше само Нанон. И двамата бяха пришълци в града и се разбираха.

Когато Шарл видя жълтеникавите опушени стени, прояденото от червеи перило на стълбището, което се тресеше под тежките стъпки на чичо му, разочарованието му нарасна „ринфорцандо“^[5], стори му се, че е попаднал в кокошарник. Леля му и братовчедка му, към които отпрати поглед, за да разбере по лицата им какво мислят, бяха свикнали с тази стълба и не отгатнаха причината на удивлението му, а сметнаха, че това е израз на приятелство, и му отвърнаха с мили усмивки, които просто го отчаяха.

„За какво ли, дявол да го вземе, ме праща баща ми тук?“ — помисли си той.

Когато стигнаха на първия етаж, забеляза три врати, боядисани в етруско червено, без корнизи; те се сливаха с прашните стени и бяха украсени със занитени железни ивици, завършващи от двата края, както и продълговатите плочки на бравите, във форма на пламъци. Вратата, която се намираше до площадката на стълбището и водеше за стаята над кухнята, очевидно беше зазидана. И наистина в нея се влизаше през спалнята на Гранде; тя му служеше за кабинет. Единственият прозорец, през който влизаше светлина, бе защитен откъм двора с дебела желязна решетка. Никой, дори и госпожа Гранде, нямаше право да влиза в тази стая, понеже старият искаше да стои там сам, като алхимик при своята пещ. Вероятно в тази стая много ловко бе направено скривалище, в нея се трупаха нотариални актове, в нея висяха везните за теглене на жълтици, в нея нощем тайно се пишеха квитанциите, разписките, сметките; така че търговците, виждайки Гранде винаги готов по всички въпроси, можеха да си въобразят, че му помага някоя фея или дяволът. И вероятно, когато Нанон хъркаше така, че таваните се тресяха, когато кучето вълча порода се прозяваше в двора, когато госпожа и госпожица Гранде спяха дълбоко, старият бъчвар отиваше там да гали, да милва, да котка, да подрежда, да брои златото си. Стените бяха дебели, капациите не пропускаха светлина. Само Гранде държеше ключа на тази лаборатория, където, ако се вярва на приказките, той разглеждал плановете си, върху които били набелязани плодните му дръвчета, и изчислявал имуществото си с точност до последната лозова пръчка, до последния товар дъски.

Входът за стаята на Йожени беше срещу тази зазидана врата. Понататък, в края на площадката, се намираше апартаментът на двамата съпрузи, който заемаше цялата предна част на къщата. Госпожа Гранде спеше в стаята, която бе до стаята на Йожени, и влизаше при дъщеря си през една остъклена врата. Стаята на господаря беше отделена от спалнята на жена му с преграда, а от тайнствения кабинет — с дебела стена. Гранде бе настанил племенника си на горния етаж, във високата мансарда над своята спалня, така че да може да чуе, ако на младежа му хрумне да шари насам-натам.

Когато Йожени и майка ѝ стигнаха до средата на площадката, те се целунаха за лека нощ; после казаха на Шарл няколко думи на

раздяла, хладни на устните, но положително пламенни в сърцето на момичето, и се прибраха в стаите си.

— Ето ви у вас, племеннико — рече Гранде на Шарл, като отвори вратата. — Ако искате да излезете, повикайте Нанон. Иначе, да прощавате, но кучето ще ви разкъса, преди да разберете какво става. Приятен сън. Лека нощ. Аха! Дамите са ви напалили огън — продължи той. В този миг се появи дългата Нанон, носеше грейката. — Това пък какво е! — възкликна Гранде. — Да не би да смятате племенника ми за лехуса? Я да си отнесеш жаравата, Нанон!

— Но, господарю, чаршафите са влажни, а господинът е наистина нежен като жена.

— Хайде, карай, като си решила — каза Гранде и я побутна напред, — само гледай да не подпалиш нещо.

После скъперникът слезе, като мърмореше нещо неясно.

Шарл застана объркан пред куфарите си. Огледа стените на мансардната стая, облепени с жълти тапети на букетчета, с каквито облепят бирариите, камината от твърд варовик с надлъжни улейчета, чийто вид беше достатъчен, за да смрази човека, плетените столове от жълто дърво и лакирана тръстика, които сякаш имаха повече от четири ъгъла, зейналата нощна масичка, в която можеше да се побере дребен сержант от стрелкови полк, килимчето пред леглото със смолясан сукнен балдахин, който се клатеше, като че всеки миг ще падне; погледна сериозно дългата Нанон и рече:

— Каж ми, моето момиче, наистина ли се намирам у господин Гранде, бившия кмет на Сомюр и брат на парижкия господин Гранде?

— Да, господине, у този много любезен, много кротък, много свестен господин. Да ви помогна ли да разопаковате багажа си?

— Ей богу, съгласен съм, стари ми войнико! Не сте ли служили като моряк в императорската гвардия?

— Ехехе! — рече Нанон. — Какво е това моряк от императорската гвардия? Опасно ли е, по вода ли върви?

— Хайде сега, намерете ми халата, който е в оня куфар. Ето ви ключа.

Нанон се прехласна, като видя зеления копринен халат на златни цветя и антични рисунки.

— Това за лягане ли ще го сложите?

— Да.

— Света Богородице! Каква хубава покривка за олтара на енорийската черква може да стане от него! Подарете го миличък, любезни господине, подарете го на черквата да си спасите душата, че иначе може да я погубите. Ех, колко сте хубавичък така. Ще повикам госпожицата да ви погледа.

— Стига Нанон, щом като сте Нанон, млъкнете! Оставете ме да си легна, утре ще си подредя нещата, а щом халатът ми толкова ви харесва, можете да спасите душата си. Аз съм добър християнин и ще ви го подаря, а вие правете с него, каквото си щете.

Нанон остана като закована, гледаше Шарл и не можеше да повярва на думите му.

— Да ми даде такава хубава премяна! — промълви тя на излизане. — Господинът вече сънува. Лека нощ.

— Лека нощ, Нанон.

„Защо ли дойдох тука? — мислеше си Шарл, докато се унасяше. — Баща ми не е глупак. Пътуването ми сигурно има някаква цел. Шт! Да оставим сериозните работи за утре, беше казал не знам кой си гръцки идиот.“

„Света Богородице! Колко е миличък братовчед ми“ — мислеше си Йожени, прекъсвайки молитвата си, която тази вечер остана недовършена.

Госпожа Гранде не мислеше нищо, докато си лягаше. През междинната врата, която беше в средата на стената, чуваше как скъперникът се разхождаше нагоре-надолу из стаята си. Като всички плахи жени, тя бе изучила характера на господаря си. Както чайката предвижда бурята, тя бе усетила по незабележими признаци вътрешната буря, която вълнуваше Гранде, и за да употребя израза, с който тя си служеше, се спотайваше. Гранде гледаше подплатената с тенекия врата, която бе сложил на кабинета си, и си казваше:

„Не мога да разбера как брат ми се е сетил да ми завещае сина си! Хубаво наследство! Нямам и двадесет екю за даване. Пък и какво ли са двадесет екю за такова конте, дето гледаше барометъра ми, сякаш искаше да го подпали!“

Мислейки за последствията от това завещание, внушено от мъката, Гранде беше може би по-разстроен, отколкото брат му, когато го бе писал.

„Ще получа ли този златен халат?...“ — мислеше си Нанон и заспа, виждайки се облечена в своята покривка за олтар, за първи път в живота си сънува цветя, моаре, дамаска, така както Йожени сънува за любов.

В чистия еднообразен живот на девойките настъпва един чуден час, когато слънцето излива лъчите си в сърцето им, цветецът им нашепва мисли, трепетите на сърцето придават на ума плодотворната си топлина и всичко в него се слива в едно-единствено неясно желание — ден на невинна печал и сладостни радости! Когато започват да виждат, децата се усмихват; когато долови чувството в природата, девойката се усмихва така, както се усмихва дете. Ако светлината е първата любов в живота, любовта не е ли светлината на сърцето? За Йожени бе дошло време да разбере земните неща. Ранобудна като всички момичета в провинцията, тя стана призори, каза си молитвата и започна да се приготвя — занимание, което отсега нататък щеше да придобие смисъл за нея. Най-напред приглади кестенявите си коси, уви много грижливо дебелите плитки около главата си, като внимаваше да не се изплъзнат кичурчета, така че съчета скромната си симетрична прическа с простотата на линиите и свенливата чистота на лицето си. Изми няколко пъти ръцете си с чиста вода, докато кожата им се опъна и зачерви, огледа ги нагоре — красиви и закръглени — и се запита какво ли прави братовчед й, та ръцете му са толкова меки и бели, а ноктите — толкова добре гледани. Обу нови чорапи и най-хубавите си обуца. Завърза корсета си, без да прескача дупки. Най-сетне, понеже за пръв път в живота си искаше да изглежда красива, тя се зарадва, че има нова, добре ушита рокля, която й приличаше. Когато се приготви, чу биенето на часовника на енорийската черква и се учуди, че е едва седем. В желанието си да има време, за да се облече добре, тя бе станала много рано. Не познаваше изкуството да премества по десет пъти една къдрица, за да види как най-добре й стои, просто скръсти ръце, седна до прозореца и се загледа към двора, към тясната градина и високите тераси, които се издигаха над нея. Тъжна, ограничена гледка, но все пак нелишена от тайнствената прелест, свойствена на усамотените местности или на дивата природа. До кухнята имаше кладенец с кръгла каменна ограда; по извитото желязо, което крепеше макарата, пълзеше лозницата с изсъхнали, почернели попарени от есенните слани листа. Оттам възлестото стебло

стигаше до стената, вкопчваше се в нея, разстилаше се по протежението на къщата и завършваше при един навес, където дървата бяха подредени грижливо като книги на библиофил. От времето, от мъха, от тревата и от това, че почти никой не минаваше по двора, каменната настилка бе придобила различни оттенъци. Върху дебелите стени бяха метнати зелени покривала с дълги вълнисти кафяви ивици. Накрая, в дъното на двора, се очертаваха осем стъпала, които водеха до вратата на градината; разкъртени, те се губеха сред избуяли растения и напомняха гроб на рицар, заровен от вдовицата му по време на кръстоносните походи. Над ниска стена от изветрели камъни се издигаше полусрутена от старост прогнила, дъсчена ограда, по която на воля се преплитаха пълзящи растения. От двете страни на вратата от летви стърчаха изкривените клони на две недорасли ябълки. Градината се състоеше от три успоредни пътеки, посипани с пясък, а между тях — лехи, оградени с чимшир, и завършваше с няколко липи в подножието на терасата. На единия ѝ край имаше малина, на другия — огромен орех, който свеждаше клони до кабинета на бъчваря. В ясният ден хубавото есенно слънце, привично за крайбрежието на Лоара, започваше да стапя лъскавата коричка, с която нощта бе обвила живописните предмети — стените, растенията в градината и двора.

Йожени откриваше съвсем нов чар в тези неща, които досега бяха ѝ се стрували толкова обикновени. Хиляди смътни мисли се зараждаха и заливаха душата ѝ, както слънчевите лъчи заливаха всичко въвн. Най-сетне тя изпита оня трепет на неопределено, необяснимо удоволствие, което обгръща духовната ни същност така, както облак би обвинил физическото тяло. Мислите ѝ бяха в хармония с подробностите на този странен пейзаж, съзвучията в сърцето ѝ се сливаха със съзвучията в природата. Когато слънцето достигна единия край на стената, обраснала с венерин косъм, чиито дебели листа пъстрееха с преливащи се оттенъци като гълъбови гърди, небесни лъчи на надежда осветиха за Йожени бъдещето и тя с обич загледа този къс стена, бледите цветя, сините камбанки, повехналите треви, към които се примесваше мил спомен като спомените от детството. Звукът на всеки падащ лист, откъснал се от клонката си, в този двор, където всеки звук отекваше, сякаш даваше отговор на тайните въпроси на девойката, която би стояла така целия ден, без да забележи как отлитат часовете. После душата ѝ бе обзета от смут. Тя стана, изправи се пред

огледалото и се огледа така, както честният автор съзерцава произведението си, за да се разкритикува и жестоко да се прецени.

„Не съм достатъчно хубава за него“ — беше мисълта на Йожени, мисъл смирена и пълна със страдание. Бедната девойка не беше справедлива към себе си. Но скромността или по-вярно страхът е една от първите добродетели на любовта. Всъщност Йожени беше от онзи тип деца със здраво телосложение, каквито често се срещат сред дребната буржоазия и чиято красота изглежда твърде обикновена. Но макар че приличаше на Венера Милоска, формите ѝ бяха облагородени, омекотени от християнското чувство, което пречиства жената и ѝ придава изтънченост, непозната на древните скулптури. Тя имаше едра глава, мъжко, но нежно чело, подобно на челото на Фидиевия Юпитер, и сиви очи, в които се отразяваше целият ѝ непорочен живот и ги изпълваше с искряща светлина. Чертите на кръглото ѝ лице, преди свежо и розово, бяха позагрубели от едра шарка, която все пак се бе показала доста милостива и не бе го белязала, само бе унищожила кадифеността на кожата, впрочем и сега толкова нежна и тънка, че чистата майчина целувка оставяше временно червен белег по нея. Носът ѝ беше доста плътен, но съответствуваше на алените устни, набраздени с хиляди чертички и изразяващи любов и доброта. Шията беше закръглена, съвършена. Пълната ѝ грижливо прикрита гръд привличаше погледите и будеше мечти. Вярно, донякъде ѝ липсваше прелестта, която придава красивото облекло. За познавачите недостатъчната гъвкавост на високия ѝ стан навярно криеше и известно очарование. Висока и едра, Йожени не притежаваше нищо от хубостта, която обикновено се харесва. Но тя беше прелестна с онази хубост, която толкова лесно откриват и в която се влюбват хората на изкуството. Художникът, който търси на земята тип, олицетворяващ небесната чистота на Мария, който се мъчи да намери в жената онези скромно горди очи, отгадани от Рафаел, онези девствени очертания, дължащи се често на случайността на зачатията, но които християнският скромнен живот може да запази и дори да придаде; художник, влюбен в толкова рядък модел, веднага би открил в лицето на Йожени вроденото неосъзнато благородство; би видял под спокойното чело бездна от любов, а в разреза на очите, в обичайното положение на клепачите нещо божествено. Чертите, овалът на лицето, които израз на плътско

удоволствие никога не бе променял, нито изнурявал, приличаха на нежно изрязаните линии на хоризонта в далечината на тихи езера. Това спокойно, румено, озарено от светлина лице като красиво разцъфнало цвете успокояваше душата, излъчваше вътрешния чар, който отразяваше и привличаше погледа. Йожени още се намираше на брега на живота, където цъфтят детските илюзии, където маргаритките се берат с наслада, каквато по-късно човек никога не изпитва. И така, без да знае още какво е любов, тя се огледа и си каза: „Много съм грозна, той няма да ми обърне внимание!“

После отвори вратата към стълбата, надникна и се вслуша в шумовете на къщата.

„Не е станал“ — помисли тя, като чу Нанон да кашля като всяка сутрин, докато сновеше нагоре-надолу, метеше всекидневната, палеше огъня, връзваше кучето и разговаряше с животните в конюшнията. Йожени бързо слезе и изтича при Нанон, която доеше кравата.

— Нанон, миличка Нанон, направи сметана за кафето на братовчед ми.

— Ама, госпожице, вчера трябваше да се сетите — каза Нанон и високо се изсмя. — Не мога сега да направя сметана. Братовчед ви е миличък, миличък, наистина е миличък. Не сте го видели с халата му от коприна и злато. Аз го видях. Бельото му е тънко като стихаря на господин свещеника.

— Тогава, Нанон, направи баница.

— Ами кой ще ми даде дърва за фурната, ами брашно, ами масло? — запита Нанон, която в качеството си на пръв министър на Гранде понякога придобиваше огромен авторитет в очите на Йожени и на майка ѝ. — Да не би да окрадем човека, за да нагостим братовчед ви? Поискайте му брашно, масло, дърва, баща ви е, може да се съгласи. На, ето го, слиза да даде провизии...

Като чу стъпките на баща си, Йожени се уплаши и побягна в градината. Тя вече изпитваше последствията от дълбокия свян, от особеното осъзнаване на собственото щастие, което ни кара да смятаме, и може би не без право, че мислите ни са изписани на челото ни и се хвърлят на очи. След като най-сетне забеляза студената голота на бащината си къща, бедната девойка изпитваше известно разочарование, задето не може да я направи достойна за изящството на братовчед си. Почувствува страстна нужда да направи нещо за него.

Но какво? Не знаеше. Простодушна и непресторена, тя се оставяше да я води ангелската природа, без да се опасява нито от впечатленията, нито от чувствата си. Само с вида си братовчед ѝ бе събудил в нея естествените склонности на жената и те трябваше да се развият много бързо, защото Йожени вече беше на двадесет и три години и умът и желанията ѝ бяха напълно разцъфнали. За пръв път сърцето ѝ се сви при вида на баща ѝ, тя съзря в него господаря на съдбата си и ѝ се стори, че е извършила грешка, като не му е изповядала някои свои мисли. Бързо закричи, учудвайки се, че въздухът, който диша, е почист, че слънчевите лъчи са по-животворни и ѝ вдъхват душевна топлина и нов живот.

Докато се мъчеше да измисли някакъв начин, за да получи продукти за баницата, между дългата Нанон и Гранде избухна свада, което беше толкова рядко явление, колкото появата на лястовица зиме. С ключове в ръка, той бе дошъл да отмери продуктите за деня.

— Остана ли хляб от вчера? — запита той Нанон.

— Нито трошица, господарю.

Гранде извади голям кръгъл самун, цял овалян в брашно, с отпечатъци от плоска кошница, в каквито пекат хляба в Анжу, и вече се готвеше да го разреже, когато Нанон му каза:

— Днес сме петима, господарю.

— Вярно — отвърна Гранде, — но хлябът тежи шест либри, ще остане. Пък и ще видиш, тези парижки младежи почти не ядат хляб.

— Тогава ще яде повече *кътък* — каза Нанон.

В Анжу *кътъкът*, дума от народния речник, означава това, което се яде с хляба, като се почне от маслото, намазано върху филията — прост *кътък*, — и се стигне до сладко от зарзали, най-изискания *кътък*. И всички, които в детството си са облизвали *кътъка* и са оставяли хляба, ще разберат какво искаше да каже Нанон.

— Не — отвърна Гранде, — те не ядат ни *кътък*, ни хляб. Те са, кажи-речи, като моми за женене.

След като заключи долапите, където държеше храната, Гранде определи пестеливо дневното меню и вече се готвеше да отиде в килера за плодове. Нанон го спря и му каза:

— Дайте ми тогава брашно и масло, господарю, ще направя баница за децата...

— Ти да не искаш да опростиш къщата заради моя племенник?

— За племенника ви мисля колкото и за кучето, не повече от вас. Ама вие ми отделихте само шест бучки захар, а ми трябват осем.

— Е-е, Нанон, никога не съм те виждал такава! Какво те прихваща днес? Шест бучки захар ти стигат.

— Добре, ами с какво ще си подслади кафето племенникът ви?

— С две бучки, аз ще го пия горчиво.

— Горчиво? На вашата възраст! По-добре аз да купя захар от джоба си.

— Я си гледай работата!

Въпреки че цената на захарта беше намалена, в очите на бъчваря тя си оставаше най-скъпият колониален продукт, за него още струваше шест франка либрата. Принудата да я пести по време на Империята бе създавала този най-дълбоко вкоренен в него навик. Всички жени, дори най-глупавите, умеят да хитруват, за да постигнат целта си. Нанон изостави въпроса със захарта, за да получи продукти за баницата.

— Госпожице — извика тя през решетката на прозореца, — нали искате баница?

— Не, не — отговори Йожени.

— Добре, Нанон — каза Гранде, като чу гласа на дъщеря си, — на ти.

Той отвори раклата, където държеше брашното, даде й една мяра и прибави няколко унции масло към парчето, което вече бе отрязал.

— Ще ми трябват дърва да опалят пещта — каза безмилостно Нанон.

— Добре де, вземи колкото ти трябват — отвърна тъжно той. — Но тогава ще направиш баницата с плодове и ще изпечеш в пещта целия обед. Така няма да палиш на две места.

— То се знае! — извика Нанон. — Няма нужда да ми казвате. — Гранде погледна верния си министър почти бащински. — Госпожице — извика готвачката, ще има баница.

Гранде се върна натоварен с плодове и ги нареди в една чиния на кухненската маса.

— Гледайте, господарю — каза Нанон, — какви красиви ботуши има племенникът ви. Каква кожа и колко хубаво мирише! С какво се чисти такава кожа? Дали да я лъсна с вашата яйчена вакса?

— Струва ми се, че яйцето ще развали тази кожа, Нанон. Кажете ми, че не знаеш как се чисти марокен. Той ще си купи вакса от Сомюр

и ще ти я донесе да му ги лъснеш. Чувал съм, че в тяхната вакса слагат захар, за да блести.

— Значи, тази вакса става за ядене — каза слугинята, като доближи ботуша до носа си. — А виж, мирише като одеколона на госпожата. Смешна работа!

— Смешна! — каза господарят. — Смешно ли ти се вижда да се харчат за ботуши повече пари, отколкото струва този, който ги носи?

— Господарю — каза тя, когато Гранде се върна втори път от килера за плодове и затвори вратата, няма ли да готвим един-два пъти седмично варено месо заради вашия...

— Да.

— Трябва да ида до месарницата.

— Няма нужда. Ще ни стотвиш бульон от птици, чифликчиите няма да те оставят без работа. Аз ще кажа на Корноайе да удари няколко гарвана. Най-вкусен бульон става от този дивеч.

— Вярно ли е, че ядат мърша, господарю?

— Ама че си глупава, Нанон. И те са като нас, ядат, каквото намерят. Ние не ядем ли мърша? Че какво са надениците?

Тъй като бе приключил с разпорежданията, Гранде извади часовника си и като видя, че до закуската има още половин час, взе си шапката, отиде при дъщеря си, целуна я и ѝ каза:

— Искаш ли да се поразходим до моите ливади край Лоара? Имам малко работа нататък.

Йожени влезе да си сложи шапката от плетени слама, подплатена с розова тафта. После бащата и дъщерята се спуснаха по кривата уличка към площада.

— Къде сте се запътили толкова рано? — запита нотариусът Крюшо, който ги срещна.

— Отивам да видя нещо — отвърна Гранде; ясно му беше какво означава сутрешната разходка на приятеля му.

Когато Гранде отиваше да види нещо, нотариусът знаеше от опит, че ще падне печалба. Затова тръгна с него.

— Елате, Крюшо — каза Гранде на нотариуса. — Вие сте ми приятел, ще ви покажа, че е глупаво да се садят тополи на добра земя...

— За нищо ли смятате шейсетте хиляди франка, които пипнахте от тополите в ливадите край Лоара? — запита нотариусът, като се

ококори. — Малък късмет ли имахте?... Да отсечете дърветата тъкмо когато в Нант липсва меко дърво, и да ги продадете по трийсет франка?

Йожени слушаше, без да подозира, че настъпва върховният миг в живота ѝ и че нотариусът ще предизвика окончателната бащина присъда над нея. Гранде стигна до великолепните ливади, които притежаваше на брега на Лоара; тридесет работника разчистваха запълняха, изравняваха местата, преди заемани от изсечените тополи.

— Вижте, господин Крюшо, колко земя иска една топола — каза Гранде на нотариуса — Жан! — извика той на един работник — Из... из... мери с аршина си по вси... вси... чки посоки!

— Четири пъти по осем стъпки — отвърна работникът, след като свърши измерването.

— Трийсет и осем стъпки загуба — каза Гранде на Крюшо. — Аз имах на този ред триста тополи, нали? Е, три... три... триста пъти по трий... се и две стъпки ми отне... маха пет... сто... тин стъпки за сено. Прибавете два пъти по толкова откъм страните, стават хиляда и петстотин. Средните редици и те толкова. Да к-к... ажем, хиляда наръча сено.

— Добре — каза Крюшо, за да помогне на приятеля си. — Хиляда наръча сено струват към шестстотин франка.

— Ка... ка... жете хи... хи... ляда и двеста, защото имаме триста-четиристотин франка от отавата. Е, смет... смет... нете кол... ко правят хиля... ля... да и двеста франка за чети... рийсе години със слож... ната лих... лих... ва, както знаете.

— Да кажем, шейсе хиляди франка — отвърна нотариусът.

— Съгласен съм! Да речем, че прави са... само шейсе хиляди франка. Е добре — продължи лозарят вече без да заеква, — две хиляди тополи на четирийсе години няма да ми дадат и петдесе хиляди. Загуба. Аз го открих — каза горделиво Гранде. — Жан — викна той, — ще запълниш всички дупки, освен ония откъм реката, там ще посадиш тополите, които съм купил. Като ги посадим досами реката, те ще се хранят за сметка на правителството — обясни той и брадавицата на носа му леко мръдна, което се равняваше на най-иронична усмивка.

— Ясно! Тополи трябва да се садят само на слаба почва — каза Крюшо, смаян от изчисленията на Гранде.

— Точно така, господине — иронично отвърна бъчварят.

Йожени съзерцаваше прекрасния пейзаж на Лоара, без да слуша сметките на баща си, но нададе ухо, когато Крюшо каза на клиента си:

— Е, какво? Довели сте си зет от Париж, а? Цял Сомюр говори само за племенника ви. Скоро ще трябва да съставим брачен договор, Гранде.

— Вие сте из... из... лязъл ра... рано, за да ми ка... кажете това — рече Гранде, като придружи забележката си с помръдване на брадавицата. — Е, стари приятелю, ще бъда искрен и ще ви кажа, как... каквото ис... ис... кате да знаете. По-добре, раз... раз... бирате ли, да хвъ... хвърля дъ... дъ... дъ... щеря си в Лоара, отколкото да я дам на бра... бра... братовчед й. Мо... можете да раз... разгласите това. Или не, оставете хората да бър... бър... бърборят!

Този отговор замая Йожени. Далечните надежди, които едва бяха покълнали в сърцето й, изведнъж разцъфтяха, превърнаха се в истински букет цветя и сега, отрязани, лежаха на земята. От миналия ден тя се свързваше с Шарл с всички връзки на щастиято, които съединяват душите. Сега страданието щеше да ги засили. И наистина не е ли част от благородната съдба на жената да се трогва много повече, от траура на нещастиято, отколкото от блясъка на богатството? Как бе угаснало бащинското чувство в сърцето на баща й? И какво ли престъпление бе извършил Шарл? Тайнствени въпроси! Едва зародилата се в сърцето й любов, сама по себе си дълбока тайна, вече се обвиваше в тайни. Тя се върна с разтреперани крака и мрачната улица, обикновено толкова весела за нея, сега й се стори тъжна; за пръв път откри меланхолията, която времето и нещата бяха отпечатали там. Нито един от уроците на любовта вече не липсваше на Йожени. На няколко крачки от дома им тя избърза пред баща си, почука и го дочака на вратата. Но Гранде видя, че нотариусът държи един още неразпечатан вестник и му каза:

— Как са облигациите?

— Не искате да ме послушате, Гранде — отговори Крюшо. — Купувайте бързо, още можете да спечелите двацет на сто за две години, освен високите лихви; това прави пет хиляди франка рента срещу осемдесет хиляди капитал. Облигациите са по осемдесет франка и петдесет сантима.

— Ще видим тази работа — отвърна Гранде и потърка брадичката си.

— Господи! — възкликна нотариусът.

— Какво има? — запита Гранде, когато Крюшо му тикна вестника пред очите и му каза:

— Прочетете тази статия!

„Господин Гранде, един от най-уважаваните парижки търговци на едро, се застреля в главата вчера, след като, както обикновено, се яви на борсата. Той изпратил оставката си на председателя на Камарата на депутатите и също така се оттеглил от поста съдия в търговския съд. Фалитите на господата Роген и Суше — неговия борсов агент и неговия нотариус, са го разорили. Уважението, на което се радваше господин Гранде, и кредитът му бяха вече такива, че той без съмнение би могъл да намери помощ в парижките финансови среди. Трябва да се съжالياва, че този толкова почтен човек се е поддал на първия порив на отчаянието“ и т.н.

— Знаех — каза старият лозар на нотариуса.

Тази дума смрази Крюшо, който въпреки безстрастието си на нотариус усети тръпки по гърба, като си помисли, че парижкият Гранде може би напразно е молил сомюрския Гранде за милионите му.

— А синът му беше толкова весел вчера...

— Той още нищо не знае — отвърна Гранде със същото спокойствие.

— Сбогом, господин Гранде — каза Крюшо, който разбра всичко и отиде да успокои председателя дьо Бонфон.

Като влезе, Гранде завари закуската готова. Госпожа Гранде вече седеше на стола си с подпорки и си плетеше ръкави за зимата. Йожени се хвърли на врата ѝ и я целуна с оня изблик на сърдечност, в който се крие тайна мъка.

— Можете да идете — каза Нанон, която се спускаше по стълбата през четири стъпала, — момчето спи като херувим. Колко е

миличък със затворени очи! Влязох и го повиках. Къде ти! Все едно, че го няма!

— Остави го да спи — каза Гранде. — Колкото и късно да се събуди, ще има време да научи лошите новини.

— Какво се е случило? — запита Йожени и сложи в кафето си двете късчета захар, които едва ли тежаха по някой и друг грам, защото баща ѝ се забавляваше лично да реже захарта през свободното си време. Госпожа Гранде не посмя да зададе този въпрос, само погледна мъжа си.

— Баща му си е пръснал черепа.

— Чичо?... — запита Йожени.

— Бедният момък! — извика госпожа Гранде.

— Да, беден — поде Гранде. — Няма нито петак.

— Хе, а той си спи, сякаш е цар на земята — нежно каза Нанон.

Йожени престана да яде. Сърцето ѝ се сви, както се свива сърцето на жената, когато за пръв път тръпката на съчувствието, предизвикано от нещастieto на любимия, мине по цялото ѝ тяло. Клетата девойка се разплака.

— Ти не познаваш чичо си, защо плачеш? — запита баща ѝ и я изгледа като гладен тигър, както навярно гледаше и своите купчини злато.

— Че кой, господарю, няма да съжали горкото момче, което спи като пън, без да знае какво го е сполетяло? — каза слугинята.

— Не говоря на тебе, Нанон! Дръж си езика.

В този миг Йожени разбра, че когато обича, жената трябва постоянно да крие чувствата си. Тя не отговори.

— Надявам се, че няма да му кажете, докато се върна, госпожа Гранде — продължи старецът. — Трябва да вървя, че ще копаят рова край ливадите ми откъм пътя. Ще се прибера на пладне за втората закуска и тогава ще разговарям с племенника си за неговите работи. А пък ти, госпожице Йожени, ако за това конте плачеш, изтрий си сълзите, детето ми. Той скоро-скоро ще замине за Индия. Никога вече няма да го видиш...

Бащата взе ръкавиците си, поставени върху периферията на шапката, сложи ги с обикновеното спокойствие, намести пръстите си и излезе.

— Ох, мамо, задушавам се! — извика Йожени, когато остана сама с майка си. — Никога не съм страдала така.

Госпожа Гранде видя, че дъщеря ѝ пребледнява, отвори прозореца и я накара да подиша чист въздух.

— Сега ми е по-добре — каза след малко Йожени.

Нервното вълнение на девойката, дотогава привидно спокойна и студена, направи впечатление на госпожа Гранде, тя изгледа дъщеря си с онова съчувстващо разбиране, с което са надарени майките, когато става въпрос за предмета на любовта им, и отгатна всичко. Всъщност животът на прочутите унгарски сестри, съединени една с друга по грешка на природата, едва ли е бил по-задушевен от живота на Йожени и майка ѝ, които бяха винаги заедно край този прозорец, заедно на черква, спяха една до друга, дишаха същия въздух.

— Бедното ми дете! — каза госпожа Гранде, улови главата на Йожени и я притисна до гърдите си.

При тези думи девойката вдигна глава, погледна въпросително майка си, като се помъчи да отгатне тайната ѝ мисъл, и каза:

— Защо го пращат в Индия? Не е ли по-добре да остане тук, щом е нещастен? Нали той е нашият най-близък роднина?

— Да, моето дете, това би било съвсем естествено. Но баща ти си има причини, които ние трябва да уважаваме...

Майката и дъщерята седнаха мълчаливо — едната на стола с подпорки, другата на малкото си кресло — и се заловиха за ръкоделието. Изпълнена с признателност за прекрасното сърдечно разбиране, което ѝ бе засвидетелствувала майка ѝ, Йожени ѝ целуна ръка и каза:

— Колко си добра, мила мамичко!

При тези думи състареното майчино лице, повехнало от дълги мъки, светна.

— Харесва ли ти? — запита Йожени.

Госпожа Гранде само се усмихна. После, след кратко мълчание, каза тихо:

— Обичаш ли го вече? Това би било лошо.

— Лошо ли? — възрази Йожени. — Защо? Той ти харесва, харесва и на Нанон, защо да не ми харесва и на мене? Слушай, мамо, хайде да му наредим масата за закуска.

И захвърли ръкоделието си; майката също остави своето плетиво и каза:

— Ти си полудяла!

Но на драго сърце оправда лудостта на дъщеря си, като я сподели. Йожени повика Нанон.

— Какво искате пак, госпожице?

— Нанон, нали ще има сметана за втората закуска?

— Е, за втората закуска ще има — отвърна старата прислужница.

— Добре тогава, дай му силно кафе. Господин де Грасен казва, че в Париж правят кафето много силно. Сложи много кафе.

— А откъде да взема?

— Купи!

— Ами ако ме срещне господарят?

— Той отиде на ливадите.

— Тичам. Но като ми даваше свещи, господин Фесар вече ме попита да не би тримата влъхви да са ни дошли на гости. Целият град ще научи за нашите лудории.

— Ако баща ти разбере, в състояние е да ни набие — каза госпожа Гранде.

— Добре, нека ни набие. Ще приемем ударите му на колене.

Госпожа Гранде не отвърна, само вдигна очи към небето. Нанон си сложи шапчицата и излезе. Йожени извади бяла покривка и отиде на тавана да донесе няколко чепки грозде от онези, които толкова си бе играла да окача на въжета на тавана. По коридора запристъпя леко, за да не събуди братовчед си, а пред вратата му не можа да се сдържи и се послуша в равномерното му дишане.

„Докато той спи, нещастieto бди“ — каза си тя.

Избра най-зелените лозови листа, разположи върху тях гроздовете толкова красиво, както стар опитен сервитьор не би могъл да ги подреди, и тържествуващо ги постави на масата. Задигна от кухнята няколко от крушите, броени от баща ѝ, и ги сложи пирамидално между листата. Ходеше насам-нататък, ситнеше, подскачаше. Искаше ѝ се да ограби цялата къща на баща си, но той държеше всичко под ключ. Нанон пристигна с две пресни яйца. Като ги видя, Йожени едва не се хвърли на врата ѝ.

— Изполичарят на Лаланд носеше кошница с яйца, поисках му и той, миличкият, ми даде, за да ми направи удоволствие.

След два часа грижи, през които Йожени остави двайсет пъти ръкоделието си, за да отскочи да види как се вари кафето, да послуша шума, който братовчед ѝ вдига, като става от сън, тя успя да приготви много проста и евтина закуска, но ужасно различна от неотменните привички на дома. На втора закуска те обикновено ядяха на крак. Хапваха парче хляб с плод или масло и чаша вино. Като видя масата, сложена до камината, креслото, поставено пред приборите на братовчед ѝ, двете чинии с плодове, чашката за варени яйца, бутилката бяло вино, хляба и захарта, натрупана в чинийки, Йожени цяла се разтрепера, понеже едва сега ѝ мина през ума как ще я изгледа баща ѝ, ако влезе в този миг, и взе често да поглежда стенния часовник, за да пресметне дали братовчед ѝ ще може да свърши закуската, преди да се върне Гранде.

— Бъди спокойна, Йожени, ако баща ти си дойде, ще поема всичко върху себе си — каза госпожа Гранде.

Йожени не можа да сдържи една сълза.

— О, мила майчице! — извика тя. — Колко недостатъчно съм те обичала!

След като дълго снова из стаята, тананикайки, Шарл най-сетне слезе. За щастие беше едва единадесет часът. Парижанин! Беше се облякъл толкова елегантно, сякаш се намираше в замъка на благородната дама, която пътуваше из Шотландия. Той влезе с любезния и усмихнат израз, който толкова отива на младостта, и това причини на Йожени тъжна радост. Беше обърнал на шега провалянето на мечтите си за замъци в Анжу и сега много весело заговори на леля си:

— Добре ли прекарахте нощта, мила лельо? А вие, братовчедке?

— Добре господине. — А вие? — запита госпожа Гранде.

— Аз? Чудесно.

— Навярно сте гладен, братовчедо — каза Йожени. — Седнете да закусите.

— Аз не закузвам никога преди пладне, тогава ставам. Но тъй като се поизмъчих по време на пътуването, приемам. Пък и... — Той извади най-очарователния плосък часовник, който някога е правил Бреге. — Я, то било единадесет часът, рано съм станал...

— Рано ли? — изненада се госпожа Гранде.

— Да, но исках да си подредя нещата. Добре, с удоволствие ще хапна нещичко, пиле, по-скоро яребичка...

— Света Богородице! — извика при тези думи Нанон.

„Яребичка“ — мислено повтори Йожени; тя бе съгласна да даде всичките си скътани пари за една яребичка.

— Заповядайте, седнете! — покани го лелята. Франтът се отпусна в креслото така, както красива жена се настанява върху диван. Йожени и майка ѝ си взеха столове и седнаха до него край огъня. — Постоянно ли живеете тук? — попита ги Шарл, като оглеждаше трапезарията, която на дневната светлина му се стори още по-грозна, отколкото снощи.

— Постоянно — отвърна Йожени и го погледна. — Освен по гроздобер. Тогава отиваме да помагаме на Нанон и живеем в абатството в Ноайе.

— Никога ли не се разхождате?

— Понякога в неделя, след вечерня, когато времето е хубаво — каза госпожа Гранде, — отиваме на моста. Или да погледаме, като косят сеното.

— Имате ли театър?

— Да ходим на представление ли? — извика госпожа Гранде. — Да гледаме комедианти? Нима не знаете, че това е смъртен грях?

— Заповядайте, драги господине — каза Нанон и му поднесе яйцата, — даваме ви две пилета, сварени твърдо.

— Ах, пресни яйца — каза Шарл; като човек, свикнал на разкош, той бе забравил за яребичката. — Ами това е чудесно, само да имаше масло. А, скъпо дете?

— Какво? Масло ли? Може, само че няма да имате баница — отвърна прислужницата.

— Дай масло, Нанон! — извика Йожени. Девојката наблюдаваше как братовчед ѝ реже тънки парченца хляб с такова удоволствие, с каквото най-чувствителната парижка работничка гледа мелодрама, в която невинността ще възтържествува. Истината беше, че отгледан от изисканата си майка, усъвършенствуван от една модерна жена, Шарл бе придобил кокетни, изящни и отмерени движения като на превзета госпожичка. Съчувствието и нежността на девојките притежават истинска магнетична сила. Затова, като се видя ограден с внимание от братовчедка си и леля си, Шарл неусетно се поддаде на

въздействието на чувствата, насочени към него, които, така да се каже, просто го заливаха. Той хвърли на Йожени поглед, блеснал от доброта, от нежност, поглед, който сякаш се усмихваше. Като разглеждаше Йожени, забеляза прелестната хармония в чертите на нейното чисто лице, невинното ѝ държане, чаровната бистрота на очите ѝ, в които искряха младежки мисли за любов, още непознала сладострастието.

— Честна дума, братовчедке, ако можехте да се явите във вечерен тоалет в някоя ложа на операта, уверявам ви, че леля щеше да излезе права: вие щяхте да породите греховни възжеления у мъжете, а у жените ревност.

Този комплимент грабна сърцето на Йожени и то се разтуптя от радост, макар че тя нищо не разбра.

— О, братовчедо, искате да се подиграете с една бедна провинциалистка.

— Ако ме познавахте, братовчедке, щяхте да знаете, че ненавиждам подигравките, те нараняват сърцето и засягат чувствата... — и той много изящно отхапа парченце хляб, намазано с масло. — Не, аз може би не съм достатъчно духовит, за да се подигравам с хората, и този недостатък много ми вреди. В Париж просто съсипват човека, като кажат за него: „Той има добро сърце.“ Тези думи означават: „Горкото момче, глупаво е като носорог.“ Но тъй като съм богат и е известно, че пробивам мишена от трийсет крачки с какъвто и да е пистолет, и то на открито, шегобийците ме уважават.

— Това, което казвате, племеннико, говори, че имате добро сърце.

— Имате много хубав пръстен — каза Йожени. — Неприлично ли ще бъде, ако поискам да го видя?

Шарл протегна ръка и извади пръстена си, а Йожени се зачерви, като докосна с края на пръстите си розовите нокти на братовчед си.

— Вижте, мамо, колко хубаво е изработен.

— О, колко злато! — възкликна Нанон, която носеше кафето.

— Какво е това? — запита Шарл и се разсмя.

Той сочеше към едно елипсовидно кафяво пръстено гърне, отвън гледжосано, отвътре наподобяващо фаянс, заобиколено с ресни от пепел, в което кафето ту падаше на дъното, ту се издигаше на повърхността на врящата течност.

— Това е кипнато кафе — каза Нанон.

— О, мила лелю, ще оставя поне една добра следа от престоя си тука. Много сте изостанали! Ще ви науча да правите хубаво кафе в Шапталов кафеник.

Той се опита да обясни системата на Шапталовия кафеник.

— Ами! Щом има толкова врътня около него — каза Нанон, — човек трябва по цял ден само кафе да вари. Никога няма да правя такава кафе. Как не! А кой ще коси трева за кравата, докато аз правя кафето?

— Аз — отвърна Йожени.

— Дете! — каза госпожа Гранде и изгледа дъщеря си.

Тази дума им напомни за скръбта, готова да се стовари върху нещастния младеж, и трите жени млъкнаха и го погледнаха състрадателно, което го смая.

— Какво ви стана, братовчедке?

— Шт! — каза госпожа Гранде на Йожени, която се готвеше да заговори. — Знаеш дъще, че баща ти пое върху себе си грижата да обясни на господина...

— Наричайте ме Шарл — вметна младият Гранде.

— Ах! Шарл ли се казвате? Какво хубаво име! — извика Йожени.

Нещастията, които предчувствуваме, почти винаги се случват. В този миг Нанон, госпожа Гранде и Йожени, които не без трепет мислеха за завръщането на стария бъчвар, чуха удар на чукче, чийто звук им беше добре познат.

— Ето го татко — рече Йожени.

И вдигна паничката със захарта, като остави няколко бучки на покривката. Нанон отнесе чинията с яйцата. Госпожа Гранде се изправи като уплашена сърна. Този панически страх изненада Шарл, който нищо не разбираше.

— Какво ви стана? — запита той.

— Татко си идва — отвърна Йожени.

— Е та какво?

Господин Гранде влезе, хвърли проникателен поглед към масата, към Шарл и видя всичко.

— Аха! Угощавали сте племенника си, добре, много добре, отлично! — каза той, без да заеква — Докато котакът тича по покрива, мишките танцуват на пода.

„Угощавали?“ — помисли Шарл; не можеше да проумее режима и обичаите в тази къща.

— Дай ми чашата, Нанон — каза Гранде.

Йожени донесе чашата. Гранде извади от малкото джобче на панталона си рогова чикия с широко острие, отрязва една филия, взе малко масло, внимателно го намаза и започна да яде прав. В този миг Шарл слагаше захар в кафето си. Гранде забеляза бучките захар и погледна жена си, която пребледня, после пристъпи три крачки, наведе се към ухото на бедната старица и й каза:

— Откъде сте взели толкова захар?

— Нанон отиде да купи от Фесар, беше се свършила.

Човек едва ли може да си представи дълбокия интерес, който тази няма сцена възбуждаше у трите жени: Нанон беше излязла от кухнята и надзърташе във всекидневната, за да види как ще се развият събитията. Шарл отпи от кафето и понеже му се стори горчивичко, потърси захарта, но Гранде вече я беше вдигнал от масата.

— Какво търсите, племеннико? — запита го той.

— Захарта.

— Сложете си мляко — отвърна домакинът, — кафето ще стане по-сладко.

Йожени взе паничката със захар, която Гранде бе прибрал, сложи я на масата и погледна спокойно баща си. Парижанката, която, за да улесни бягството на любовника си, държи със слабите си ръце копринена стълбичка, положително не проявява по-голяма смелост от Йожени в мига, когато слагаше захарта обратно на масата. Любовникът ще се отплати на своята парижанка, която гордо ще му покаже красивата си наранена ръка, и всяка раздрана веничка ще бъде окъпана в сълзи, обсипана с целувки и излекувана чрез удоволствието. Но Шарл никога нямаше да узнае тайната на дълбоките вълнения, разкъсващи сърцето на братовчедка му, докато погледът на стария бьчвар я изпепеляваше.

— Ти защо не ядеш, жено?

Бедната робиня плахо си отрязва парче хляб и взе една круша. Йожени храбро предложи на баща си грозде, като каза:

— Хапни от моето грозде, татко! Братовчедо, и вие ще си вземете, нали? За вас донесох тези хубави чепки.

— Ей, ако не ги спре човек, цял Сомюр ще разграбят заради вас, племеннико. Като свършите, двамата ще отидем в градината, имам да ви казвам някои неща, които съвсем не са сладки.

Йожени и майка ѝ погледнаха Шарл с такъв израз, че той не можеше да не подозре смисъла му.

— Какво означават тези думи, чичо? След смъртта на нещастната ми майка... (при тези думи в гласа му трепна нежност) за мене няма друго възможно нещастие...

— Кой може да знае страданията, чрез които бог желае да ни подложи на изпитание, племеннико? — каза леля му.

— Дрън-дрън! Глупостите почват. Жал ми става, като гледам красивите ви бели ръце, племеннико! — Гранде му показва овчите бутове, които природата му бе сложила вместо ръце. — Това са ръце, създадени да събират пари! Привикнали са ви да си слагате на краката кожа, от каквата се правят портфейлите, дето ние си държим банкнотите. Лошо! Лошо!

— Какво искате да кажете, чичо, да ме обесят, ако разбирам една дума.

— Елате! — каза Гранде.

Скъперникът щракна острието на чикията си, допи чашата с бяло вино и отвори вратата.

— Братовчеде, не се отчайвайте!

Тонът на девойката вледени Шарл и той последва ужасния си роднина, обзет от смъртна тревога. Тласкани от непреодолимо любопитство, Йожени, майка ѝ и Нанон отидоха в кухнята да наблюдават двамата актьори на сцената, която щеше да се разиграе във влажната градина, където чичото отначало повървя мълчаливо до племенника си. Гранде не се смущаваше от това, че ще съобщи на Шарл за смъртта на баща му, но изпитваше нещо като съчувствие при мисълта, че младежът е без стотинка и се питаше как да смекчи тази жестока истина. „Загубихте баща си“ не значеше кой знае какво. Бащите умират преди децата си. Но: „Вие оставате без никакви средства!“ Всички земни беди бяха събрани в тези думи. И Гранде за трети път мина по средната алея, чийто пясък скърцаше под стъпките му. При големите събития в живота душата ни силно се залавя за местата, където ни връхлитат радости и страдания. Затова Шарл наблюдаваше с особено внимание чимширите в малката градина,

бледите падащи листа, полуразрушените стени, странните овощни дървета — живописни подробности, които щяха да останат запечатани в паметта му, завинаги свързани с този върховен час, поради някаква особена мнемотехника, свойствена на силните чувства.

— Топло е. Хубаво време — каза Гранде и вдъхна дълбоко.

— Да, чичо, но защо...

— Е добре, момчето ми — поде чичото, — имам да ти съобща лоши новини. Баща ти е много зле...

— Тогава аз какво търся тук? — запита Шарл. — Нанон! — извика той. — Поръчай пощенски коне. Все ще намеря някаква кола в града — добави той, като се обърна към чичо си, който стоеше неподвижно.

— Няма смисъл нито от коне, нито от кола — отговори Гранде, като наблюдаваше Шарл, който млъкна и загледа втренчено. — Да, бедно момче, правилно отгатваш. Той е мъртъв. Но това не е най-страшното, има нещо много по-сериозно. Застрелял се е.

— Баща ми?

— Да. Но и това не е нищо. Вестниците са се разбърбали, като че е тяхна работа. На, чети.

Гранде, който бе взел вестника на Крюшо, сложи злокобното съобщение пред очите на Шарл. В този миг нещастният младеж, още почти дете, във възрастта, когато чувствата избухват непресторено, се разплака.

„Да, така е добре — каза си Гранде. — Очите му ме плашеха. Сега плаче, значи, е спасен.“

— Това още е нищо, бедни ми племеннико — продължи Гранде на глас, без да знае дали Шарл го чува. — Това е нищо, ще се утетиш. Но...

— Никога, никога! Татко! Татко!

— Той те е разорил, сега си без пари.

— Какво значение има това! Къде е баща ми, баща ми!

Плачът и стенанията ужасно кълтяха между тези стени и екът ги повтаряше. Обзети от жалост, трите жени плачеха: сълзите, както смехът, са заразителни. Без да слуша повече чичо си, Шарл изтича в двора, намери стълбата, качи се в стаята си, хвърли се на леглото и зарови лице в чаршафите, за да се наплаче далеч от погледите на роднините си.

— Да го оставим, докато мине първият порой — каза Гранде, като влезе във всекидневната; Йожени и майка ѝ бързо се бяха върнали на местата си, бяха изтрили очите си и работеха с разтреперани ръце. — Но този момък за нищо не го бива, мисли повече за мъртвите, отколкото за парите.

Йожени потръпна, като чу как баща ѝ се изразява за най-святата скръб. От този миг тя започна да съди баща си. Макар приглушени, хлипанията на Шарл отекваха в кънтящата къща; дълбоките му стенания, които излизаха сякаш изпод земята, постепенно и бавно затихнаха и спряха едва привечер.

— Бедният момък! — каза госпожа Гранде.

Съдбоносно възклицание! Гранде изгледа жена си, Йожени и захарницата. Сети се за необикновената закуска, приготвена за нещастния сродник, и застана сред стаята.

— Слушайте! — каза той с обикновеното си спокойствие. — Надявам се, че ще престанете с това разсипничество, госпожа Гранде. Не ви давам парите си, за да тъпчете със захар този никаквец.

— Майка ми съвсем не е виновна — каза Йожени. — Аз...

— Ти защото си пълнолетна ли, си решила да ми противоречиш? — продължи Гранде, прекъсвайки дъщеря си. — Помислете си, Йожени...

— Татко, нима не е редно синът на брат ви да получи във вашия дом всичко...

— Дрън-дрън, дрън-дрън — каза бъчварят на четири хроматични тона, — тая, синът на брат ми, оная, племенникът ми. Шарл не ни е никакъв. Той няма пукната пара. Баща му е фалирал. И щом това конте се наплаче до насита, ще се маха оттук. Не искам да бунтува къщата ми.

— Какво значи да „фалираш“, татко? — запита Йожени.

— Да фалираш — поде бащата, — значи да извършиш най-безчестното от всички неща, които могат да обезчестят човека.

— Трябва да е голям грях — каза госпожа Гранде. — Брат ви ще отиде в ада.

— Хайде, ти вече почна литаниите — каза Гранде на жена си и сви рамене. — Да фалираш, Йожени, — продължи той, — е кражба, която законът за съжаление взема под свое покровителство. Много хора са поверили парите си на Гийом Гранде, понеже е бил известен

като честен и порядъчен човек, той им е взел всичко и им е оставил само очите, да плачат. Разбойниците по пътищата са за предпочитане пред фалиралия. Разбойникът те напада, можеш да се защищаваш, слага си главата в торбата. А оня... С една дума, Шарл е обезчестен.

Тези думи отекнаха в сърцето на бедната девойка и го притиснаха с цялата си тежест. Чиста, както е чисто нежно цвете, родено вдън гора, тя не познаваше правилата на обществото, нито измамните му разсъждения, нито софизмите му: прие жестокото обяснение за фалита, което баща и нарочно й даде, без да уточни разликата между неволния и умишления фалит.

— А вие, татко, не можехте ли да предотвратите това нещастие?

— Брат ми не се посъветва с мене. Пък и той дължи четири милиона.

— Какво е милион, татко? — попита тя с простодушието на дете, което вярва, че може да получи веднага това, което желае.

— Два милиона ли? — отвърна Гранде. — Ами че това са два милиона монети от по двадесет су, а ти трябва пет монети от по двадесет су, за да станат пет франка.

— Господи боже! — извика Йожени. — Как е могъл чичо да има четири милиона? Има ли друг човек във Франция, който да притежава толкова милиона? (Гранде поглади брадичката си, усмихна се, брадавицата на носа му сякаш се разшири.) Но какво ще стане сега с братовчеда Шарл?

— Ще замине за Индия, където, съгласно желанието на баща си, ще се опита да забогатее.

— Ами той има ли пари да отиде там?

— Аз ще платя пътуването му... до... да, до Нант.

С един скок Йожени се хвърли на врата на баща си.

— О, татко, ето, вие сте добър!

Тя го целуна така, че Гранде почти се засрами, стана му малко съвестно.

— Много ли време трябва, за да се събере един милион? — запита тя.

— Ех — отвърна бъчварят, — нали знаеш какво е един наполеон? Трябват петдесет хиляди наполеона, за да стане милион.

— Майко, ще му отслужваме молебени.

— И аз това си мислех — отвърна майката.

— Как не!... Все пари ще харчите — извика бащата. — Да не смятате, че тук има хиляди и стотици?

В този миг един стон, по-зловещ от всички досегашни, долетя от таванския етаж и от ужас Йожени и майка ѝ се вледениха.

— Нанон, качи се да видиш да не се убие — каза Гранде. — И слушайте — обърна се той към жена си и дъщеря си, които пребледняха при неговите думи, — никакви глупости, на двете ви говоря. Аз излизам. Ще наобиколя нашите холандци, които си заминават днес. После ще отида при Крюшо да поговоря с него по тази работа.

Той излезе. Щом затвори вратата, Йожени и майка ѝ си отдъгнаха. Никога до тази заран девойката не се бе притеснявала в присъствие на баща си. Но от няколко часа чувствата и мислите ѝ непрестанно се меняха.

— Мамо, колко луидора се вземат за една бъчва вино?

— Баща ти продава между сто и сто и петдесет франка бъчвата, понякога до двеста, така съм чувала.

— Когато произведе сто и четиридесет бъчви вино...

— Честна дума, детето ми, не знам колко прави. Баща ти никога не ми говори за сделките си.

— Ами че татко трябва да е богат?

— Може би. Но господин Крюшо ми каза, че преди две години купил Фроафон. Навярно се е охарчил.

Йожени, която вече нищо не разбираше от богатството на баща си, изостави сметките.

— Даже не ме забеляза, милото! — каза Нанон, като се върна. — Лежи на кревата като теле и плаче като Мария Магдалена, същинска благословия! Каква ли мъка има горкото момче?

— Бързо да отидем да го утешим, мамо. Ако се почука, ще слезем.

Госпожа Гранде не можа да устои на нежните нотки в гласа на дъщеря си. Йожени беше великолепна, бе станала жена. С разтуптяно сърце двете се качиха в стаята на Шарл. Вратата беше отворена. Младежът не виждаше и не чуваше нищо. Потънал в сълзи, той издаваше неразбираеми стонове.

— Колко обича баща си! — тихо каза Йожени. Невъзможно беше да не се усети в гласа, с който бяха изречени тези думи, надеждата на

сърце, пълно с неосъзната страст. Затова госпожа Гранде хвърли на дъщеря си поглед, пропит с майчинска нежност, и тихо ѝ прошепна на ухото:

— Внимавай! Ще се влюбиш в него.

— Да се влюбя в него ли? — отвърна Йожени. — Да знаеш само какво каза татко!

Шарл се обърна и забеляза леля си и братовчедка си.

— Изгубих татко, бедния ми татко! Ако беше ми доверил тайната на нещастията си, двамата щяхме да работим, за да го поправим. Господи! Добрият ми татко! Толкова бях сигурен, че ще го видя, че на раздяла, струва ми се, го целунах хладно.

Ридания прекъснаха думите му.

— Ние ще се помолим за него — каза госпожа Гранде. — Примирете се с божията воля.

— Братовчедо — каза Йожени, — бъдете храбър! Баща ви не може да се върне, мислете сега как да спасите честта си...

С усета, с проникновението на жена, която проявява съобразителност във всяко нещо, даже когато утешава, Йожени искаше да поразсее мъката на братовчед си, като насочи вниманието му към самия него.

— Моята чест ли? — извика младежът, с рязко движение отмахна косите си и седна на леглото със скръстени ръце. — Ах, това е истина. Баща ми, както каза чичо, е фалирал. — Той сърцераздирателно изстена и скри лице в ръцете си. — Оставете ме, братовчедко, оставете ме! Боже мой! Боже мой! Прости му, той трябва много да е страдал!

Имаше нещо страшно привлекателно в израза на тази младежка, истинска, безкористна, непреднамерена скръб. Болка, която се стесняваше от чужди погледи, и простите сърца на Йожени и майка ѝ разбраха Шарл, когато ги помоли да го оставят сам. Те слязоха, седнаха мълчаливо на местата си до прозореца и работиха почти час, без да разменят нито дума. С един бегъл поглед върху вещите на младежа, поглед на девойка, който в един миг вижда всичко, Йожени бе забелязала красивите тоалетни принадлежности, ножиците, бръсначите, украсени със злато. И може би поради контраста между тези останки от разкош и скръбта Шарл ѝ стана още по-интересен. Никога такова важно събитие, такова трагично зрелище не бе

поразявало въображението на двете жени, досега непрестанно живели в спокойствие и самота.

— Мамо — каза Йожени, — ще трябва да носим траур за чичо.

— Това ще реши баща ти — отвърна госпожа Гранде.

Пак млъкнаха. Йожени шиеше бодовете с равномерни движения и по тях добрият наблюдател би открил богатството от мисли, които възникваха в съзнанието ѝ. Първото желание на това прелестно момиче беше да сподели скръбта на братовчед си. Към четири часа един рязък удар на чукчето отекна в сърцето на госпожа Гранде.

— Какво ли се е случило на баща ти? — каза тя на дъщеря си.

Лозарят влезе весел. Свали ръкавиците и започна толкова силно да търка ръцете си, че щеше да смъкне кожата им, ако не беше обработена като руска кожа, без, разбира се, аромата ѝ на лиственица и тамян. Той се разхождаше, поглеждаше часовника. Най-сетне издаде тайната си.

— Жено — рече той, без да заеква, — изиграх ги до един. Виното ни е продадено. Холандците и белгийците си заминаваха тази заран, аз се разхождах на площада пред техния хан, правех се на прост. Оня, дето го знаеш дойде при мене. Собствениците на добрите лозя си пазят реколтата и чакат, аз не им се меся. Нашият белгиец беше отчаян. Разбрах. Сделката стана, купува нашата реколта по двеста франка бъчвата, половината в брой. Плаща в злато. Написахме договора, ето тук шест луидора и на тебе. След три месеца цената на виното ще падне.

Последните думи бяха произнесени със спокоен, но толкова дълбоко ироничен глас, че сомюрци, които в този миг се бяха събрали на площада, смазани от новината за продажбата, извършена от Гранде, биха потръпнали, ако ги чуеха. Панически страх би свалил веднага цената на виното с петдесет на сто.

— Хиляда бъчви ли имате тази година, татко?

— Да, детко.

За стария бъчвар тази дума беше израз на върховна радост.

— Това прави двеста хиляди монети по един франк.

— Точно така, госпожице Гранде.

— Тогава, татко, лесно можете да помогнете на Шарл.

Учудването, гневът, смайването на Балтазар, когато видял огнения надпис „мане-текел-фарес“^[6], не биха могли да се сравнят с

хладната ярост на Гранде, който бе забравил за племенника си, а изведнъж го откриваше в сърцето и сметките на дъщеря си.

— Дявол да го вземе! Откак това конте влезе в моята къща, всичко тръгна наопаки. Скоро ще започнете да купувате захаросани бадеми, да устройвате пирове и гуляи. Не позволявам такива неща. Предполагам, че на моята възраст знам как трябва да се държа. И да сме наясно — уроци няма да вземам нито от дъщеря си, нито от когото и да било. Ще направя за племенника си това, което трябва да направя, вие няма какво да си пъхате носа. Колкото се отнася до тебе, Йожени — обърна се той към нея, — няма да ми говориш повече по този въпрос, иначе ще те изпратя с Нанон в абатството Ноайе, да ме запомниш. И то още утре, ако много знаеш. Къде е момчето, слизало ли е?

— Не, приятелю — отвърна госпожа Гранде.

— Че какво прави горе?

— Оплаква баща си — отвърна Йожени.

Гранде погледна дъщеря си, но не намери дума да ѝ отговори. Все пак и той беше баща. След като обиколи един-два пъти стаята, бързо се качи в кабинета си, за да обмисли влагането на капитал в държавни облигации. Двете хиляди арпана гори, изсечени до корен, му бяха донесли шестстотин хиляди франка. Като прибавеше към тази сума парите от тополите, доходите си от миналата и сегашната година, извън двестата хиляди франка от току-що сключената сделка, можеше да събере деветстотин хиляди франка. Двадесетте на сто, които можеше да се спечелят в кратко време от облигациите по седемдесет франка, го съблазняваха. Той пресметна сделката върху вестника, който съобщаваше за смъртта на брат му, слушайки стенанията на племенника си, без да ги чува. Нанон почука на стената, за да покани господаря си да слезе — обедът беше готов. Под свода, вече на последното стъпало на стълбата, Гранде си каза:

„Щом ще получа осем на сто лихва, ще сключа тази сделка. За две години ще се съберат сто и петдесет хиляди франка, които ще изтегля от Париж в чисто злато.“

— А къде е племенникът?

— Казва, че не иска да яде — отвърна Нанон. — Това не е добре за здравето.

— Но е икономия — отвърна господарят.

— Ех, да! — каза тя.

— Нищо, няма вечно да плаче. Гладът подгонва и вълка от гората.

Обедът премина в странно мълчание.

— Драги приятелю — каза госпожа Гранде, след като вдигнаха покривката, — ще трябва да се облечем в траур.

— Честна дума, госпожа Гранде, вие само се чудите какво да измислите, за да харчите пари. Траурът е в сърцето, не в дрехите.

— Но траурът е задължителен за брат и църквата нарежда да...

— Купете си траурни дрехи с шестте луидора, които ви дадох. На мене ще ми отрежете малко креп, толкова ми стига.

Йожени мълчаливо вдигна очи към небето. За пръв път в живота ѝ обиждаха нейните дремещи, всеки миг потискани, а сега внезапно пробудени благородни чувства. Външно тази вечер по нищо не се отличаваше от хилядите вечери в техния еднообразен живот, но положително беше най-ужасната. Йожени работеше, без да вдига глава, без да си служи с несесера, който Шарл не бе харесал миналата вечер. Госпожа Гранде плетеше ръкавите си, а Гранде четири часа въртя пръсти, погълнат от изчисления, които на другия ден щяха да смаят цял Сомюр. Този ден никой не им дойде на гости. Сега из целия град се носеше вестта за ловката сделка на Гранде, за смъртта на брат му и за пристигането на племенника. В желанието си да побъбрят за общите интереси всички собственици на лозя от висшите и средните слоеве на Сомюр се бяха събрали у господин де Грасен и сипеха страшни клетви срещу бившия кмет. Нанон предеше под сивия таван на всекидневната и се чуваше само шумът на чекръка ѝ.

— Не си хабим много езиците — рече тя и показа белите си и едри като обелени бадеми зъби.

— Нищо не бива да се хаби — отвърна Гранде, пробуден от размишленията си. Той виждаше в перспектива печалба от осем милиона до три години и се носеше по този златен поток. — Да си лягаме. Ще отида да кажа лека нощ на племенника от името на всички и ще видя дали не иска да хапне нещо.

Госпожа Гранде се спря на площадката на първия етаж, за да чуе разговора между Шарл и мъжа си. По-смела от майка си, Йожени се качи две стъпала.

— Е, да, племеннико, тежко ви е. Да, поплачете си, това е естествено. Бащата си е баща. Но трябва да имаме търпение в нещастieto. Докато плачете, аз мисля за вас. Добър роднина съм. Хайде, не падайте духом. Искате ли да пийнете чаша вино? Виното е без пари в Сомюр, тук поднасяме чаша вино така, както в Индия чаша чай. Но вие седите на тъмно — продължи Гранде. — Лошо, лошо! Човек трябва да вижда ясно какво върши. — Гранде отиде до камината. — Я! — извика той. — Восъчна свещ! Откъде, по дяволите, са я намерили? Проклетниците са готови да изкъртят дъските на къщата ми, за да сварят яйца на това момче.

При тези думи майката и дъщерята влязоха в стаите си и се пъгнаха в леглата като уплашени мишки, които се скриват в дупките си.

— Госпожа Гранде, вие да нямате някакво съкровище? — каза мъжът, като влезе в стаята на жена си.

— Приятелю, сега се моля, почакайте — отвърна с неузнаваем глас бедната майка.

— Дявол да го вземе твоя господ! — изръмжа Гранде.

Скъперниците не вярват изобщо в бъдещ живот, за тях настоящето е всичко. Тази мисъл хвърля страшна светлина върху съвременната епоха, в която повече от всеки друг път парите господствуват над законите, над политиката и нравите. Институции, книги, хора и доктрини, всичко способствува за подриване на вярата в бъдещия живот, върху която в продължение на хиляда и осемстотин години се е крепила обществената сграда. Сега ковчегът е просто преход, от който хората не се страхуват. Бъдещето, което ни очакваше след заупокойната молитва, е пренесено в настоящето. Хората днес живеят с мисълта да постигнат *res fas et nefas*^[7] земния рай на разкоша и на суетните наслади, да закоравят сърцето си, да изтезават тялото си, за да спечелят преходни богатства така, както някога са приемали мъченичеството, за да придобият вечни блага! Впрочем тази мисъл се чете навсякъде, тя е вписана дори в законите, които питат законодателя: „Колко плащаш?“, вместо да го запитат: „Какво мислиш?“ А какво ли ще стане с нашата страна, когато тази доктрина премине от буржоазията сред народа?

— Свърши ли, госпожа Гранде? — каза старият бъчвар.

— Приятелю, моля се за тебе.

— Много добре. Лека нощ. Ще поговорим утре сутрин.

Бедната жена заспа като ученик, който не си е научил уроците и се бои, че при събуждането си ще види ядосаното лице на учителя. В мига, когато тя от ужас се завиваше презглава, за да не чува нищо, Йожени се вмъкна при нея по нощница, боса и я целуна по челото.

— О, мамичко — каза тя, — утре ще му кажа, че аз съм виновна.

— Не, ще те изпрати в Ноаие. Остави, няма да ме изяде я!

— Мамо, чуваш ли?

— Какво?

— Как какво! Той още плаче.

— Иди си легни, дъще. Ще ти изстинат краката. Подът е влажен.

Така протече тържественият ден, който щеше да тегне върху целия живот на богатата и бедна наследница, чийто сън не беше вече нито толкова дълбок, нито толкова чист, колкото досега. Много често някои постъпки в живота на човека изглеждат, литературно казано, невероятни, макар че са достоверни. Но не е ли това така, защото хората почти винаги пропускат да хвърлят върху нашите непреднамерени решения един вид психологическа светлина и не обясняват тайнствените причини, които са ги предизвикали? Може би дълбокото чувство на Йожени би трябвало да бъде анализирано до най-тънките му нишки. Защото, както биха казали някои присмехулници, то се превърна в болест, която оказа влияние върху целия ѝ живот. Мнозина предпочитат по-скоро да отрекат развързките, отколкото да измерят силата на връзките, на възлите, на спойките, които тайно съединяват два факта в душевния живот. Така че в случая за наблюдателите на човешката природа миналото на Йожени ще послужи като гаранция за непреднамереността на нейното безразсъдство и на внезапните ѝ пориви. Колкото спокойно бе текъл животът ѝ досега, толкова по-силно се разрази в душата ѝ жалостта — най-коварното чувство за жената. И така, развълнувана от събитията през деня, тя често се будеше, ослушваше се, понеже ѝ се струваше, че чува стенанията на братовчед си, които от вчера непрестанно отекваха в сърцето ѝ — ту си представяше, че той издъхва, ту сънуваше, че умира от глад. Призори ясно чу ужасен вик. Веднага се облече и се втурна с леки забързани стъпки при братовчед си, който беше оставил вратата на стаята си отворена. Свещта бе догоряла в свещника. Победен от природата, Шарл спеше облечен, седнал в креслото,

облегнал глава на леглото. Той сънуваше, както сънуват гладните хора. Сега Йожени можеше да се наплаче несмуцавана. Тя възторжено наблюдаваше неговото красиво лице, подпухналите му от сълзи очи, които сякаш продължаваха да плачат и насън. Шарл инстинктивно усети присъствието на Йожени, отвори очи и я видя разтревожена до себе си.

— Извинете, братовчедке — каза той, без очевидно да си дава сметка за часа, нито за мястото, където се намира.

— Тука има сърца, които ви чуват, братовчедо, *ние* помислихме, че имате нужда от нещо. Трябва да си легнете, уморявате се, като седите така.

— Вярно.

— Добре тогава, прощавайте.

Тя избяга засрамена и щастлива, че е отишла при него. Само невинността си позволява такива волности. Знаещата добродетел съобразява всичко така, както и порокът. Йожени, която не се бе разтреперала, докато беше при братовчед си, едва се държеше на крака, когато се прибра в стаята си. Изпълненият ѝ с неведение живот беше свършил внезапно, тя започна да разсъждава, упрекваше се в хиляди неща. „Какво ли ще си помисли за мене? Ще сметне, че съм влюбена в него.“ А всъщност най-силно от всичко желаше той да разбере това. Искрената любов несъзнателно разбира, че любовта поражда любов. Какво събитие беше за самотната девойка, че е влязла тайно в стаята на един младеж! Нима не съществуват мисли и действия, които за някои влюбени души са равностойни на свят годеж! Един час по-късно тя отиде в стаята на майка си и както обикновено ѝ помогна да се облече. После двете седнаха на местата си пред прозореца и зачакаха Гранде, обзети от тревога, която вледенява или стопля сърцето, притиска го или го разтваря, в зависимост от характеристиките, при мисълта за предстоящ скандал или наказание; чувство, всъщност съвсем естествено, дори домашните животни го изпитват до такава степен, че крещат при най-лекото наказание, а мълчат, ако се наранят по невнимание. Гранде слезе, разсеяно каза нещо на жена си, целуна Йожени и седна на закуска, сякаш бе забравил снощните закани.

— Какво става с племенника? Това момче не ни създава неприятности.

— Спи, господарю — отвърна Нанон.

— Толкова по-добре, не му трябва свещ — каза Гранде подигравателно.

Това необичайно милосърдие, тази горчива веселост поразиха госпожа Гранде, която изгледа мъжа си внимателно. „Добрякът...“ Може би тук е мястото да отбележим, че в Турен, в Анжу, в Поату, в Бретан „добряк“, както често ще назоваваме Гранде, казват както на най-жестоките, така и на най-добродушните хора, щом достигнат известна възраст. Тя не е преценка за мекотата на даден характер. И така, добрякът си взе шапката и ръкавиците и каза:

— Ще отида да се повъртя из площада, да срещна нашите Крюшо.

— Йожени, с баща ти решително става нещо.

И наистина Гранде спеше малко и прекарваше половината си нощи в предварителни изчисления, които придаваха на становищата, наблюденията и плановете му смайваща точност и им осигуряваха постоянен успех, предмет на удивление за сомюрци. Всяка мощ у човека е съчетание от търпение и време. Силните хора искат и бдят. Животът на скъперника е непрекъснато упражняване на човешката мощ, поставена в служба на личността. Скъперникът се осланя само на две чувства: самолюбието и интереса. Но тъй като интересът е в известен смисъл силно самолюбие и, разбира се, непрекъснато доказване истинността на собственото превъзходство, самолюбието и интересът стават две части на едно цяло — егоизма. Така би могло да се обясни необикновеното любопитство, което скъперниците възбуждат, когато са описани майсторски на сцената. Всеки е свързан чрез някаква нишка с тези герои, които са врагове на всички човешки чувства, въпреки че до едно ги съчетават в себе си. Къде съществува човек без желания, а кое желание в обществото може да се задоволи без пари? С Гранде наистина ставаше нещо, както бе казала жена му. Както всички скъперници, той изпитваше непрестанна нужда да премери силите си с другите хора, законно да спечели парите им. Та не е ли проява на мощ да се наложиш над другия, постоянно да си даваш правото да презираш много по-слабите от тебе на земята, които се оставят да бъдат изядени? О, кой ли напълно е разбрал агнеца, легнал кротко при нозете на бога, най-трогателната алегория за всички земни жертви, символ на тяхното бъдеще, когато най-последно страданието и слабостта са прославени? Скъперникът оставя агнето да се угои, после

го хваща, убива го, опича го, изяжда го и го презира. Храната на скъперника се състои от пари и презрение. През нощта мислите на добряка бяха поели по друг път; оттук и милосърдието му. Той беше замислил една клопка, за да се подиграе с парижани, да ги уплете, да ги подхлъзне, да ги помачка, да ги накара да се щурат нагоре-надолу, да се потят, да се надяват, да бледнеят; да се пошегува с тях — той, бившият бъчвар, свит в дъното на сивата си стая, изкачващ проядената стълба на къщата си в Сомюр. Беше се занимал и с племенника си. Искаше да спаси честта на умрелия си брат, без това да струва ни петак на племенника му или на самия него. Капиталът му щеше да бъде вложен за три години, оставаше му само да управлява имота си. Така че щеше да му е необходима храна за неговата злъчна деятелност и той я намери във фалита на брат си. Като не усещаше в ръцете си плячка за мачкане, искаше да смачка парижани в полза на Шарл и евтино да се изкара отличен брат. Честта на семейството дотолкова малко влизаше в неговия план, че добрите му подбуди можеха да се сравнят с тези на страстния играч, когато гледа една увлекателна партия, в която той не залага. Крюшови му трябваха, а не искаше той да ходи при тях, затова беше решил да ги накара да дойдат у дома му и още тази вечер да започне комедията, чийто план току-що бе разработил, та на другия ден, без това да му струва нито грош целият град да се възхити от него.

Докато Гранде отсъствуваше, Йожени има щастието да се грижи за своя любим братовчед, без страх да изрази пред баща си съкровищата на състраданието си — едно от най-възвишените предимства на жената, единственото, което тя желае да бъде почувствувано, единствената област, където тя прощава на мъжа, че ѝ е позволил да вземе връх над него. Три-четири пъти Йожени ходи да се вслушва в дишането на братовчед си, да разбере дали спи, или е буден. После, когато той стана, приготви грижливо всичко — сметаната, кафето, яйцата, плодовете, чиниите, чашата. Леко изкачи старата стълба, за да чуе шумовете в стаята на братовчед си. Обличаше ли се? Плачеше ли още? Отиде до самата врата.

— Братовчедче?

— Да, братовчедке?

— Във всекидневната ли искате да закусите или в стаята си?

— Където желаете.

— Как се чувствувате?

— Мила братовчедке, срам ме е, но съм гладен.

Този разговор през вратата беше за Йожени цял епизод от роман.

— Добре, ще ви донесем закуската в стаята, за да не се сърди татко.

И лека като птичка, тя слезе в кухнята.

— Нанон — каза Йожени, — иди да наредиш стаята му.

Тази стълба, по която толкова често се бе качвала, слизала, където отекуваше и най-малкият шум, сега ѝ се струваше не толкова вехта, изглеждаше цялата светнала, говореше, беше млада като нея, млада като любовта, на която служеше. Най-после майка ѝ, нейната добра и снизходителна майка, се съгласи да участва в приумиците на любовта ѝ и когато стаята на Шарл бе подредена, двете отидоха да поседят при нещастника: нали християнското милосърдие им нареждаше да го утешат? Те черпеха от религията дребни софизми, за да оправдаят пред себе си отклоненията си от установения ред. И така Шарл Гранде стана предмет на най-любещи и нежни грижи. Наболялото му сърце почувствува силно сладостта на това ласкаво приятелство, на топлото съчувствие, което тези две вечно подтискани души, намерили се за миг свободни, съумяха да проявят в сферата на страданията, тяхната естествена среда. С правото си на роднина, Йожени се зае да подрежда бельото, тоалетните принадлежности, донесени от братовчед ѝ, и това ѝ даде възможност да се възхищава до насита на всяка луксозна дреболия, на дрънкулките от сребро, от гравирано злато, които ѝ попадаха под ръка, и дълго да ги държи, уж че ги разглежда. Шарл следеше с дълбока нежност благородното участие, което му засвидетелстваха леля му и братовчедка му, защото добре познаваше парижкото общество и му бе ясно, че при това положение там щеше да срещне само безразлични или студени сърца. Сега видя Йожени в целия блясък на нейната особена красота, възхищаваше се от простодушното ѝ държане, на което вчера се подиграваше. Затова, когато тя взе от ръцете на Нанон фаянсовата купа с кафе със сметана, за да я поднесе на братовчед си, с цялата неподправеност на чувствата си, и му хвърли поглед, пълен с доброта, очите на парижанина се просълзиха, той улови ръката ѝ и я целуна.

— Какво пак ви стана? — запита тя.

— О, това са сълзи на благодарност — отвърна той.

Йожени рязко се обърна към камината и взе свещниците.

— Хайде, Нанон, отнеси ги — каза тя.

Когато погледна братовчед си, още беше цяла зачервена, но поне бе съумяла да се овладее дотолкова, че погледът ѝ не издаде огромната радост, които преливаше в сърцето ѝ. Но в очите и на двамата се четеше едно и също чувство, а душите им се сливаха в една мисъл: бъдещето беше тяхно. Това нежно вълнение беше още по-сладостно за Шарл, защото идваше съвсем неочаквано сред огромната му скръб. Удар на чукчето върна двете жени на местата им. За щастие те успяха да слязат по стълбата бързо и когато Гранде влезе, се занимаваха с ръкоделието си. Ако ги беше срещнал под свода, това щеше да бъде напълно достатъчно, за да възбуди подозренията му. Гранде яде прав и набързо, а след това горският, който още не бе получил обещаното възнаграждение, пристигна от Фроафон и донесе един заек, млади яребици, убити в парка, змиорки и две щуки, които мелничарите дължаха.

— Хе-хе! Тоя Корноайе идва навреме като дъжд по Гергьовден. Тези работи бива ли ги за ядене?

— Да, благородни господине, убити са преди два дни.

— Я се размърдай, Нанон — каза Гранде. — Вземи това, пригответи го за обяд. Двама Крюшо ще угощавам.

Нанон глупаво изблещи очи и огледа всички.

— Ами как — каза тя, — отде да взема сланина, подправки?

— Жено — рече Гранде, — дай шест франка на Нанон и ми напомни да сляза в зимника да извадя от хубавото вино.

— Е, значи, господин Гранде — поде пазачът, който си беше пригответил речта, та дано най-после въпросът със заплатата му да се разреши, — господин Гранде...

— Дрън-дрън-дрън — прекъсна го Гранде, — знам какво искаш да кажеш, ти си свестен човек, утре ще видим тая работа, днес съм много зает. Жено, дай пет франка — каза той на госпожа Гранде.

И излезе. Горката жена беше безкрайно щастлива, че ще откупи семейното спокойствие с единадесет франка. Тя знаеше, че Гранде се укротява за една-две седмици, докато ѝ измъкне малко по малко парите, които ѝ е дал.

— Ето, Корноайе — каза тя и сложи в ръката му десет франка, — някой ден ще те възнаградим за услугите ти.

Корноайе не можа нищо да каже. Отиде си.

— Госпожа — каза Нанон, която беше сложила черната си шапчица и бе взела кошницата, — три франка ще ми стигнат. Задръжте другите. Гледайте си работата, ще я уредим някак.

— Да приготвиш вкусен обед, Нанон, братовчед ми ще слезе да яде с нас — каза Йожени.

— Тук положително става нещо необикновено — каза госпожа Гранде. — За трети път, откакто сме женени, баща ти кани гости на обед.

Към четири часа, когато Йожени и майка ѝ вече бяха наредили масата за шест души, а домакинът беше качил няколко бутилки от онези чудесни вина, които провинциалистите пазят с любов, Шарл влезе във всекидневната. Младежът беше блед. Движенията му, държането му, погледът, гласът му носеха отпечатък на пълна с изящество тъга. Болката му не беше престорена, той наистина страдаше и забуленото му от мъка лице бе придобило оня странен израз, който толкова се харесва на жените. Йожени усети, че го обикна още по-силно. Може би нещастieto го бе приближило към нея. Шарл не беше вече богатият красив младеж, витаещ в някаква недосегаема за нея сфера, а роднина, затънал в ужасно нещастие. Нещастieto поражда равенство. Общото между жената и ангела е това, че страдащите им принадлежат. Шарл и Йожени се разбираха и си говореха само с очи, защото бедният изпаднал денди, сиракът, седна в един ъгъл и остана там мълчалив, спокоен, горд. Но от време на време нежният галещ поглед на братовчедка му го озаряваше, караше го да забрави тъжните мисли, да се устреми заедно с нея из полетата на Надеждата и на Бъдещето, където тя желаше да поеме с него. В това време град Сомюр беше по-развълнуван от вечерята, давана от Гранде на Крюшови, отколкото миналия ден — от продажбата на реколтата му, което представляваше върховна измяна по отношение на лозарите. Ако хитрият лозар даваше вечери с онази задна мисъл, която някога е струвала опашката на Алкивиадовото^[8] куче, може би щеше да бъде велик човек. Но тъй като Гранде превъзхождаше във всяко отношение хората от града и непрекъснато се подиграваше с тях, той не обръщаше никакво внимание на Сомюр.

Де Грасенови скоро научиха за насилствената смърт и вероятния фалит на бащата на Шарл и решиха да отидат още същия ден у своя клиент, за да му изкажат съболезнованията си и да изразят

приятелските си чувства, а заедно с това да узнаят причините, които са го накарали да покани при подобни обстоятелства Крюшови на вечеря. Точно в пет часа, председателят К. дьо Бонфон и чичо му, нотариусът, пристигнаха, облечени от главата до петите в празнични дрехи. Сътрапезниците седнаха да обядват и започнаха с това, че ядоха забележително добре. Гранде беше сериозен, Шарл мълчеше, Йожени дума не казваше, госпожа Гранде не говореше повече от обикновено, така че обедът излезе истински погребален пир. Когато станаха от масата, Шарл каза на леля си и на чичо си:

— Позволете ми да се оттегля. Ще трябва да се занимая с дълга и тъжна кореспонденция.

— Добре, племеннико.

След като Шарл излезе и Гранде се увери, че е погълнат в писането и не може да го чуе, лукаво погледна жена си:

— Госпожо Гранде, това, което имаме да си говорим за вас ще бъде като китайски. Вече е седем и половина, добре ще направите да се мушнете в постелята си. Лека нощ, дъще.

Той целуна Йожени и двете жени излязоха. Сега започна една сцена, по време на която Гранде повече от когато и да било в живота си прояви придобитото си умение да борави с хората, поради което по-грубичко захапваните за кожата често му прикачаха прякора *старо куче*. Ако като кмет на Сомюр той бе имал по-високи амбиции, ако щастливи обстоятелства го бяха отвели до висшите сфери на обществото и го бяха изпратили на конгресите, където се разискват международните въпроси, и той бе използвал там таланта, развит от личния интерес, несъмнено щеше да се прослави и да бъде полезен на Франция. Не по-малко вероятно обаче е, озовал се въвн от Сомюр, Гранде да се превърнеше в нищожна фигура. Може би с умовете става така, както с някои животни, които не могат да се размножават, веднъж пренесени далеч от местата, където са се родили.

— Го-го-го... сподин пред-пред-пред... седателю, вие ка-ка-ка... звахте, че фа-фа-фа... ли-литът...

Престореното заекване, прилагано толкова отдавна от добряка, че минаваше за вродено, както и глухотата, от която той се оплакваше при дъждовно време, в този случай стана до такава степен уморително за двамата Крюшо, че като го слушаха, те несъзнателно започнаха да си кривят лицата, правеха усилия, сякаш искаха да довършат думите, в

които лозарят безкрайно се уплиташе. Тук може би е необходимо да се разкаже историята със заекването и глухотата на Гранде. Никой в Анжу не чуваше по-добре и не произнасяше по-ясно анжуйския френски от лукавия лозар. Но на времето въпреки цялата му хитрост него го бе излъгал един евреин, който при разговор слагаше на ухото си ръка, свита на фуния, уж по-добре да чува, толкова заекваше и си търсеше думите, че Гранде, жертва на своята човещина, се почувствува задължен да подсказва на хитрия евреин думите и мислите, които той сякаш търсеше, да довършва разсъжденията му, да говори така, както би трябвало да говори проклетият евреин, с една дума, да бъде евреинът, а не Гранде. Като свърши тази странна битка, бъчварят бе сключил единствената сделка, от която имаше право да се оплаква през цялата си търговска дейност. Но макар и парично да загуби от тази сделка, той спечели чудесна поука, чиито плодове събра по-късно. Затова в края на краищата добрякът благославяше евреина, от когото бе научил изкуството да изчерпва търпението на търговския си противник, да го накара да изразява собствената му мисъл и да го принуждава да губи от очи своята. А никоя негова сделка не бе изисквала повече от предстоящата прилагането на глухотата, на заекването и на неразбираемото бърборене, с които Гранде замъгляваше мисълта си. И главно той искаше да остане господар на думите си и да прикрие истинските си намерения.

— Господин дьо Бон-бон-бон-фон. — За втори път от три години Гранде наричаше племенника Крюшо „господин дьо Бонфон“. Председателят можеше да помисли, че ловкият добряк го е избрал за зет. — Вииии-ие ка-ка-ка... звахте, значи, че фа-фа-фа-литите мо-мо-мо... гат в няняня-кои случаи да бъдат от-от-от... менени от... от...

— От самите търговски съдилища. Това става всеки ден — каза господин К. дьо Бонфон, подемайки мисълта на Гранде или смятайки, че я е отгатнал, и побърза любезно да му я обясни: — Слушайте!

— Слушам — смирено отвърна Гранде с прикрития израз на ученик, който вътрешно се подиграва с учителя си, а се прави, че го слуша с най-голямо внимание. — Когато някой по-виден и уважаван човек, какъвто например беше вашият покоен брат в Париж...

— Момо-моят брат, да.

— Е заплашен от несъстоятелност...

— Тотото-ва не-несъстоятелност ли се нарича?

— Да. Ако фалитът е неизбежен, то търговският съд, на който той е подсъден (следете внимателно) има право със съдебно решение да назначи ликвидатори на фалита. Ликвидацията не е фалит, разбирате ли? Когато някой фалира, той е обезчестен. Но при ликвидация си остава честен човек.

— То-то-ва е съвсем дру-дру-дру... га ра-ра... бота, ако-ко не стру-ру-ру-ва по-скъпо — каза Гранде.

— Но ликвидацията може да се извърши и без помощта на търговския съд. Защото — каза председателят, като смръкна енфие, — как се обявява фалит?

— Да, аз ни-никога не съм ми-ми-ми... слил по то-то-ва... — отвърна Гранде.

— Първо — продължи съдията, — като се представи балансът в канцеларията на съда, което прави самият търговец или законно упълномощено от него лице. Второ, по молба на кредиторите. Но ако търговецът не представи баланса, ако никой кредитор не подаде молба с искане съдът да обяви казания търговец във фалит, какво ще стане?

— Да-а, да ви-ви-ви... дим.

— Тогава семейството на покойния, неговите представители, наследниците или самият търговец, ако не е умрял, или приятелите му, ако се е скрил, пристъпват към ликвидация. Може би, вие искате, да ликвидирате фирмата на брат си? — запита председателят.

— Ах, Гранде! — извика нотариусът. — Това ще бъде чудесно. Все още има чувство за чест в провинцията. Ако спасите името си, защото то е и ваше име, ще се покажете човек...

— Високо издигнат — каза председателят, като прекъсна чичо си.

— Ра-ра-збира се — отвърна старият лозар, — моят, моят, бра-брабра-аат се ка-ка-зваше Гранде съъщо ка-ка-като мене. То-то-то-ва е ясно. Не ка-ка-казвам не. А та-та-та-зи ли-ли-ли-квидация моооже да бъде във все-еки слу-лу-чай, от всяяка гле-гле-дна точка, бла-бла-гоприятна за моя пле-пле-пле-менник, кого-го-гото оби-бичам. Ама трябва да ви-видим. Аз не по-по-познавааам па-парижките хи-хи-хитреци. Аз, нали зна-знаете, съм в Со-Со-Со-мюр. Л-ло-лозята ми! Ро-ро-рововете! Пък и си ииимам мои гри-ри-рижи. Ни-ни-никога не съм пи-писал по-по-по-лица. Как-ка-кво е по-по-лица? По-по-получавал съм мноооого, но ни-ни-никога, не съм под-под-писвал. Те

се осреб-реб-ряват, шко-кон-тират. То-това знам за тя-тя-тях. Чу-увал съм, че по-по-поли-ците момо-гат да се от-от-отку-пу-пуват...

— Да — каза председателят. — Полиците могат да се откупват на пиацата, като се заплати определен процент от стойността им. Разбирате ли?

Гранде сложи ръката си като фуния на ухото и председателят повтори думите си.

— Об-бъркана работа — отвърна лозарят. — На мо-мо-моята възраст н-нищо н-не р-разбирам от т-тия н-неща. А-аз трябва да стоя тука, за да с-се гр-ри... жа з-за зър-зърното. Зър-зър-зърното се събира и чо-чов-век със зър-ър-ър-ното пла-а-а-аща. Н-най н-нап-пред трябва да с-си гле-ед-дам ре-ре-рекоолтата. Гл-глав-вното сеееега е Фроафон, тов-ва е най-вааж-ното за ме-ме-мене. Не мо-мо-мога да за-за-за-рееежа къщата си за ра-раз-ни об-бърка-ни р-работи с дя-дявол зна-знае к-какви х-хора, де-дето нищо не раз-раз-бииирам. Казвате, че за да ли-ли-ли-квидииирам, да спра обявяването на фа-фа-лита, трябва-бва да отииида в Па-Па-Париж. Човек не мо-мо-може да бъ-бъде на две места в ед-едно и съ-също вре-е-ме, освен ако е птич-птичка... А...

— Разбирам ви — извика нотариусът. — Но, стари приятелю, вие имате приятели, стари, предани приятели.

„Хайде — мислеше лозарят, — че решете се най-после!“

— Ами ако някой замине за Париж, отиде при най-големия кредитор на брат ви Гийом и му каже...

— Ч-чакайте — прекъсна го Гранде, — ка-какво да мууу каже? Нещо та-та-та-коова: „Господин Грааанде от Сомюр това, господин Граааанде от Сомюр оно-но-ва, той обиича плеееменника си. Гранде е до-до-добър род-роднина, има до-добри намееерения. Той про-ро-родаде добре ре-ре-реколтата си. Не обявявайте фали-ли-лита, събе-берете се, на-на-на-значете лик-лик-ликвидааатори. Тогава Гран-Гранде ще си по-по-по-мисли. Вие ще-ще-ще иимате по-по-голям ин-интерес от лик-лик-ликвидааацията, откол-отколкото да оставите с-съдът да си б-бута нос-носа...“ А, не е ли вярно?

— Вярно е! — каза председателят.

— Защото, виждате ли, господин дьо Бон-Бон-фон, трябва да р-р-разбереш, пре-преди да, се р-решеш. Който не-не може, не-не може. При вся-всяка трудна сдел-делка, за да не се раз-раз-ориш, трябва да

знаеш с какво разполагаш и какво трябва да пла-плащаш. А? Не е ли вярно?

— Разбира се — каза председателят. Моето мнение е, че след няколко месеца полиците ще могат да се купят за дребна сума, като се приеме, че са изплатени напълно по взаимно съгласие. Хе-хе! Можете да заведете кучетата далеч, като им покажете парче сланина. Щом не е имало обявен фалит и държите полиците вие, ставате бял като сняг.

— Като сняжияг? — повтори Гранде, слагайки пак ръка на ухото си. — Не разбирам за сне-снега.

— Слушайте тогава — извика председателят.

— Сл-слу-ушам.

— Полицата е стока, чиято цена може да се качва и да спада. Това е извод от принципа на Йеремия Бентам върху лихварството. Този публицист доказва, че предразсъдъкът, който осъждаше лихваря, е глупост.

— Аха! — рече Гранде.

— Тъй като по принцип според Бентам парите са стока и това, което представлява пари, също се превръща в стока — продължи председателят, — тъй като е известно, че подчинена на обикновените промени, които управляват търговията, стоката ценни книжа, които носят един или друг подпис, подобно на всяка друга стока е в голямо количество или липса на пазара, или цената ѝ се покачва, или пада до нула, съдът нарежда... (ама че съм глупав, извинете!) моето мнение е, че вие можете да откупите полиците на брат си срещу двадесет и пет на сто от стойността им.

— Ка-ка-казахте, че се ка-ка-казва Йе-Йе-Йеремия Бен...

— Бентам. Англичанин.

— Този Йеремия ще ни спести доста сълзи в търговията — засмя се нотариусът.

— Англичаните поня-ня-някооога имат здрав разум — каза Гранде. — Зна-начи, според Бен-Бен-Бентам, ако полиците на брат ми стру-стру-ват... не струват. Да. Пра-равилно ли ка-казвам? Струва ми се ясно... Кредиторите ще бъдат... Не, няма да бъдат. Знаем аз ка-ка-кво искам да кажа.

— Чакайте да ви обясня всичко това — каза председателят. — Юридически, ако вие притежавате полиците за всички дългове на

фирмата „Гранде“, брат ви или неговите, наследници никому нищо не дължат. Така.

— Та-ка — повтори Гранде.

— Напълно справедливо е: ако полиците на брат ви се котират (котират, разбирате ли този термин?) на пиацата с толкова на сто загуба, — ако някой ваш приятел мине на пиацата и ги изкупи, щом кредиторите не са ги отстъпили под заплаха на насилие, наследството на парижкия Гранде се урежда законно.

— Вятър, тър-тър-говията си е търговия — каза бъчварят. — Като знаем това... Но все пак, раз-раз-раз-бирате ли, трууудно е. Аз ня-ня-мам пари, нито вре-ре-ме, нито...

— Да, не можете да пътувате. Нищо. Предлагам ви аз да отида в Париж (ще ми платите пътните, това е нищо). Там се срещам с кредиторите, разговарям с тях, отсрочвам падежите и всичко се урежда с едно допълнително заплащане, което ще прибавите към стойността на ликвидацията, за да получите полиците.

— Ще ви-ви-ви-дим, не моооога, не ис-ис-ис-кам да се анга-га-га-жирам без... Който не мо-мо-може, не мо-мо-же. Раз-би-би-ирате ли?

— Съвсем правилно.

— Гла-ла-вата ме за-за-боля от вси-всички тези работи, ко-ко-ито ми ка-ка-казахте. За пръв път в жи-жи-вота си трябббва да ми-мисля за...

— Е, да, вие не сте юрисконсулт.

— Аз съм бе-бе-беден лозар и ни-ищо не разбирам от то-това, което гово-ворихте. Трябва да го проуча.

— И така... — започна председателят, който очевидно искаше да обобщи досегашния разговор.

— Е, племеннико! — укоризнено го прекъсна нотариусът.

— Какво, чичо? — запита председателят.

— Та остави господин Гранде да ти обясни намеренията си. Тук става въпрос за важна мисия. Нашият скъп приятел трябва да я определи съвсем точ...

Удар на чукчето извести за идването на семейство де Грасен, влизането им и поздравленията поперчиха на Крюшо да довърши изречението си. Нотариусът беше доволен от това прекъсване. Гранде вече го гледаше накриво и брадавицата на носа му издаваше вътрешна

буря. Но преди всичко разумният нотариус намираше, че за председател на първа инстанция не е много прилично да ходи в Париж, за да принуждава разни кредитори да капитулират и да се поставя в услуга на една спекула, която накърнява законите на истинската почтеност. Освен това Гранде още не бе изразил ни най-малка готовност да плати каквото и да било и нотариусът инстинктивно се опасяваше от намесата на племенника си в тази история. Така той използва момента, когато влизаше семейство де Грасен, улови председателя под ръка и го отведе до прозореца.

— Ти показва достатъчно готовност, племеннико. Но стига толкова преданост. Желанието да получиш дъщеря му те заслепява. Дявол да го вземе! Защо си пъхаш носа, дете не ти е мястото. Остави сега аз да управлявам лодката, помагай само при маневрирането... Работа ли ти е да излагаш достойнството си на съдия в такава...

Той не довърши. Чу как господин де Грасен каза на стария бъчвар, като му подаде ръка:

— Гранде, научихме за ужасното нещастие, което е сполетяло семейството ви, провала на фирмата „Гийом Гранде“ и смъртта на брат ви. И дойдохме да ви изразим съчувствието си за това тъжно събитие.

— Нещастие е само едно — каза нотариусът, като прекъсна банкера, — смъртта на господин Гранде младши. Пък и той не би се самоубил, ако му бе дошло на ума да поиска помощ от брат си. Нашият стар приятел, който е почтен до мозъка на костите си, има намерение да ликвидира задълженията на фирмата „Гранде“ в Париж. Моят племенник, председателят, за да го освободи от главоболия в една чисто съдебна работа, му предлага веднага да замине за Париж и да се споразумее с кредиторите, като ги задоволи прилично.

Тези думи, потвърдени от държането на лозаря, който си търкаше брадичката, необикновено изненадаха тримата де Грасен, които на идване бяха говорили надълго и нашироко за скъперничеството на Гранде, като го обвиняваха едва ли не в братоубийство.

— Аз бях сигурен! — извика bankerът и погледна жена си. — Какво ти казвах по пътя, госпожо де Грасен? Че Гранде е самата чест и че няма да понесе на името му да се лепне и най-малкото петънце! Пари без чест са болест. Все още има почтени хора в нашата провинция! Това е чудесно, наистина чудесно. Аз съм стар военен, не

умея да крия мислите си. Казвам без заобикалки: това, хиляди мълнии, е възвишено!

— Знааачи, въз-въз-вишенооото е мно-мно-го скъпо — отговори добрякът, докато банкерът сърдечно му разтърсваше ръката.

— Само че, драги ми Гранде, да прощава господин председателят — продължи де Грасен, — но това е чисто финансова работа и изисква опитен финансист. Нали трябва да разбира от кредити, изплащания, изчисляване на лихви? На мен и без това ми се налага да отида в Париж по мои работи, мога да се наема и с...

— Ще т-трябва, значи, да видим, да опи-пи-пита-ме да се разберем двааамата за съотве-ве-ветните възможнооос-ти и без да се ан-ан-ангажирам в нещо, което не ииисквам да нап-нап-направя — заекна Гранде. — Защото, нали разбирате, господин председателят естествено искаше да му заплатя пътните.

Последните думи той произнесе без заекване.

— Е! — каза госпожа де Грасен. — Та да отиде човек в Париж, е удоволствие. Аз на драго сърце бих платила да отида в Париж!

И тя направи знак на мъжа си, сякаш искаше да го насърчи да отнеме на всяка цена тази работа от съперниците им. После много иронично изгледа Крюшови, чиито лица изразяваха нескрито съжаление. Тогава Гранде дръпна банкера за едно копче на самото и го отведе в ъгъла.

— На вас имам много повече доверие, отколкото на председателя — каза му той. — Освен това има и друга работа — прибави той и размърда брадавицата си. — Исквам да закупя облигации. Ще трябва да се вложат няколко хиляди франка, но ще ги взема само по осемдесет франка. Казват, спадали към края на месеца. Вие разбирате от тези работи, нали?

— Има си хас! Добре, значи, ще трябва, освен това, да ви набавя облигации за няколко хиляди франка, нали?

— Отначало не много. Само че нито дума! Исквам да играя тази игра, без никой да знае. Вие ще уредите сделката вместо мене за края на месеца. Но не казвайте нищо на Крюшови — ще се засегнат. Тъкмо отивате в Париж, трябва да разберем какви са козовете и за моя беден племенник.

— Ясно. Ще замина утре с пощенската кола — каза банкерът високо — и ще дойда да ми дадете последните си указания... в колко

часа?

— В пет часа, преди обед — каза лозарят и потри ръце.

Двете партии постояха още известно време заедно. След кратко мълчание де Грасен потупа Гранде по рамото:

— Добре е човек да има такива добри роднини...

— Да, да — отвърна Гранде, — то не личи, ама аз съм добър роднина. Обичах брат си и ще го докажа, ако не струва...

— Ние ще си вървим, Гранде — прекъсна го bankerът, за щастие преди той да довърши изречението си. — Щом тръгвам по-рано, трябва да уредя някои работи.

— Добре, добре. И аз във връзка с то-това, което си говорихме, ще се оттегля в моята за-за-седателна, както казва председателят Крюшо.

„Дявол да го вземе! Значи, вече не съм господин дьо Бонфон“ — помисли си тъжно председателят, чието лице бе придобило израз на съдия, отегчен от някоя защитна реч.

Главите на двата съперничещи си рода тръгнаха заедно. Нито единият, нито другият вече се сещаха за предателството спрямо лозарския край, което Гранде бе извършил сутринта, а се подпитваха, но напразно, за да разберат какво мисли другият за истинските намерения на добряка в тази нова история.

— Ще дойдете ли с нас у госпожа Дорсонвал? — запита де Грасен нотариуса.

— Ще дойдем по-късно — отвърна председателят. — Ако чичо няма нищо против, обещал съм на госпожица дьо Грибокур да мина за малко да ѝ пожелаем лека нощ, затова ще отидем най-напред у тях.

— Тогава довиждане, господа — каза госпожа де Грасен.

А когато де Грасенови се отдалечиха на няколко крачки от Крюшови, Адолф подметна на баща си:

— Изядоха се от яд, а?

— Мълчи, сине — прекъсна го майка му, — още могат да ни чуят, пък и това, което каза, не е много възпитано, мирише на студентски жаргон.

— Е, чичо — оплака се съдията, когато де Грасенови се отдалечиха, — отначало бях председателят дьо Бонфон, а накрая станах просто Крюшо...

— Видях, че се огорчи. Няма как, вятърът духаше в полза на де Грасен. Ама и ти уж си умен човек... Остави ги да се повлекат по това „ще видим“ на Гранде и си стой спокойно, момчето ми: въпреки всичко Йожени ще стане твоя жена.

Малко след това новината за великодушното решение на Гранде се разнесе в три къщи едновременно и целият град заговори само за неговата братска преданост. Всеки прощаваше на Гранде продажбата, направена въпреки клетвата, която лозарите си бяха дали. Възхищаваха се от чувството му за чест, хвалеха го за щедростта, на каквато го смятаха неспособен. Характерно за французите е, че те изпадат във възторг, гневят се, вълнуват се от последното нашумяло събитие, от злободневките. Дали наистина колективните същества, народите, нямат памет?

След като затвори вратата, Гранде повика Нанон:

— Не пуцай кучето и не заспивай, имаме работа с тебе. В единадесет часа Корноайе ще дойде пред вратата с пътната кола от Фроафон. Ослушвай се, та като дойде, да не чука. Кажи му да влиза направо. Полицейският правилник забранява нощем да се вдига шум. Пък и няма защо махалата да разбере, че ще пътувам.

Като каза това, Гранде се качи в лабораторията си и Нанон го чу как се движи, рови, ходи нагоре-надолу, но внимателно. Очевидно не искаше да събуди жена си и дъщеря си, особено да възбуди вниманието на племенника си, когото пустоса още като се качи и видя, че в стаята му свети. По среднощ загрижена за братовчед си, Йожени помисли, че чува стенание на умиращ, а за нея този умиращ не можеше да бъде друг, освен Шарл: бе го оставила толкова блед, толкова отчаян! Може би се е самоубил? Бързо си наметна една пелерина с качулка и понечи да излезе. Отначало светлината, която се процеждаше през процепите на вратата ѝ, ужасно я уплаши. Но тя скоро се успокои, понеже долови тежките стъпки на Нанон и гласа ѝ, смесен с цвиленето на много коне.

„Да не би баща ми да отвлича Шарл?“ — рече си тя и внимателно откряна вратата, за да не скърца, но все пак да може да вижда какво става в коридора.

Изведнъж погледът ѝ срещна очите на баща ѝ, които, макар разсеяни и безгрижни, я вледениха от ужас. Гранде и Нанон бяха нарамили един дебел къс прът, за който бе вързано въже, а на него

висеше буре, подобно на онези, които бившият бъчвар се забавляваше да прави в бараката през свободното си време.

— Света Богородичке! Ама е тежко, господарю! — тихо каза Нанон.

— Жалко, че са само стотинки! — отвърна Гранде. — Внимавай да не бутнеш свещника.

Сцената се осветяваше само от една свещ, поставена между две колонки на перилото на стълбата.

— Корноайе — пошушна Гранде на пазача, — ти взе ли си пистолетите?

— Не, господине. Че какво толкова ще се страхувате за стотинки?

— А, нищо — каза Гранде.

— Пък и ние бързо ще вървим — продължи горският. — Изполичарите са подбрали най-добрите коне.

— Добре, добре. Да не си им казал къде отивам?

— Че и аз не знаех.

— Добре. Колата здрава ли е?

— Какво, господарю? А, колата ли? Тя може да издържи и три хиляди. Колко тежат вашите бъчвета?

— Ха — рече Нанон — знаех си аз! Има към хиляда и осемстотин.

— Мълчи, Нанон! Ще кажеш на жена ми, че съм отишъл на село. Ще се върна за обед. Карай бързо, Корноайе, трябва да стигнем в Анже преди девет часа.

Колата потегли. Нанон залости голямата порта, пусна кучето, легна си с натъртено рамо и никой в квартала не разбра, че Гранде е заминал, нито защо е заминал. Добрякът умееше да пази тайна. Никой не виждаше и петак в тази къща, пълна със злато. Тази сутрин от разговори на пристанището старият лозар бе научил, че цената на златото се е удвоила, защото екипирани много кораби в Нант и спекуланти пристигнали в Анже да изкупуват злато; той чисто и просто зае коне от изполичарите си и успя да отиде да продаде златото си и да донесе в банкноти, подписани от управителя на държавната хазна, сума, достатъчна за купуването на облигациите, плюс ажиото.

— Баща ми заминава — каза Йожени, която бе чула всичко от горното стъпало на стълбата.

В къщата отново се възцари тишина. Далечният тропот на колата постепенно замря, вече не отекваше в заспалия Сомюр. В този миг Йожени долови със сърцето си, преди да чуе с ушите си, стенание, което проникваше през стената и долиташе от стаята на братовчед й. Тънка като острие на сабя светла ивица минаваше през процепа на вратата и режеше водоравно колонките на старите стълбищни перила.

— Той страда — прошепна тя и изкачи две стъпала. Второ стенание я накара да стигне до последната площадка. Вратата беше полуотворена, тя я бутна. Шарл спеше, главата му бе клюмнала извън старото кресло, перото бе паднало от ръката, която почти докосваше пода. Поради неудобното положение младежът дишаше тежко. Йожени изведнъж се изплаши и се втурна в стаята. „Трябва да е много уморен“ — каза си тя, като видя десетина запечатани писма; прочете адресите им: „До господа Фари Брелман и сие, производители на коли“, „До господин Бюисон, шивач“ и прочие. „Навярно е уредил всичките си работи, за да може скоро да напусне Франция“ — помисли тя. Погледът й падна върху две незапечатани писма. Думите, с които започваше едното — „Мила Анет“, — я ослепиха. Сърцето й се разтуптя, краката й се заковаха за плочите на пода. Неговата мила Анет! Значи, той обича, обичан е. Няма вече надежда! Какво й пише? Такива мисли прекосиха ума и сърцето й. Тя четеше тези думи навсякъде, дори по плочите, написани сякаш с огън. Нима трябва вече да се откаже от него! „Не, няма да прочета писмото. Трябва да си отида. А защо да не го прочета?“ Тя погледна Шарл, нежно хвана главата му, облегна я на гърба на креслото. Той се отпусна като дете, което даже насън познава майка си и без да се събуди, приема грижите и целувките. Като майка Йожени вдигна увисналата ръка и като майка го целуна лекичко по косите. „Мила Анет!“ Някакъв демон крещеше тези две думи в ушите й. „Знам, че може би постъпвам лошо, но ще прочета писмото“ — каза си тя. Извърна глава, защото благородната й честност се бунтуваше. За пръв път в живота доброто и злото се сблъскваха в нейното сърце. Досега тя не беше извършила нищо, заради което да се черви. Но в този миг любовта, любопитството взеха връх. При всяко изречение сърцето й все повече натежаваше, а парливият пламък, който я оживяваше по време на четенето, правеше още по-примамливи радостите на първата любов.

„Мила Анет, нищо не би било в сила да ни раздели, освен нещастieto, което ме сполетя и което никаква човешка мъдрост не можеше да предвиди. Баща ми се самоуби, неговото богатство и моето напълно пропаднаха. Аз съм сирак на възраст, когато поради начина, по който съм отгледан, още мога да мина за дете. А все пак трябва да изляза като мъж от бездната, в която съм паднал. Използувах част от тази нощ, за да си направя сметките. Ако искам да напусна Франция като честен човек, а в това няма съмнение, не ще ми останат и сто франка, с които да замина за Индия или Америка, за да опитам щастieto си. Да, моя бедна Анет, ще отида да спечеля богатство в най-убийствения климат. Под такова небе богатство се трупа сигурно и бързо, както са ми казвали. Но да остана в Париж, не мога. Нито душата, нито лицето ми са създадени да издържат обиди, студенина, презрение, които очакват разорения човек, сина на един фалирал! Господи! Та аз дължа два милиона!... В Париж ще ме убият на дуел още първата седмица. Затова няма да се върна. Дори твоята любов — най-нежната и най-преданата, която някога е облагородявала сърцето на мъж, не би могла да ме привлече. Уви, любима, нямам достатъчно пари, за да дойда там, където си ти, за да се целунем за последен път, да почерпя сили, необходими за пътя, който ще поема...“

„Бедният Шарл! Добре направих, че прочетох писмото! Аз имам злато, ще му дам“ — каза си Йожени.

Тя изтри сълзите си и продължи да чете.

„Никога досега не бях мислил за неволите на бедността. Дори да ми останат сто франка за пътуването, няма да имам нито сантим да си набавя стока. Но не сто луидора, а и един няма да имам; не знам с какви пари ще разполагам, след като разплатя дълговете си в Париж. Ако не ми остане нищо, ще ида спокойно в Нант и ще си

намеря работа като прост моряк, а там ще започна така, както са почвали силните хора, които са тръгвали на младини без петак и са се завръщали богати от Индия. О, тази заран започнах да гледам хладнокръвно на бъдещето си. То е по-ужасно за мене, отколкото за който и да било друг, за мене — глезен от майка, която ме обожаваше, обичан от най-добрия баща, за мене, който още с влизането си в обществото срещна любовта на една Ана! Аз познавах само цветята на живота: това щастие не можеше да трае. И все пак, мила моя Анет, аз имам повече смелост, отколкото може да се предположи у един безгрижен младеж, особено младеж, привикнал на милувките на най-прекрасната жена в Париж, люлян от семейните радости, на когото всичко в къщи се усмихваше и чиито желания бяха закон за баща му... О, Анет, баща ми е мъртъв... Но аз размислих върху положението си, размислих и върху твоето. Много остарях за тези двадесет и четири часа. Мила Ана, дори да пожертвуваш всички удоволствия на разкоша, тоалетите си, ложата си в операта, за да ме задържиш при себе си в Париж, пак няма да можем да набавим сумата, необходима за разходите на моя разпилян живот. А аз никога не бих приел толкова големи жертви. Така че сега трябва да се разделим, завинаги..."

— Той я изоставя, света Богородице! О! Какво щастие!

Йожени подскочи от радост. Шарл се размърда и тя изстина от ужас. Но за нейно щастие той не се събуди. Тя продължи да чете:

„Кога ще се върна? Не знам. Климатът на Индия бързо състарява европейците, особено онези, които работят. Да кажем, след десет години. След десет години дъщеря ти ще бъде на осемнадесет години, тя ще ти бъде приятелка и шпионка. Към тебе обществото ще бъде много жестоко, а дъщеря ти може би още повече. Виждали сме примери на такива обществени присъди и на неблагодарност на дъщери. Затова нека вземем поука от

тях. Запази дълбоко в сърцето си, като мене, спомена за тези четири години щастие и бъди вярна, ако можеш, на своя клет приятел. Но аз не мога да изисквам това от тебе, защото, виждаш ли, моя Анет, аз трябва да се съобразявам с положението си, да гледам живота като обикновен човек и да го преценявам в цифри. Значи, ще трябва да помисля за брак, който става необходимост при новото ми положение. И да ти призная, намерих тук, в Сомюр, при чичо си, една братовчедка, чието държане, лице, ум и сърце биха ти харесали и която освен това изглежда ме...“

„Трябва да е бил много уморен, щом не е могъл да продължи“ — каза си Йожени, като видя прекъснатото по средата изречение.

Тя го оправдаваше! Възможно ли беше тази невинна девойка да не бе забелязала студенината, отразена в писмото му? За момичетата, получили религиозно възпитание, незнаещи и чисти, всичко е любов, щом навлязат в омайната страна на любовта. Те вървят из нея, обкръжени от небесната светлина, която душата им излъчва и която залива любимия. Оцветяват го с пламъците на собственото си чувство и му приписват собствените си прекрасни мисли. Грешките на жената почти винаги произлизат от вярата ѝ в доброто или от увереността в истината. Думите „Мила моя Анет, любима моя“ звучаха в сърцето на Йожени като най-прекрасен език на любовта и галеха душата ѝ така, както в детството божествените ноти на „Venite adoremus“, повтаряни от органа, галеха ушите ѝ. Пък и сълзите, които още овлажняваха очите на Шарл, бяха за нея доказателство за всички благородни качества на сърцето, които не могат да не привлекат една девойка. Можеше ли тя да знае, че голямата привързаност на Шарл към баща му, искрената му скръб се дължаха не толкова на доброто му сърце, колкото на добрината на баща му към него. Господин и госпожа Гийом Гранде винаги бяха задоволявали капризите на сина си, бяха му доставяли всички удоволствия, които може да предложи богатството, не го бяха оставяли да изпада в ужасни парични затруднения, в които почти всички момчета повече или по-малко затъват, когато се намерят сред съблазните на Париж и започват да изпитват желания, да съставят планове, които за тяхно съжаление биват непрестанно отлагани и

забавяни поради това, че родителите им са още живи. Щедростта на бащата в края на краищата бе посяла в сърцето на сина истинска синовна любов, любов без никаква задна мисъл. Въпреки това Шарл беше дете на Париж, приучен от парижките нрави, пък и от самата Анет, да пресмята всичко — вече старец под маската на младеж. Той бе получил ужасното възпитание на свят, където за една вечер се извършват с мисли и думи повече престъпления, отколкото правосъдието наказва в углавните съдилища в Париж, където иронични шеги убиват най-великите идеи, където човек минава за силен само доколкото „вижда правилно“; а да „виждаш правилно“ там, означава да не вярваш в нищо, нито в чувствата, нито в хората, нито даже на събитията: там се създават фалшиви събития. Там, за да виждаш правилно, трябва всяка сутрин да претеглиш кесията на някой приятел, да се издигаш умело над всичко, което се случва; от нищо да не се възхищаваш преждевременно, нито от произведения на изкуството, нито от благородни постъпки, и да приемаш, че в основата на всичко лежи личният интерес. След хиляди безумства светската дама, красивата Анет, принуждаваше Шарл сериозно да размисли, галеше косата му с парфюмирана ръка и му говореше за неговото бъдещо положение, оправяше му някоя къдрица и го караше да бъде пресметлив в живота — правеше го женствен и в същото време материалист. Двойна поквара, но поквара изящна и изтънчена в съответствие с добрия вкус.

— Простичък сте, Шарл — казваше му тя. — Много трудно ще ми бъде да ви науча да разбирате обществото. Вие се държахте много лошо с господин де Люпо. Знам, че не е особено почтен човек. Но почакайте да падне от власт, тогава му показвайте презрението си колкото щете. Знаете ли какво ни казваше госпожа Кампан? „Деца мои, казваше тя, докато един човек е член на правителството, обожавайте го. Падне ли, помагайте да го хвърлят на бунището. Докато има власт, той е един вид бог; свален, той е по-долу от Марат в отходния канал, защото е жив, а Марат е бил мъртъв.“ Животът е верига от комбинации, те трябва да се изучават, да се следят, за да успеем винаги да заемаме изгодно положение.

Шарл беше толкова търсен младеж, толкова гален от родителите си, толкова ласкан от обществото, че не можеше да изпитва силни чувства. Златното зрънце, което майка му беше посяла в сърцето му, се

бе разпръснало из парижкия лабиринт, той го бе използвал повърхностно и навярно го бе изхабил от употреба. Но Шарл беше едва на двадесет и една години. На тази възраст свежестта на живота изглежда неделима от непоквареността на душата. Гласът, погледът, лицето сякаш съответствуват на чувствата. Затова дори и най-суровият съдия, най-недоверчивият адвокат, най-стиснатият лихвар трудно приемат, че сърцето е остаряло, а сметките — подправени, щом очите още са лъчезарни и по челото няма бръчки. Досега Шарл не бе имал случай да прилага правилата на парижкия морал и бе останал прекрасен поради неопитността си. Но без сам да знае, бяха му присадили бацила на егоизма. Дремещите в сърцето му кълнове на политическата икономия, прилагана от парижани, бързо започнаха да избуяват, щом той от безгрижен зрител стана участник в драмата на действителността. Почти всички девойки вярват на нежните обещания на такава външност. Но дали Йожени, дори да беше разумна и наблюдателна като някои провинциални момичета, можеше да има съмнения по отношение на братовчед си, чиито обноски, думи и действия още отговаряха на поривите на сърцето. Една съдбоносна за нея случайност я направи предмет на последните изблици на чувствителност, която съдържаше това младо сърце, накара я да чуе, така да се каже, последните въздишки на съвестта му. Тя остави писмото, според нея пълно с любов, и нежно загледа заспалия си братовчед: за нея свежите илюзии на живота още трептяха по това лице и тя се закле, засега пред себе си, че ще го обича вечно. После хвърли поглед на другото писмо, без вече да придава особено значение на некрасивата си постъпка, и го зачете, за да открие нови доказателства за благородните качества, които, подобно на всички жени, приписваше на своя избраник.

„Драги Алфонс, когато четеш това писмо, аз вече няма да имам приятели. Но ти признавам, че макар да се съмнявам в светските хора, свикнали да си играят с думата «приятел», аз не се усъмних нито за миг в твоето приятелство. Затова те натоварвам да уредиш моите работи и разчитам на тебе да извлека колкото се може повече полза от онова, което притежавам. Навярно вече знаеш

моего положение. Нямам нищо, искам да замина за Индия. Току-що написах писма до всички, на които мисля, че дължа пари; ще намериш приложен техния списък, доколкото можах да го съставя по памет. Библиотеката, мебелите, колите, конете ми и пр. ще стигнат, предполагам, за да се платят дълговете ми. Искам да си запазя само някои дреболии без особена стойност, с които да купя малко стоки за начало. Драги Алфонс, за разпродажбата оттук ще ти пратя редовно пълномощно, за да нямаш неприятности. Ти ще ми изпратиш оръжието. Задръж за себе си Бритон. Никой няма да даде истинската цена за това прекрасно животно, предпочитам да ти го подаря вместо пръстен, какъвто умирацията обикновено завещава на изпълнителя на завещанието му. «Фари, Брелман и сие» ми направиха една много удобна пътна кола, но още не са ми я предали, гледай да ги накараш да я задържат, без да ми искат обезщетение. Ако откажат да уредят въпроса по този начин, избегни всичко, което може да накърни моята чест при положението, в което се намирам. Дълга десет луидора на островитянина, които загубих на карти, не забравяй да му ги...“

— Милият братовчед! — каза Йожени, остави писмото, взе една от запалените свещи и изтича със ситни крачки в стаята си.

Радостно отвори чекмеджето на стария дъбов шкаф, едно от най-красивите произведения на епохата, наречена Ренесанс, върху който още се виждаше, полуизтрит, прочутият кралски саламандър. Извади голяма кесия от червено кадифе, украсена със златни пискюли и обточена с изтърган сърмен гайтан, наследство от баба й. После много гордо претегли на длан кесията и със задоволство провери забравената сметка на малкото си богатство. Най-напред отдели двадесет португалски, още нови жълтици, сечени, по думите на баща й, при царуването на Жуан V през 1725 година, чиято реална стойност при обмяна беше пет лисабонки или сто шестдесет и осем франка и шестдесет и четири сантимата едната, но текущата им стойност беше сто и осемдесет франка пред вид редкостта и красотата на монетите, които

блестяха като слънца. Освен това пет генуезки жълтици или монети от по сто генуезки лири — също рядкост, — които вървяха по официален курс осемдесет и седем франка едната, но любителите на злато ги плащаха по сто франка. Тези монети бе подарил на Йожени господин Ла Бертьолиер. Освен това три четворни испански жълтици от времето на Филип V, сечени през 1729 година, беше ѝ ги подарявала госпожа Жантийе, която винаги ѝ казваше: „Това миличко канарче, това жълтурче струвя деветдесет и осем франка! Добре го пазете, миличка, то ще бъде цветът на вашето съкровище.“ Освен това сто холандски дуката, сечени през 1756 година, които баща ѝ ценеше най-много (златото на тези монети беше двадесет и три карата и нещо), струваха почти по тринадесет франка. Както и една голяма рядкост!... Нещо като медали, особено търсени от скъперниците, три рупии със знака Везни и пет рупии със знака Дева, всички от чисто двадесет и четири каратово злато — великолепни монети, сечени от Великия Могол; струваха по тридесет и седем франка и четиридесет сантиметра едната, но почти петдесет франка за познавачите, които обичат да боравят със злато. Освен това наполеонът от четиридесет франка, който бе получила онзи ден и небрежно бе сложила в червената си кесия.

Това съкровище съдържаше нови, непипнати монети, истински произведения на изкуството, за които Гранде питаше понякога Йожени и я караше да му ги показва, за да ѝ разяснява високите им достойнства — красотата на ръба, чистотата на повърхностите, великолепието на буквите, с отчетливи, още неиздраскани ребърца. Но тя не мислеше нито за редкостта на монетите, нито за манията на баща си, нито за опасността, на която се излагаше, ако се разделеше с това толкова скъпо за баща ѝ съкровище. Не, тя мислеше за братовчед си и след като няколко пъти пресметна грешно, най-сетне успя да разбере, че притежава около пет хиляди и осемстотин франка в реална стойност, които можеха да се продадат за около две хиляди екю. При вида на това богатство тя започна да пляска с ръце като дете, което иска да излее напирещата радост в простодушни движения. Така че и бащата, и дъщерята бяха изчислили богатството си: той — за да продаде златото си; Йожени — за да хвърли своето злато в океан от любов. Тя прибра монетите в старата кесия, взе я и се качи без колебание. Тайната бедност на братовчед ѝ я караше да забрави, че е нощ, да забрави приличието. Освен това на нейна страна бяха чистата

й съвест, предаността и щастието ѝ. В мига, когато тя се появи на прага със свещ в едната ръка и с кесията в другата, Шарл се събуди, видя братовчедка си и остана смаян от изненада. Йожени се приближи, сложи свещта на масата и каза развълнувано:

— Братовчедо, трябва да ви поискам прошка за един голям грях, който извърших спрямо вас. Но бог ще ми прости този грях, ако вие се съгласите да го забравите.

— Какъв грях? — запита Шарл и потърка очи.

— Прочетох тези две писма.

Шарл се изчерви.

— Как стана това? — продължи тя. — Защо се качих при вас? Наистина сега вече не знам. Но съм склонна да не се разкайвам много, че прочетох писмата, защото те ми разкриха сърцето ви, душата ви и...

— И какво? — запита Шарл.

— И намеренията ви. Това, че се нуждаете от известна сума...

— Мила братовчедко...

— Шшт! Мълчете, братовчедо, не говорете толкова високо, да не събудим някого. Ето — каза тя и отвори кесията — спестяванията на едно бедно момиче, което няма нужда от нищо. Шарл, приемете ги. Тази заран още не знаех какво са парите, вие ме научихте, те са само средство, нищо повече. Братовчедът е почти като брат, вие можете да вземете назаем кесията на сестра си.

Йожени, която беше толкова жена, колкото и девойка, не бе предвидила отказ, а братовчед ѝ стоеше безмълвен.

— Какво, нима ще откажете? — запита тя, а туптенето на сърцето ѝ отекуваше сред дълбоката тишина.

Колебанието на братовчед ѝ я оскърби, но като си представи неволята му, тя коленичи.

— Няма да стана, докато не приемете това злато! — каза Йожени. — Братовчедо, за бога, какво ще отговорите? Трябва да знам дали ме зачитате, дали сте великодушен, дали...

Като чу този вик на благородно отчаяние, Шарл ороси със сълзи ръцете ѝ, които бе уловил, за да ѝ попречи да коленичи. Усетила топлите сълзи, Йожени грабна кесията и я изсипа върху масата.

— Значи, да, нали? — разплакана от радост, каза тя — Не се бойте, братовчедо, вие ще забогатеете. Това злато ще ви донесе щастие. Един ден ще ми го върнете. Пък и ние ще станем съдружници. Готова

съм да приема всички условия, които ми наложите. Но не бива да придавате толкова голямо значение на този дар.

Най-сетне Шарл успя да изрази чувствата си.

— Да, Йожени, трябва да съм много дребнав, за да не приема. Обаче дар за дар, доверие за доверие.

— Какво искате? — стресна се тя.

— Слушайте, мила братовчедке, аз имам там... — Той спря и посочи едно четвъртито сандъче в кожен калъф върху скрина. — Там, виждате ли, имам нещо, което ми е скъпо като живота. Тази кутия ми е подарък от мама. От сутринта си мисля, че ако можеше да излезе от гроба, майка ми сама щеше да продаде златото, което от любов към мене е натрупала отгоре й. Но ако аз направя такова нещо, ще ми се струва, че върша светотатство. — При последните думи Йожени стисна конвулсивно ръката на братовчед си. — Не — продължи той след кратко мълчание, през което двамата се гледаха с овлажнели очи. — Не, не искам нито да го развалям, нито да рискувам да го нося по време на пътешествията си. Мила Йожени, ще ви го оставя да го пазите. Никога приятел не е доверявал по-свято нещо на приятел. Сама съдете. — Той стана, взе кутията, извади я от калъфа и печално показа на очарованата си братовчедка несесер с такава изработка, че струваше много повече от вложеното в него злато. — Това, на което се възхищавате, е нищо — каза той и като натисна една пружинка, се показа двойно дъно. — Ето това за мене струва колкото цялата земя. — И той извади два портрета, истински шедьоври, на госпожа дьо Мирбел, с рамки, отрупани с бисери.

— О! Каква красива жена! Не е ли същата, на която вие пи...

— Не — усмихна се той. — Тази жена е майка ми, а това е баща ми — те ви се падат леля и чичо. Йожени, би трябвало на колене да ви помоля да ми пазите това съкровище. Ако загина и вашето малко богатство пропадне, това злато ще ви обезщети. А само на вас мога да оставя тези два портрета, вие сте достойна да ги съхранявате. Но за да не попаднат след вас в други ръце, унищожете ги... — Йожени мълчеше. — Е, какво, съгласна сте, нали? — мило добави той.

Като чу думите на братовчед си, тя за пръв път го погледна като любеща жена, в очите й имаше почти толкова кокетство, колкото и дълбочина. Той улови ръката й и я целуна.

— Ангел на чистотата! Нали между нас парите никога няма да имат значение?... Отсега нататък всичко ще бъде чувството, което им придава някаква стойност.

— Вие приличате на майка си. И гласът ѝ ли беше нежен като вашия?

— О, много по-нежен...

— Да, за вас — каза тя и сведе очи. — Хайде, Шарл, легнете си, настоявам, вие сте уморен. До утре.

Тя лекичко издърпа ръката си и братовчед ѝ я съпроводи, за да ѝ свети. Когато двамата стигнаха до прага на вратата ѝ, той каза:

— О, защо съм разорен?

— Нищо! Моят, баща е богат, мисля — отвърна тя.

— Бедно дете — продължи Шарл, като пристъпи в стаята и облегна гръб на стената. — Ако беше богат, той не би допуснал баща ми да умре, не би ви оставил в такива лишения, другояче щеше да живее.

— Но той притежава Фроафон.

— Колко струва Фроафон?

— Не знам. Притежава и Ноайе.

— Някакъв жалък чифлик!

— Има лозя, ливади...

— Нищожна работа — надменно каза Шарл. — Ако баща ви имаше поне двадесет и четири хиляди рента, щяхте ли да живеете в такава гола и студена стая? — прибави той и пристъпи една крачка, а после, за да прикрие мислите си, посочи стария сандък и продължи:

— Там ще бъдат, значи, моите съкровища.

— Вървете да спите — каза тя и го спря, за да не влезе в разтурената стая.

Шарл се отдръпна и двамата усмихнато си пожелаха лека нощ.

Заспаха със същата мечта и от този миг сред траура на Шарл разцъфнаха няколко рози. На другия ден сутринта преди закуска госпожа Гранде завари дъщеря си, че се разхожда с Шарл. Младежът все още беше тъжен, както подобаваше на нещастник, стигнал, така да се каже, до дъното на мъките си, измерил дълбочината на бездната, в която е паднал, и усетил цялата тежест на бъдещето.

— Баща ми ще се върне едва за обед — каза ѝ Йожени, като видя тревогата, изписана по лицето на майка ѝ.

Лесно беше да се забележи от държането, от израза на Йожени и по странната нежност, която трептеше в гласа ѝ, някакво сродство на мислите между нея и братовчед ѝ. Душите им се бяха съединили пламенно, преди може би даже да бяха подложили на изпитание силата на чувствата, които ги свързваха. Шарл остана във всекидневната; почитаха скръбта му. Всяка от трите жени се зае да върши нещо. Тъй като Гранде бе забравил домашните работи, доста хора дойдоха да го търсят. Един майстор за покрива, водопроводчик, зидар, копач, дърводелец, изполичар, наематели — някои, за да се уговорят за различни поправки, други, за да платят наем или да получат пари. Затова госпожа Гранде и Йожени непрекъснато влизаха, излизаха, отговаряха на безкрайните приказки на работниците и селяните. Нанон трупаше донесеното в кухнята. Тя винаги чакаше господаря да се разпореди, за да знае какво ще задържат и какво ще продадат на пазара. Като мнозина земевладелци Гранде бе свикнал да пие лошото си вино и да яде развалените плодове. Надвечер, към пет часа, Гранде се върна от Анже, след като бе получил четиринадесет хиляди франка за златото; в портфейла му имаше кралски бонове, които щяха да му носят лихви до деня, когато плати облигациите си. Той бе оставил Корноайе в Анже да се погрижи за изтощените коне и да ги доведе бавно, след като добре си отпочинат.

— От Анже ида, жено — каза той. — Гладен съм.

Нанон му извика от кухнята:

— Нищо ли не сте яли от вчера?

— Нищо — отвърна той.

Нанон донесе супата. Де Грасен дойде да получи нарежданията на клиента си тъкмо когато семейството вечеряше. Гранде дори не бе погледнал племенника си.

— Спокойно се хранете, Гранде — каза bankerът. — Ще поговорим. Знаете ли колко струва златото в Анже, дето са дошли да го купуват за Нант? Ще изпратя злато там.

— Не пращайте — отвърна добрякът, — вече имат достатъчно. Нали сме добри приятели, искам да ви спестя времето.

— Но в Анже златото струва тринадесет франка и петдесет сантима!

— Кажете по-добре „струваше“.

— Откъде, по дяволите, ще е дошло толкова злато?

— Тази нощ ходих в Анже — тихо му отговори Гранде.

Банкерът трепна от изненада. После двамата почнаха да си шепнат и през това време де Грасен и Гранде на няколко пъти поглеждаха към Шарл. В момента, когато по всяка вероятност някогашният бъчвар казваше на банкера да му купи облигации за сто хиляди, де Грасен неволно се сепна от изненада.

— Господин Гранде — каза той на Шарл, — заминавам за Париж. Ако искате да заръчате нещо...

— Не, господине. Благодаря ви — отвърна Шарл.

— Трябва да му поблагодарите по-горещо, племеннико. Господинът заминава, за да уреди работата на фирмата „Гийом Гранде“.

— Нима има някаква надежда? — запита Шарл.

— А не сте ли мой племенник? — извика бъчварят с престорена гордост. — Вашата чест е наша чест. Не носите ли името Гранде?

Шарл стана, прегърна Гранде, целуна го, пребледня и излезе. Йожени гледаше баща си с възхищение.

— Тогава довиждане, добри ми де Грасен, благодаря ви и дръжте здраво онези хора там!

Двамата дипломати си подадоха ръка, бившият бъчвар изпрати банкера до вратата. После затвори, върна се, отпусна се в креслото и каза на Нанон:

— Дай ми касис.

Но от възлнение не можеше да седи на едно място: стана, погледна портрета на господин дьо Ла Бертьолиер, заразхожда се с танцова стъпка, както казваше Нанон, и запя:

*Във френската войска
аз имах смел баща.*

Нанон, госпожа Гранде и Йожени се спогледаха мълчаливо. Радостта на лозаря ги плашеше винаги когато достигнеше връхната си точка. Не стояха дълго във всекидневната. Пръв Гранде пожела да си легне рано. А когато той си лягаше, всичко живо в къщи трябваше да спи, както когато Август пиел, цяла Полша била пияна^[9].

Освен това Йожени, Нанон и Шарл бяха не по-малко уморени от господаря. Колкото до госпожа Гранде, тя спеше, ядеше, пиеше и се движеше според желанието на съпруга си. Все пак през двата часа, определени за храносмилане, бъчварят прояви грубоватата си веселост повече от друг път, изрече много от своите сентенции, от които една е достатъчна, за да даде представа за хумора му. След като изпи касиса, той погледна чашата:

— Едва си допреш устните до чашата и тя е вече празна! Ето ти цялата наша работа. Не може да си и да си бил. Парите не могат да се търкалят и да стоят в кесията ти, иначе животът щеше да бъде прекалено хубав.

Беше весел и разположен. Когато Нанон си донесе чекръка, той й каза:

— Трябва да си уморена. Остави сега конопа.

— Ами, не... — нищо, иначе ще ми е скучно — отвърна прислужницата.

— Горката Нанон! Искаш ли касис?

— Е, от касис не се отказвам. Госпожата го прави много по-добре от аптекарите. Техният касис е чисто лекарство.

— Много захар слагат, не мирише на нищо — каза добрякът.

На другия ден, събрани за закуска в осем часа, те за пръв път представляваха истинска семейна картина. Нещастие то бързо бе сближило госпожа Гранде, Йожени и Шарл. Дори Нанон несъзнателно беше на тяхна страна. Четиримата започнаха да образуват едно семейство. Колкото до стария лозар, след като скъперничеството му бе задоволено и той се увери, че контето скоро ще си отиде, без да му струва нищо, освен пътните до Нант, присъствието на Шарл в неговата къща му стана безразлично. Той остави двете деца, както наричаше Шарл и Йожени, да се държат, както си щат, под надзора на госпожа Гранде, в която впрочем имаше пълно доверие, що се отнася до обществения и религиозен морал. Изравняването на ливадите и на рововете край пътя, засаждането на тополите по брега на Лоара и зимните работи в градините и във Фроафон изцяло го поглъщаха. Тогава за Йожени започна пролетта на любовта. След нощната сцена, когато братовчедката подари съкровището си на своя братовчед, нейното сърце последва съкровището. Свързани със същата тайна, двамата се гледаха и по този начин изразяваха разбирателството, което

задълбочаваше чувствата им, правеше ги по-свързани, по-близки, понеже, така да се каже, поставяше ги извън обикновения живот. Роднинството не позволяваше ли известна нежност в гласа, в погледите? Йожени с радост се бе заела да приспива страданията на братовчед си с детинските радости на зараждащата се любов. Нима няма прелестни сходства между началото на любовта и началото на живота? Не приспиват ли детето с нежни песни и мили погледи? Не му ли разказват чудни приказки, които позлатяват бъдещето? Надеждата не разперва ли непрестанно за него лъчезарните си криле? Не пролива ли то едно след друго сълзи от радост и болка? Не се ли сърди за нищо, за камъчета, с които се мъчи да си построи подвижен дворец, за цветя, които забравя, щом откъсне? Не е ли жадно да хване времето, да върви напред в живота? Любовта е второто ни преображение. За Йожени и Шарл детството и любовта се бяха слели: това беше първата страст с всичките й детинщини, още по-ласкави, защото сърцата на двамата бяха потънали в печал. Родена под траурен креп, любовта им още повече хармонираше с провинциалната простота на тази порутена къща. Те разменяха по някоя дума при кладенеца в тихия двор, седяха в градинката на покрита с мъх скамейка до часа, когато слънцето залязва, много задълбочено си разказваха най-незначителни неща, или просто мълчаха сред спокойствието, което цареше между крепостната стена и къщата, както човек мълчи под сводовете на църква. И Шарл разбра светостта на любовта. Защото неговата светска дама, неговата мила Анет го беше научила само на бурните пориви на любовта. В този миг той забравяше парижката си любима — кокетка, суетна — заради чистата истинска любов. Харесваше тази къща, чиито навици вече не му се струаха толкова смешни. Рано сутрин слизаше, за да може да поговори няколко мига с Йожени, преди Гранде да дойде да отдели провизиите за деня. А щом стъпките на добряка отекнеха по стълбите, бягаше в градината. И понеже в тези сутрешни срещи, за които дори майката на Йожени не знаеше, а Нанон се правеше, че не забелязва, имаше нещо като провинение, това придаваше на толкова невинната им любов трепета на забранените удоволствия. После, когато след закуската Гранде отиваше да наобиколи земите и горите, Шарл седеше между майката и дъщерята и изпитваше непозната радост, като държеше чилето прежда, която те навиваха, гледаше как работят, слушаше как си приказват. Простотата на този почти

монашески живот, който му разкриваше красотата на души, непознаващи света, дълбоко го трогваше. Той не можеше да си представи, че във Франция съществуват такива обичаи, мислеше, че се срещат само в Германия, и то единствено в приказките и романите на Огюст Лафонтен. Скоро за него Йожени стана идеал на Гьотевата Маргарита, но без нейния грях. С една реч, ден след ден неговите погледи, думи очароваха бедната девойка, която сладостно се отпусна по течението на любовта. Тя се залавяше за щастието си така, както плувецът се хваща за върбов клон, за да излезе от реката и да си почине на брега. Нима мъката поради неговото скорошно заминаване вече не придаваше някаква печал и на най-веселите часове през тези бягащи дни? Всеки ден някое дребно събитие им напомняше за близката раздяла. Така три дни след като де Грасен отпътува, Гранде заведе Шарл в гражданското съдилище с тържественост, каквато провинциалистите си придават в подобни случаи, за да подпише, че се отказва от наследството на баща си. Ужасно отричане! Нещо като предателство спрямо семейството. Шарл отиде при нотариуса Крюшо и поиска да му изготвят две пълномощни — едното за де Грасен, другото за приятеля, натоварен с продажбата на движимото му имущество. После трябваше да направи необходимите постъпки, за да получи паспорт за чужбина. Най-сетне, след като пристигна простото траурно облекло, което бе поръчал да му пратят от Париж, повика един сомюрски шивач и му продаде излишните си дрехи. Това извънредно много хареса на Гранде.

— Аха, сега приличате на мъж, който иска да замине, за да натрупа богатство — каза му той, като го видя облечен в редингот от груб черен плат. — Добре, много добре!

— Моля ви да вярвате, господине — отговори Шарл, че ще съумея да се държа според новото си положение.

— Какво е това? — каза добрякът и очите му се оживиха при вида на шепа злато, което му показва Шарл.

— Господине, събрах копчетата, пръстените, всички излишни неща, които притежавам и които могат да имат някаква стойност. Но тъй като не познавам никого в Сомюр, тази сутрин исках да ви помоля...

— Да купя това ли? — прекъсна го Гранде.

— Не, чичо, а да ми посочите някой честен човек, който...

— Дайте ми ги, племеннико. Ще отида да ги оценя горе и ще се върна да ви кажа колко струват, до последната стотинка. Злато за украшения — каза той, като разглеждаше една дълга верижка, осемнайсет-деветнайсет карата.

Добрякът протегна широката си ръка и отнесе шепата злато.

— Братовчедке — каза Шарл, — позволете ми да ви подаря тези две копчета, които могат да ви послужат да връзвате панделки на ръцете си. Такива гривни сега много се носят.

— Приемам ги без колебание, братовчедо — каза тя и го изгледа многозначително.

— Лельо, това е напръстникът на майка ми, пазех го като нещо скъпо в тоалетния си несесер — обърна се Шарл към госпожа Гранде и ѝ подаде златен напръстник, за какъвто тя от десет години мечтаеше.

— Не знам как да ви благодаря, племеннико — каза старата майка просълзена. — Вечер и сутрин най-горещо ще ви споменавам в молитвите си, ще казвам молитвата за пътуващите. Ако умра, Йожени ще запази този красив напръстник, за да ви го върне.

— Общо струват деветстотин осемдесет и девет франка и седемдесет и пет сантима, племеннико — съобщи Гранде, като отвори вратата. — Но за да не се блъскате да ги продавате, ще ви наброя парите... в ливри.

По бреговете на Лоара изразът „в ливри“ означава, че монетите от шест ливри трябва да бъдат приети за шест франка, без отбив.

— Аз не смеех да ви предложа — отвърна Шарл. — Но ми беше отвратително да разпродавам скъпоценностите си в града, където вие живеете. Както казвал Наполеон, хората трябва да перат мръсните дрехи у дома си. Така че ви благодаря за любезността. — Гранде се почеса по ухото, настъпи кратко мълчание. — Мили чичо — продължи Шарл и го погледна с тревога, сякаш се боеше да не го засегне, — братовчедка ми и леля се съгласиха да приемат по един дребен спомен от мене. Моля ви, приемоте и вие тези копчета за ръкавели, вече не ми трябва. Те ще ви напомнят за бедния момък, който, макар и далеч от вас, ще мисли за тези, които сега са единственото му семейство.

— Моето момче, моето момче! Не бива така да се оцетяваш... какво ти е дал, жено? — алчно се обърна Гранде към нея. — А! Златен напръстник! А на тебе, момиченце! Я виж, копчета с диаманти! Добре, и аз ще приема копчетата, момчето ми — продължи той и стисна

ръката на Шарл. — Но ще ми позволиш да... да ти заплатя... пътуването... до... до Индия. Да, искам да ти платя пътя. Толкова повече, че нали виждаш, момчето ми, като оценявах накитите ти, аз пресметнах само златото, а може би ще се спечели нещо и от изработката. Значи, готова работа. Ще ти дам сто и петдесет франка... в ливри, ще взема назаем от Крюшо. Защото тук нямам нито пукнат грош, освен ако Пероте, който закъсня с наема, ми плати. Да, наистина ще отида да се видя с него.

Той си взе шапката, сложи си ръкавиците и излезе.

— Значи, ще заминете — каза Йожени и го погледна с тъга и възхищение.

— Трябва — наведе той глава.

От няколко дни държането, обноските, думите на Шарл издаваха настроението на човек, който дълбоко страда, но усещайки, че на плещите му тежат огромни задължения, черпи нова смелост от нещастieto си. Той вече не въздишаше, беше станал мъж. Затова Йожени още повече оцени характера на братовчед си, като го видя, че слиза облечен в дрехи от грубо черно сукно, които подхождаха на бледото му лице и на мрачния му израз. Същия ден двете жени сложиха траур, за да отидат в енорийската черква на заупокойна служба за душата на покойния Гийом Гранде.

На втората закуска Шарл получи писма от Париж и ги прочете.

— Е, братовчеде, доволен ли сте от уреждането на вашите работи? — тихо попита Йожени.

— Никога не задавай такива въпроси, дъще — намеси се Гранде. — Дявол да го вземе, аз не ти разказвам за моите работи, какво си пяхаш носа в работите на братовчед си? Остави момчето на мира.

— О, аз нямам тайни — каза Шарл.

— Дрън-дрън-дрън! Ще знаеш, племеннико, че в търговията трябва да умееш да си държиш езика.

Когато двамата влюбени останаха сами в градината, Шарл заведе Йожени на старата скамейка под ореха и ѝ каза:

— Не сбърках, като разчитах на Алфонс, той се е държал чудесно. Уредил е работите ми разумно и почтено. Никому нищо не дължа в Париж, всичките ми мебели са продадени на добра цена. Той ми съобщава, че след като се посъветвал с един капитан за далечни плавания, с трите хиляди франка, които му останали, закупил товар

различни привлекателни европейски стоки, които се продават на много добра цена в Индия. Изпратил балите със стока в Нант на кораб, който се готви да замине за Ява. След пет дни, Йожени, ние ще трябва да се сбогуваме не завинаги може би, но във всеки случай за много дълго време. Стоката и десетте хиляди франка, които двама мои приятели ми изпращат, са доста нищожно начало. Не мога да си представя, че ще се върна, преди да са изминали много години. Мила братовчедке, не слагайте на същите везни моя и вашия живот; аз може да загина, а на вас може да се представи възможност за богат брак...

— Обичате ли ме?... — запита тя.

— О, да, много — отвърна той с дълбок глас, който разкриваше дълбочината на чувствата му.

— Ще чакам, Шарл. Господи! Баща ми е на прозореца — каза тя и отблъсна братовчед си, който се приближаваше, за да я целуне.

Йожени избяга под свода, Шарл се спусна след нея. Като го видя, тя се отдръпна към стълбата и отвори вратата с топуз. После, без да знае точно къде отива, се намери при леговището на Нанон, в най-тъмната част на коридора. Тук Шарл, който бе вървял с нея, я улови за ръката, привлече я до сърцето си, прегърна я през кръста и нежно я притисна до гърдите си. Йожени вече не се съпротивяваше. Тя получи и върна най-чистата, най-прекрасната, но и най-всеотдайната целувка.

— Мила Йожени, братовчедът е повече от брат, той може да се ожени за тебе — каза й Шарл.

— Дай боже! — извика Нанон, като отвори вратата на коптора си.

Уплашени, двамата влюбени избягаха във всекидневната, където Йожени се залови за ръкоделието си, а Шарл — да чете литаниите на Света Богородица в молитвеника на госпожа Гранде.

— Я гледай ти! — рече Нанон. — Ние всички се молим!

Щом Шарл съобщи за заминаването си, Гранде се разтича, за да се покаже пред хората, че много се грижи за него. Той прояви щедрост във всичко, което не струваше пари, намери човек, който да опакова вещите му, и заяви, че човекът искал много скъпо за сандъците. Затова настоя сам да скове сандъци от стари дъски. Стана рано сутринта и се залови да рендосва, да сглобява, да изравнява, да кове дъските, направи наистина чудесни сандъци и в тях събра целия багаж на Шарл.

Нагърби се да ги натовари на кораб по Лоара, да ги осигури и да ги изпрати навреме в Нант.

От момента на целувката в коридора за Йожени часовете летяха с ужасна бързина. Понякога ѝ се искаше да тръгне с братовчед си. Оня, който е познал най-страстната привързаност, чиято трайност всеки ден се скъсява от възрастта, от времето, от неизлечима болест, от фаталностите на човешкия живот, ще разбере мъките на Йожени. Тя плачеше често, като се разхождаше из градината, която сега ѝ се струваше толкова тясна, както и дворът, както и къщата, градът — предварително летеше по безбрежната морска шир.

Най-сетне навечерието на заминаването настъпи. Сутринта, когато Гранде и Нанон излязоха, скъпоценното ковчеже с двата портрета бе тържествено поставено в единственото чекмедже на скрина, което се заключваше и където се намираще вече празната кесия. Предаването на това съкровище бе придружено с много целувки и сълзи.

Когато сложи ключа в пазвата си, Йожени нема̀ сили да забрани на Шарл да целуне това място.

— Ключът няма да излиза оттук, приятелю.

— Да, и моето сърце ще бъде винаги там.

— Ах, Шарл, това е лошо — каза тя недотам сърдита.

— Не сме ли женени? — отвърна той. — Аз имам твоята дума, сега ти давам моята.

— „Твоя завинаги!“ „Твой завинаги!“ — изрече всеки по два пъти.

Никога на земята не е давано по-чисто обещание: невинността на Йожени за миг бе осветила любовта на Шарл.

На другия ден сутринта закуската бе тъжна. Въпреки че Шарл ѝ бе подарил златния халат и едно кръстче, даже Нанон, която свободно можеше да изразява чувствата си, се просълзи:

— Горкото момченце, господине, по море ще пътува. Бог да го пази.

В десет и половина семейството тръгна да изпрати Шарл до пощенската кола за Нант. Нанон пусна кучето, заключи вратата и настоя да носи ръчната чанта на Шарл. Всички търговци от старата улица наизлязоха на праговете на дюкянчетата си, за да видят шествието, към което на площада се присъедини и нотариусът Крюшо.

— Да не вземеш да се разплачеш, Йожени — прошепна майка й.

— Племеннико — каза Гранде пред портата на хана, като целуна Шарл по двете бузи, — заминават беден, върнете се богат, ще намерите честта на баща си спасена. За това отговарям аз, Гранде. И тогава ще зависи само от вас да...

— Ах, чичо, вие смекчавате мъката от заминаването ми. Нима това не е най-хубавият подарък, който можехте да ми направите?

Без да разбере думите на стария бъчвар, които бе прекъснал, Шарл овлажни задебелялото лице на чичо си с благодарствени сълзи, докато Йожени стискаше с все сила ръцете на братовчед си и на баща си. Само нотариусът се усмихваше, възхитен от хитростта на Гранде, защото той единствен бе разбрал какво искаше да каже добрякът. Четиримата сомюрци, заобиколенни от хора, стояха пред колата, докато тя отпътува. После, след като изчезна отвъд моста и шумът и заглъхна в далечината, лозарят каза:

— Добър му път!

За щастие само нотариусът Крюшо чу това възклицание. Йожени и майка й бяха отишли на кея, откъдето още можеха да виждат пощенската кола, и размахваха белите си кърпички, в отговор и Шарл размаха своята.

— Мамо, бих искала за миг да бъда всемогъща като бог — каза Йожени, когато престана да вижда кърпичката на Шарл.

За да не прекъсваме хода на събитията, които се случиха в семейство Гранде, необходимо е да хвърлим един предварителен поглед върху операциите, предприети от добряка в Париж чрез посредничеството на де Грасен. Един месец след заминаването на банкера Гранде притежаваше държавни облигации за сто хиляди ливри, купени с двадесет на сто отстъпка. Сведенията, намерени след смъртта му в сметководната му книга, не можаха изобщо да обяснят какви начини му бе подсказало неговото недоверие, за да замени цената на облигациите със самите ценни книжа. Крюшо смяташе, че Нанон без сама да знае, е станала верен инструмент за прехвърлянето на сумите. По онова време прислужницата замина за пет дни под предлог, че отива да уреди нещо във Фрофон, сякаш Гранде бе способен да остави нещо неуредено. Колкото се отнася до фирмата „Гийом Гранде“, всички предвиждания на бъчваря се осъществиха.

Във Френска банка, както всеки знае, се намират най-точни сведения за големите богатства в Париж и департаментите. Имената на де Грасен и на Феликс Гранде от Сомюр бяха известни на банката и двамата се радваха на уважението, с което се ползват известните богаташи, собственици на огромни неипотекирани имоти. Така че пристигането на сомюрския banker, натоварен, както казваха, да ликвидира с чест парижката фирма „Гранде“, бе достатъчно, за да премахне от паметта на покойния търговец позора на протестираните полицаи. Свалянето на печатите се извърши в присъствието на кредиторите и нотариусът на семейството се зае да направи законен опис на наследството. Скоро след това де Грасен събра кредиторите, които с пълно единодушие избраха за ликвидатори банкера от Сомюр наред с Франсоа Келер, собственик на богатата търговска фирма, един от главните заинтересовани, и им дадоха всички необходими пълномощия, за да спасят едновременно честта на семейството и вземанията им. Кредитът на сомюрския Гранде, надеждата, която той вдъхна в сърцата на кредиторите посредством де Грасен, улесниха спогодбите. Между кредиторите не се намери нито един, който да се противопостави. Никой дори не помисли да мине вземането си по перо „печалби и загуби“, всеки си казваше: „Сомюрският Гранде ще плати!“

Изминаха шест месеца. Парижаните бяха изтеглили полиците от пиацата и ги пазеха в касите си. Това беше първият резултат, който бъчварят искаше да постигне. Девет месеца след първото събрание двамата ликвидатори раздадоха по четиридесет и седем на сто на всеки кредитор. Тази сума се получи от продажбата на ценните книжа, имотите, имуществата и други дребни неща, принадлежали на покойния Гийом Гранде, която бе извършена най-съвестно. При ликвидацията бе проявена най-несъмнена почтеност. Кредиторите с удоволствие признаха на братята Гранде удивителна и неоспорима честност. Когато тези похвали се разпространиха, кредиторите поискаха остатъка от парите си. Наложиха се да напишат общо писмо до Гранде.

— Това се очакваше — каза старият бъчвар и хвърли писмото в огъня. — Търпение, приятелчета.

В отговор на предложенията, съдържащи се в това писмо, сомюрският Гранде поиска да се депозират у нотариус всички съществуващи полицаи по наследството на брат му, придружени от

разписките за вече изплатените суми, под предлог, че желае да разчисти сметките и да установи точното положение с наследството на брат си. Това бе съпроводено с хиляди трудности. Обикновено кредиторът е своего рода маниак. Днес е готов на споразумение, утре иска да коли и да беси, после пък става невероятно отстъпчив. Днес жена му е в добро настроение, зъбите на най-малкото му дете са покарали, всичко в къщи върви добре — той не иска да загуби нито петак. Утре вали, човекът не може да излезе, тъжен е — казва „да“ на всички предложения, които могат да приключат някоя сделка. На следващия ден пък изисква гаранции, а на края на месеца се заканва, че ще ви разори, палачът му с палач! Кредиторът прилича на онова врабче, на чиято опашка карат децата да се опитат да закрепят зрънце сол. Но кредиторът отвърща, че този образ важи за неговия длъжник, от когото нищо не може да вземе.

Гранде беше наблюдавал атмосферните промени в настроенията на кредиторите и братовите му кредитори оправдаха всичките му предвиждания. Едни се ядосаха и решително отказаха да депозират полиците си. „Добре! Това е чудесно“ — казваше Гранде, докато четеше писмата, които му пишеше по този повод де Грасен, и потриваше ръце. Други се съгласиха да ги депозират само при условие, че правата им ще бъдат гарантирани, не се отказваха от нито едно и си запазваха дори правото да направят постъпки за обявяване на фалита. Последваха нови писма и сомюрският Гранде прие всички условия. След тази отстъпка по-меките кредитори успяха да убедят упоритите. Депозирането се извърши не без разправии.

— Този добряк се подиграва и с вас, и с нас — казваха някои на де Грасен.

Двадесет и три месеца след смъртта на Гийом Гранде мнозина търговци, погълнати от сделките си в Париж, бяха забравили за вземанията си от Гранде или ако се сетеха, си казваха:

„Започвам да вярвам, че онези четиридесет и седем на сто са всичко, което ще успее да измъкна от тази работа.“

Бъчварят разчиташе на времето, което, както той казваше, е голям дявол. На края на третата година де Грасен писа на Гранде, че ако изплати десет на сто от двата милиона и четиристотин хиляди франка, които фирмата „Гранде“ още дължи, кредиторите биха се съгласили да му отстъпят полиците си. Гранде отговори, че нотариусът

и борсовият агент, които са станали причина за смъртта на брат му, са живи и може би са вече платежоспособни, та щял да види дали не може да измъкне нещо от тях, за да се намали дефицитът. На края на четвъртата година дефицитът беше определен окончателно и сведен до милион и двеста хиляди франка. Последвалите преговори между ликвидаторите и кредиторите, между Гранде и ликвидаторите траяха шест месеца. С една дума, притиснат да плати, сомюрският Гранде отговори на двамата ликвидатори, че племенникът му е натрупал богатство в Холандска Индия и има намерение изцяло да изплати дълговете на баща си. Гранде не можел на своя глава да ликвидира дълговете фиктивно, без да се посъветва с племенника си. Чакал отговор. В средата на петата година кредиторите още бяха държани в шах с думите „цялостно изплащане“, която удивителният бъчвар пускаше от време на време, като лукаво се смееше под мустак, псуваше и винаги повтаряше: „Ех, тия парижани!“ Но на кредиторите беше отредена нечувана съдба в летописа на търговията. В момента, когато събитията, описани в нашата история, ги принудят да се появят отново, те още ще се намират в положението, в което ги държеше Гранде.

Когато облигациите се качиха на сто и петнадесет франка, Гранде ги продаде и изтегли от Париж около два милиона и четиристотин хиляди франка в злато, които отидоха в бъчвичките при шестстотинте хиляди франка — сложната лихва от облигациите.

Де Грасен живееше в Париж. Ето защо. Най-напред бе избран за депутат. После той, баща на семейство, но отегчен от скучния сомюрски живот, се влюби във Флорин — една от най-красивите артистки в „Театърът на принцесата“, и банкерът пак се превърна в ефрейтор. Не е нужно да говорим за поведението му: в Сомюр го преценяваха като дълбоко неморално. За щастие жена му, според брачния договор, имаше право да разполага с имуществото си и тя беше достатъчно дейна и умна, за да ръководи фирмата в Сомюр, чиито сделки се извършваха от нейно име, така че да се запълват пукнатините в богатството им, причинени от безумствата на господин де Грасен. Крюшови толкова влошаваха фалшивото ѝ положение на полуудовица, че тя бе принудена да омъжи доста неудачно дъщеря си и да се прости с мечтата да ожени сина си за Йожени Гранде. Адолф

отиде при баща си в Париж и там, както разправят, станал истински нехранимайко. Крюшови тържествуваха.

— Вашият съпруг няма ум в главата — казваше Гранде на госпожа де Грасен, като ѝ даваше заем срещу сигурна гаранция. — Много ми е мъчно за вас, вие сте добра женичка.

— Ах, господине — отвърщаше бедната жена, — кой можеше да повярва, че в деня, когато замина от вас за Париж, той е отивал към провал?

— Небето ми е свидетел, госпожо, че направих всичко до последния миг, за да му попреча да замине. Господин председателят искаше на всяка цена да отиде вместо него, но сега вече знаем защо мъжът ви толкова е държал да замине.

По този начин Гранде се освобождаваше от всяко задължение към де Грасенови.

При всяко положение жените имат повече причини да страдат, отколкото мъжете, и се измъчват повече от тях. Мъжът е силен, той има власт: действа, движи се, работи, мисли, предвижда бъдещето и намира утешение в него. Така беше и с Шарл. Но жената остава, тя стои лице в лице със скръбта, от която нищо не я разсейва, слиза до дъното на пропастта, която мъжът е изкопал, измерва я и често я запълва с мечти и сълзи. Така правеше и Йожени. Тя свикваше със съдбата си. Да чувствава, да обича, да страда, да бъде предана — това е писано на жената за вечни времена. И Йожени навярно беше обречена да бъде истинска жена, но без утешението. Ако някой ден миговете ѝ на щастие се съберяха, те, като гвоздеите, наковани тук-там по стената, според прекрасния израз на Босюе, нямаше да напълнят и една шепа. Мъките никога не закъсняват, а за нея дойдоха много скоро. На другия ден след заминаването на Шарл къщата на Гранде прие отново стария си вид за всички, само на Йожени се стори внезапно много пуста. Без знанието на баща си тя поиска стаята на Шарл да остане така, както той я бе оставил. Госпожа Гранде и Нанон станаха на драго сърце съучастнички в запазването на това статукво.

— Кой знае, той може да се върне много по-скоро, отколкото ние си мислим — каза тя.

— Ох, колко бих искала да го видя тук! — отвърна Нанон. — Хубаво си бях свикнала с него. Той бе толкова кротък, толкова свестен господин и толкова хубав, къдрокос като момиче. — Йожени погледна

Нанон. — Света Богородичке! Госпожице, очите ви са такива, сякаш ще си погубите душата. Недейте гледа хората така.

От този ден красотата на госпожица Гранде се преобрази. Сериозните мисли за любовта, които бавно обхващаха душата ѝ, достойнството на обичана жена придадоха на чертите ѝ онзи блясък, който художникът изразява чрез ореол. Пред идването на братовчед ѝ, Йожени можеше да бъде уподобена на светата Дева преди зачатие. След като той замина, заприлича на Богородица-майка: бе заченала любовта. Тези две Марии, тъй различни и тъй добре нарисувани от някои испански художници, са един от най-блестящите образи, каквито изобилствуват в християнството. На другия ден след заминаването на Шарл, като се връщаше от църква, където бе дала обет да ходи всеки ден, Йожени купи от градския книжар една карта на света и я закова до огледалото си, за да следи пътя на братовчед си към Холандска Индия и да може да се чувства поне малко — сутрин и вечер — в кораба, който го отнасяше, да го вижда, да му задава хиляди въпроси, да му казва: „Добре ли си? Не страдаш ли? Мислиш ли за мене, като гледаш тази звезда, чиято красота и значение ти ме научи да разбирам?“ А сутрин седеше замислена под ореха на дървената, проядена от червеи, покрита със сив мъх скамейка, на която си бяха говорили толкова хубави незначителни неща и бяха строили въздушни кули за своето прекрасно бъдещо семейство. Тя мислеше за бъдещето, като гледаше късчето небе, което зидовете ѝ позволяваха да зърне, после оглеждаше старата стена, покрива, под която се намираше стаята на Шарл. С една дума, това беше самотна любов, истинска любов, която се просмуква във всички мисли и става същността или, както биха казали нашите бащи, тъканта на живота. Когато така наречените приятели на Гранде идваха да го навестят вечер, тя беше весела, прикриваше се. Но по цяла сутрин разговаряше за Шарл с майка си и с Нанон. Нанон бе разбрала, че може да съчувства на страданията на младата си господарка, без да пристъпва задълженията си към своя стар господар. Казваше на Йожени:

— Ако аз си имах човек, щях да го... последвам и в ада. Щях да... ех... Щях да бъда готова да се убия за него. Ама къде го. Ще си умра, без да разбере какво е животът. Ще повярвате ли, госпожице, старият Корноайе, е, не е лош човек, ми се увърта около полите, сигур е хвърлил око на парите ми, също като тия, дето идват постоянно тук,

вас задирят, ама парите на господаря душат. Това го виждам, защото умът ми още сече като бръснач, макар че съм станала дебела като същинска кула, и да ви кажа ли, госпожице, пак ми е драго, макар че това не е любов.

Така изминаха два месеца. Домашният живот, по-рано толкова еднообразен, се оживи благодарение на тайната, която свързваше по-близо трите жени и страстно ги увеличава. За тях Шарл все така живееше в къщата, ходеше нагоре-надолу под сивия таван на всекидневната. Сутрин и вечер Йожени отваряше тоалетната кутия и съзерцаваше леля си. Една неделна утрин майка ѝ я изненада в мига, когато унесено се мъчеше да открие чертите на Шарл в лицето на портрета. Тогава Йожени посвети госпожа Гранде в ужасната тайна на замяната, която пътешественикът бе направил срещу съкровището на Йожени.

— Ти си му дала всичко! — стресна се майката. — А какво ще кажеш на баща си на Нова година, когато поиска да види златото ти?

Йожени загледа втренчено и двете жени прекараха в смъртен ужас половината сутрин. Бяха толкова смутени, че изпуснаха голямата литургия и отидоха едва на службата за военни. След три дни свършваше 1819 година. След три дни щеше да започне ужасно представление, буржоазна трагедия без отрова, без кинжал и без пролята кръв, но за действащите лица по-жестока от всички драми, които са се разигравали в прочутия род на Атридите.

— Какво ще стане с нас? — каза госпожа Гранде на дъщеря си и остави плетивото на коленете си.

През последните два месеца бедната майка преживява такива вълнения, че вълнените ръкави, които ѝ трябваха за зимата, още не бяха свършени. Тази нищожна на вид домакинска подробност има за нея печален резултат. Поради липсата на топли ръкави тя изстина веднъж, когато се бе изпотила след една страшна кавга, която бе вдигнал мъжът ѝ.

— Мислех си, бедното ми дете, че ако ти по-рано ми бе поверила тайната си, щяхме да имаме време да пишем на господин де Грасен в Париж. Можеше да ни прати златни монети, подобни на твоите, и макар че Гранде ги познава добре, все пак...

— Но откъде щяхме да намерим толкова пари?

— Щях да заложа каквото имам, пък и господин де Грасен щеше...

— Вече е късно — прекъсна Йожени майка си глухо, с променен глас. — Нали утре сутрин трябва да отидем в стаята му да го поздравим за Новата година.

— Но, момичето ми, защо да не отида да поговоря с Крюшови?

— Не, не, това значи да ме предадеш на тях, да завися от тях. Аз вече се примирих. Постъпила съм правилно, не се разкайвам за нищо. Бог ще ме пази. Да бъде неговата свята воля. Ах, мамо, ако бяхте прочели писмото му, само за него щяхте да мислите.

На другата сутрин, първи януари 1820 година, силният ужас, обзел майката и дъщерята, им подсказа най-естественото оправдание да не отидат тържествено в стаята на Гранде. Зимата на 1819 — 1820 година бе една от най-суровите на времето. Покривите бяха покрити със сняг.

Щом госпожа Гранде чу, че мъжът ѝ се размърда, тя каза:

— Гранде, прати Нанон да запали малко огън в стаята ми. Толкова е студено, че треперя под завивките. На моята възраст трябва повече да се грижа за здравето си. Пък и Йожени ще дойде да се облече при мене — добави тя след кратко мълчание. — Горкото момиче може да се разболе, ако рече да се облича в стаята си в такъв студ. После ще слезем във всекидневната да ти честитим Новата година край камината.

— Дрън-дрън-дрън! Какви са тия приказки! Така ли почваш Новата година, госпожа Гранде? Никога не си говорила така много. Пък да си яла попара с вино, не си яла.

За миг настъпи мълчание.

— Добре де — продължи Гранде, вероятно предложението на жена му му допадна, — ще направя каквото желаете, госпожа Гранде. Ти си наистина добра жена и не искам в края на живота ти да те сполети някоя беда, макар че всички Ла Бертьолиер са здрави като камък. А? Не е ли вярно? — извика той след кратко мълчание. — Е, ние ги наследихме, просто да им е. — И той се изкашля.

— Весел сте тази сутрин, господине — замислено промълви бедната жена.

— Аз винаги съм весел...

*Весел, весел е бъчваря,
поправете си кантаря! —*

добави той и вече облечен, влезе при жена си. — Да, дявол да го вземе, все пак е доста студено. Добре ще закусим, жено. Де Грасен ми изпрати пастет от дроб с трюфели. Ще ида да го взема от пощенската кола. Сигурно е сложил и някой двоен наполеон за Йожени — пошепна бъчварят на ухото на жена си. — Нямам вече злато, жено. Имах още някоя и друга стара монета, на тебе мога да ти призная. Но трябваше да ги пусна в обръщение.

И за да ознаменува първия ден на Новата година, той я целуна по челото.

— Йожени! — извика милата жена. — Не знам на коя страна е спал баща ти, но тази заран е в добро настроение. Бъди спокойна, ще се оправим.

— Какво му става на нашия господар? — възкликна Нанон, като влезе при господарката си, да запали огъня. — Най-напред ми каза: „Добър ден, честита Нова година, глупачко! Върви да запалиш огън при жена ми, че ѝ е студено.“ Колко ли проста съм изглеждала, като го видях, че протяга ръка да ми даде една монета от шест франка, почти нова-новеничка. На, госпожа, вижте я! Ех, какъв добър човек! Свестен човек и това си е. Някои колкото стареят, толкова по-зли стават, пък той става все по-мек, като вашето вино от касис, все по-добър. Той е много свестен, много добър човек.

Тайната на тази радост се криеше в пълния успех на една негова спекулация. След като си бе задържал шконтото от сто и петдесетте хиляди франка в холандска валута и сумата, която бе додал за стоте хиляди франка облигации, господин де Грасен пращаше на бъчваря с пощенската кола тридесет хиляди в шестфранкови монети — остатъка от шестмесечната лихва, и му съобщаваше за повишението на облигациите. Тогава бяха по 89, а в края на януари най-големите капиталисти ги купуваха по 92. От два месеца Гранде печелеше по дванадесет на сто от влога си. Вече беше проверил сметките си и за в бъдеще щеше да получава по петдесет хиляди франка на шестмесечие, без да плаща нито данъци, нито удръжки. Най-последно бе разбрал смисъла на облигациите — капиталовложение, към което

провинциалистите изпитват непреодолимо отвращение, и се виждаше след не повече от пет години собственик на капитал от шест милиона, нараснал без особени грижи, който прибавен към стойността на имотите му, представляваше огромно богатство. Шестте франка, дадени на Нанон, бяха може би отплатата за една огромна услуга, която слугинята, без да знае, бе направила на господаря си.

— Охо! За къде ли е тръгнал толкова рано Гранде, че тича, сякаш бяга от пожар? — казаха си търговците, които тъкмо отваряха магазините си.

После, като го видяха, че се връща от кея, следван от един разсилен от пощенската служба, който буташе количка с пълни торби, някой подметна:

— Вадата винаги се стича в реката, добрякът е ходил да си прибере златото.

А друг добави:

— Злато на него му идва от Париж, от Фроафон, от Холандия!

— Накрая той ще купи цял Сомюр! — провикна се трети.

Една жена каза на мъжа си:

— Пет пари не дава Гранде за студа, винаги тича по работа...

— Хей, господин Гранде, ако тези торби ви пречат, мога да ви отърва от тях — подхвърли търговец на платове, най-близкият му съсед.

— Еех! Това са петачета — отвърна лозарят.

— Ама сребърни — тихо рече носачът.

— Ако искаш да те възнаградя, дръж си езика — измърмори Гранде, като отваряше вратата.

„Ей, каква стара лисица! Пък аз го мислех за глух — каза си носачът. — Изглежда, че чува, когато е студено.“

— Ето ти един франк да се почерпиш и много-много не приказвай! Сега да те няма! — отпрати го Гранде. — Нанон след малко ще ти върне количката. Нанон! Нашите празноглавки на черква ли са?

— Да, господарю.

— Хайде, размърдай се! На работа — извика той и се залови да разтоварва торбите. За миг ги пренесоха в стаята му и той се заключи. — Когато бъде готово за закуска, ще ми почукаш на стената. Закарай количката в пощенската служба.

Семейството закуси едва в десет часа.

— Тук баща ти няма да поиска да гледа златото ти — каза госпожа Гранде на дъщеря си, като се върнаха от служба. — А ти ще се правиш, че ти е студено. После ще имаме време да възстановим съкровището ти за твоя рожден ден.

Като слизаше по стълбата, Гранде си мислеше как бързо да превърне парижките монети в сигурно злато и да ги вложи в чудесната сделка с облигациите. Той бе готов да вложи по този начин доходите си, докато облигациите станат по сто франка. Тези мисли бяха съдбоносни за Йожени. Щом влезе, двете жени му честитиха Новата година, момичето се хвърли на врата му и започна да му се гали, докато госпожа Гранде изказа благопожеланията си сериозно, с достойнство.

— Ех-ех! Детето ми — каза той и целуна дъщеря си по двете бузи, — разбираш ли, аз за тебе работя... Искам да бъдеш щастлива. А за да е щастлив човек, трябва пари. Без пари нищо не става. На ти един наполеон, нов-новеничък, изписал съм го от Париж. Дявол да го вземе, в къщи няма нито зрънце злато. Само ти имаш. Я ми покажи златото си, детко!

— Е, студено е. Първо да закусим — отвърна Йожени.

— Добре де, но после ще ми го донесеш, нали? Това на всички ни ще помогне за храносмилането. Дебелият де Грасен все пак ни изпрати нещичко — продължи Гранде. — И така, яжте, деца, пари не ни струва. Де Грасен е добре, доволен съм от него. Услужва на Шарл, при това безплатно. Много добре урежда работите на клетия покоен Гранде. Ех, че вкусно! — продължи след кратко мълчание той с пълна уста. — Яж, жено, това ще ти държи влага поне за два дни.

— Не съм гладна. Нещо не ми е добре, нали знаеш?

— Хайде де! Ти поне можеш да се тъпчеш, без да те е страх, че ще ти се пукне шкембето. Ти си от рода Ла Бертьолиер, здрава жена. Малко си жълтичка, но аз обичам жълтия цвят.

Може би осъденият на позорна публична смърт очаква наказанието си с по-малко ужас, отколкото госпожа Гранде и дъщеря ѝ очакваха събитията, които щяха да настъпят след семейната закуска. Колкото по-весело говореше и ядеше старият лозар, толкова повече се свиваха сърцата на двете жени. Все пак при тези обстоятелства дъщерята имаше една опора: любовта ѝ вдъхваше сили.

„Заради него, заради него съм съгласна да ме убият хиляда пъти!“ — казваше си тя.

И при тази мисъл поглеждаше майка си с пламнали от смелост очи.

— Раздигни всичко — каза Гранде на Нанон, когато към единадесет часа закуската свърши. — Но масата остави. На нея ще бъде по-удобно да разгледаме малкото ти съкровище — допълни той и погледна Йожени. — Малко ли? Бога ми, не е малко. Ти притежаваш злато на истинска стойност пет хиляди деветстотин петдесет и девет франка плюс четирийсетте от тази заран, това прави шест хиляди франка без един. Добре, ще ти дам един франк, та да се допълни сумата, защото, виждаш ли, детко... Е, ти какво си наострила уши? Я да ти видя гърба, Нанон, върви си гледай работата — каза добрякът и Нанон изчезна. — Слушай, Йожени, ти ще трябва да ми дадеш златото си. Няма да откажеш на татко си, момиченцето ми, нали? — Двете жени стояха онемели. — Аз вече нямам злато. Имах, но нямам. Ще ти дам шест хиляди франка и ти ще ги вложиш, както ти кажа. А за дузината не мисли. Като те ожения, а това ще стане скоро, ще ти намеря мъж, който ще ти подари такава дузина, каквато в нашата провинция не са и сънували. Та слушай, детко. Представя се чудесен случай: можеш да внесеш твоите шест хиляди франка на държавата и всеки шест месеца ще получаваш почти двеста франка лихва, без данъци, нито удръжки, дъжд, вятър, всичко, което тревожи хората заради приходите им, тебе не те интересува. Може би ти е неприятно да се разделиш със златото си, а, детко? Донеси ми ги все пак. Аз ще ти събера други златни монети, холандски, португалски, монголски рупии, генуезки и с тези, които ще ти подарявам за празниците, след три години ще имаш половината от хубавото си златно съкровище. Какво казваш детко? Вдигни си нослето. Хайде, иди го донеси, миличкото. Трябва да ме целунеш по очите, задето така ти разправям тайните и мистериите за живота и смъртта на парите. Наистина парите живеят и се размножават като хората: идват, отиват си, потят се, плодят се.

Йожени стана, но след като направи няколко крачки към вратата, изведнъж се обърна, погледна баща си направо в лицето и каза:

— Нямам вече злато.

— Нямах вече злато! — извика Гранде и се изправи, изпънал крака като кон, който чува топовен гърмеж на десет крачки.

— Не, нямам.

— Лъжеш се, Йожени.

— Не.

— Гръм да тресне баща ми!

Когато бъчварят ругаеше така, таваните трепереха.

— Господи, света Богородичке! Госпожата пребледня! — извика Нанон.

— Гранде, гневът ти ще ме убие — каза нещастната жена.

— Дрън-дрън-дрън! Вие във вашето семейство не умирате! Йожени, какво направихте с монетите! — извика той и се спусна към нея.

— Господине — извика девойката и коленичи при нозете на госпожа Гранде, — майка ми много страда. Моля ви, не я убивайте!

Гранде се изплаши от бледнината, която покриваше лицето на жена му, толкова жълто преди.

— Нанон, ела ми помогни да си легна — каза майката със слаб глас. — Умирам.

Нанон побърза да подаде ръка на господарката си, Йожени също и двете с безкрайни усилия успяха да я качат в стаята ѝ, защото на всяко стъпало тя падаше от слабост. Гранде остана сам. Но след няколко мига изкачи седем-осем стъпала и извика:

— Йожени, ще слезеш щом майка ти си легне.

— Да, татко.

Тя слезе веднага щом успокои майка си.

— Дъще — започна Гранде, — ще ми кажеш къде е съкровището ти.

— Татко, ако ми правите подаръци, на които не мога да бъда изцяло господарка, вземете си ги — отвърна хладно Йожени, взе наполеона от камината и му го подаде.

Гранде бързо го грабна и го сложи в малкото си джобче.

— Май вече нищо няма да получиш от мене. И толкова няма да получиш! — каза той, като щракна нокътя на палеца си о предния си зъб. — Значи, ти презираш баща си, нямах доверие в него, значи, не знаеш какво е баща? Ако той не е всичко за тебе, значи, е нищо. Къде е златото ти?

— Татко, въпреки гнева ви аз ви обичам и уважавам. Но най-смилано ще ви припомня, че съм на двайсет и две години. Лично вие достатъчно сте ми повтаряли, че съм пълнолетна, за да го знам. Направила съм с парите си това, което ми се е искало да направя, и бъдете сигурен, че са добре вложени...

— Къде?

— Това е неприкосновена тайна — каза тя. — Вие нямате ли си тайни?

— Аз не съм ли глава на семейството, не мога ли да имам свои работи?

— И това е моя работа.

— Тази работа трябва да е лоша, щом не можеш да я кажеш на баща си.

— Тя е прекрасна, а не мога да я кажа на баща си.

— Кажи поне кога си дала златото? — Йожени направи отрицателен знак с глава. — То беше още у тебе на рождения ти ден, нали? — Йожени, която от любов бе станала толкова хитра, колкото хитър беше станал баща ѝ от скъперничество, поклати пак отрицателно глава. — Ама къде се е видяло и чуло такава упоритост и такава кражба! — каза Гранде с глас, който се издигаше кресчендо и все по-силно ечеше в цялата сграда. — Как! Тука, в собствената ми къща, в моя дом, някой е взел златото си, единственото злато, което беше останало, и аз да не знам кой е той? Златото е скъпо нещо. Най-честните момичета могат да направят грешка, да дадат не знам какво, случва се и в най-благородните къщи, дори сред буржоата. Но да дадеш злато! Защото ти си го дала на някого, нали? — Йожени стоеше безстрастна. — Къде се е видяло такава момиче? Аз не съм ли ти баща? Ако си го вложила, трябва да имаш разписка...

— Свободна ли бях да правя с него каквото искам, или не? Мое ли беше това злато?

— Ама ти си дете.

— Пълнолетно.

Смаян от логиката на дъщеря си, Гранде пребледня, затропа с крака, започна да ругае. После, когато успя да проговори, изкрещя:

— Проклетата дъщеря, змия! Ах, мръсно семе, знаеш, че те обичам и злоупотребяваш. Тя убива баща си! Дявол да го вземе, ти си хвърлила нашето богатство в краката на оня голтак с марокеновите

ботуши. Гръм да тресне баща ми, не мога да те обезнаследя, да го вземе мътната! Но те проклинам тебе, братовчед ти, децата ти! Нищо добро няма да видиш от всичко това, чуваш ли? Ако на Шарл си... Но не, не е възможно. Как? Това мръсно конте да ме ограби... — Той погледна дъщеря си, която стоеше безмълвна и студена. — Тя няма да мръдне, окото ѝ няма да мигне, тя е по Гранде и от мене, от Гранде! Поне не си дала златото си за нищо, нали? Хайде, казвай! — Йожени изгледа баща си иронично и той се обиди. — Йожени, тук ти си в дома на баща си. Ако искаш да останеш, трябва да се подчиняваш на волята ми. Свещениците ти заповядват да ми се подчиняваш. — Йожени наведе глава. — Ти ме засегна в нещо, което е най-скъпо за мен — продължи той. — Не искам да те видя, докато не ми се подчиниш. Върви си в стаята. Ще стоиш там, докато ти позволя да излезеш. Нанон ще ти носи хляб и вода. Чу какво ти казах! Върви!

Йожени се разрида и избяга при майка си. След като обиколи няколко пъти покритата със сняг градина, без да чувства студа, Гранде се сети, че дъщеря му трябва да е при жена му. И доволен, задето ще я залови, че престъпва заповедите му, той изкачи стълбата ловко като котка и пристигна в стаята на госпожа Гранде в мига, когато тя галеше косите на Йожени, която бе притиснала лице до майчините си гърди.

— Не плачи, бедното ми дете, баща ти ще успокои гнева си.

— Тя вече няма баща — каза бъчварят. — Дали наистина вие и аз, госпожа Гранде, сме създали такава непокорна дъщеря? Добро възпитание, и главно религиозно! Ето, не си в стаята си. Хайде в затвора, в затвора, госпожице.

— Нима искате да ме лишите от дъщеря ми, господине! — възкликна госпожа Гранде с пламнало от треска лице.

— Ако искате да е при вас, вземете си я и напуснете къщата ми. Гръм и мълния, къде е златото, какво стана със златото?

Йожени се изправи, хвърли горд поглед на баща си и влезе в стаята си. Добрякът побърза да я заключи.

— Нанон — извика той, — изгаси огъня във всекидневната. — После седна в креслото до камината на жена си и каза: — Няма съмнение, дала го е на Шарл, този жалък съблазнител, който беше хвърлил око на нашите пари.

Поради опасността, която заплашваше дъщеря ѝ, от любов към нея госпожа Гранде намери достатъчно сили да остане привидно студена, мълчалива, глуха.

— Не знаех нищо — отвърна тя и се обърна на другата страна, за да не усеща бляскащия поглед на мъжа си. — Толкова страдам от вашата ярост, че ако вярвам на предчувствията си, ще изляза от тази стая с краката напред. В този момент можете да ме пощадите, господине, мене, която никога не съм ви причинила огорчение, така поне мисля. Йожени ви обича, сигурна съм, че е невинна като новородено. Затова не я наскърбявайте, отменете решението си. Толкова е студено, може да станете причина тя да се разболеет тежко.

— Нито ще я виждам, нито ще ѝ говоря. Ще стои в стаята си на хляб и вода, докато се подчини на баща си. Дявол да го вземе, главата на семейството трябва да знае къде отива златото на дома му. Тя притежаваше може би единствените рупии, които съществуват във Франция. Ами генуезките жълтици, ами холандските дукати!

— Господине, Йожени е нашето единствено дете, даже да ги е хвърлила в реката...

— В реката? — извика добрякът. — В реката! Вие сте луда, госпожа Гранде! Аз думата си назад не връщам, това го знаете. Ако искате да имате мир в къщи, измъкнете ѝ тайната. Жените повече умеят помежду си тези работи, отколкото ние. Каквото и да е направила, няма да я изям. Страхува ли се от мене? Даже да е позлатила братовчед си от главата до петите, той сега плава по моретата, нали? Не можем да тичаме подире му...

— Е какво, господине? — възбудена от нервната криза, която преживяваше, или от нещастията на дъщеря си, което засилваше и любовта, и съобразителността ѝ, със своята проникателност госпожа Гранде забеляза едно ужасно движение на брадавицата на мъжа си в мига, когато се готвеше да му отговори. И тя промени намерението си, без да промени тона: — Какво, да не би аз да имам по-голям авторитет от вас пред нея? Тя нищо не ми е казала, на вас се е метнала.

— Дявол да го вземе, бива ви за приказки тази заран! Дрън-дрън-дрън-дрън, вие май се подигравате с мен. Може би сте се разбрали с нея?

Той втренчи поглед в жена си.

— Наистина, господин Гранде, ако искате да ме убиете, продължавайте. Казвам ви, господине, и дори това да ми струва живота, пак ще го повторя: вие грешите по отношение на дъщеря си, тя е по-разумна от вас. Тези пари ѝ принадлежаха, могла е да ги използва само за добро, а единствено само Бог има право да знае за благодеянията, които правим. Господине, умолявам ви, върнете благоволенията си на Йожени. Така вие ще смекчите удара, който ми нанесе вашият гняв, и може би ще ми спасите живота. Дъщеря ми, господине, върнете ми дъщерята!

— Излизам — каза той. — Къщата ми стана непоносима, майката и дъщерята говорят, като че ли... Бърррр! Аах! Жесток подарък ми направихте за празника. Йожени! — извика той. — Да, да, плачете! За това, което правите, ще ви гризе съвестта, чувате ли? За какво ви е да се причестявате всеки три месеца, щом тайно давате бащиното си злато на някакъв безделник, който ще разкъса сърцето ви, когато няма да имате нищо друго да му предложите. Ще видите колко струва вашият Шарл с марокеновите си ботуши и с деликатния си вид. Той няма нито сърце, нито душа, щом се осмелява да отнесе съкровището на едно бедно момиче без съгласието на родителите му.

Когато външната врата се затвори, Йожени излезе от стаята си и дойде при майка си.

— Колко смело защитихте дъщеря си! — каза тя.

— Виждаш ли, дете, докъде водят непозволените неща?... Накара ме да лъжа.

— О, ще се моля бог само мене да накаже за това.

— Вярно ли — уплашено каза Нанон, като влезе, — че госпожицата е наказана на хляб и вода до края на живота си?

— Какво от това, Нанон? — спокойно отвърна Йожени.

— Ами! И аз вече няма често да ям кътък, щом момичето на господарите яде сух хляб! Не, не!

— Не говори за това, Нанон — рече Йожени.

— Няма да мога да преглъщам, ще видите.

За пръв път от двадесет и четири години Гранде вечеря сам.

— Да не сте вдовец, господарю? — каза му Нанон. — Много е лошо човек да е вдовец при две жени в къщи.

— Не ти говоря... Дръж си устата, че ще те изгоня. Какво къкри в тенджерата на печката?

— Топя мазнина...

— Тази вечер ще дойдат гости, запали камината.

Семейство Крюшо и госпожа де Грасен със сина си, пристигнаха в осем часа и се изненадаха, като не видяха нито госпожа Гранде, нито дъщеря ѝ.

— Жена ми нещо не е добре. Йожени е при нея — обясни старият лозар с безизразно лице.

След като един час поприказваха за незначителни неща, госпожа де Грасен се качи да навести болната и когато слезе, всички я запитаха:

— Как е госпожа Гранде?

— Никак, никак не е добре — каза тя. — Състоянието ѝ ми се струва наистина обезпокояващо. При нейната възраст трябва да се вземат най-сернозни мерки, татко Гранде.

— Ще видим — някак разсеяно отвърна лозарят.

Сбогуваха се. Когато Крюшо излязоха на улицата, госпожа де Грасен им каза:

— Има нещо ново в тая къща. Майката е много зле, дори не подозира колко е зле. Очите на дъщерята са зачервени, сякаш дълго е плакала. Дали не искат да я омъжат въпреки волята ѝ?

След като лозарят си легна, Нанон отиде тихо, по чорапи, в стаята на Йожени и отхлупи тенджерата с пастет.

— На, госпожице — каза добрата мома, — Корноайе ми даде един заек. Вие толкова малко ядете, че този пастет ще ви стигне за цяла седмица. Сега е студено, няма да се развали. Така поне няма да ядете сух хляб. Никак не е добре за здравето да се яде сух хляб.

— Милата Нанон — каза Йожени и стисна ръката ѝ.

— Такъв вкусен, мек стана, а *той* нищо не забеляза. Аз купих сланината, дафиновия лист, всичко с онези шест франка. Те са си мои пари.

После прислужницата избяга, понеже ѝ се стори, че чува стъпките на Гранде.

През следващите няколко месеца лозарят редовно отиваше в различни часове на деня да навести жена си, но не споменаваше името на дъщеря си, не я виждаше, нито намекваше за нея.

Госпожа Гранде не излизаше от стаята си, състоянието ѝ от ден на ден се влошаваше. Нищо не можеше да накара стария бъчвар да отстъпи. Той стана непоклатим, суров и студен като гранитен стълб.

Както обикновено сновеше нагоре-надолу. Но вече не заекваше, говореше по-малко, а в сделките беше по-суров от преди. Понякога му се случваше да сбърка в изчисленията си.

— Станало е нещо у Гранде — казваха Крюшо и де Грасен.

„Какво ли се е случило в къщата на Гранде?“ Това беше въпросът, който обикновено се разискваше, когато сомюрци се събираха вечер. Йожени ходеше на църква под надзора на Нанон. Ако след служба госпожа де Грасен я заговореше, тя отвърщаше неопределено, без да задоволи любопитството ѝ. И все пак след два месеца се оказа невъзможно да се крие от тримата Крюшо и от госпожа де Грасен тайната за затворничеството на Йожени. Дойде време, когато вече не можеше да се намери никакво оправдание за постоянното ѝ отсъствие. После не се разбра кой бе издал тайната, но целият град научи, че от първия ден на новата година госпожица Гранде, по заповед на баща си, стои затворена в стаята си на хляб и вода, без огън, а Нанон ѝ приготвя лакомства и ѝ ги носи през нощта. Знаеха дори, че момичето не можело да вижда майка си и да се грижи за нея, освен когато бащата отсъствува от къщи. Тогава поведението на Гранде бе осъдено много сурово. Целият град го постави, така да се каже, извън законите, припомни си предателствата и безогледността му и го анатемоса. Когато минаваше, всички го сочеха с пръст и си шушукаха. Когато дъщерята, придружена от Нанон, слизаше по кривата улица, за да отиде на литургия или на вечерня, всички се показваха на прозорците и следяха с любопитство държането на богатата наследница, оглеждаха лицето ѝ, на което бе изписана ангелска тъга и кротост. Затворничеството ѝ, наказанието, наложено от баща ѝ, не представляваха нищо за нея. Нали тя гледаше картата на света, малката скамейка, градината, порутената стена, нали още усещаше върху устните си вкуса на мед, който бяха оставили по тях целувките на любовта? Известно време не разбра, че е предмет на разговорите в града, както и баща ѝ не знаеше. Вярваше, беше чиста пред бога и затова съвестта, както и любовта ѝ помагаша търпеливо да понеса бащината ярост и отмъстителност. Но дълбока мъка заглушаваше в нея всички други страдания. Майка ѝ, нейната кротка и нежна майка, разхубавена от блясъка, който излъчваше душата ѝ, приближавайки към гроба, гаснеше от ден на ден. Йожени често се упрекуваше, че е станала невинна причина за жестоката бавна болест,

която я убиваше. Тези угризения, макар майка ѝ да я успокояваше, още повече засилваха любовта ѝ. Сутрин, щом баща ѝ излезеше, тя идваше при леглото на майка си и Нанон ѝ донасяше закуска. Но тъжна и страдаща заради страданията на майка си, горката Йожени мълчаливо сочеше лицето ѝ, плачеше и не смееше да спомене за братовчед си. Госпожа Гранде се принуждаваше първа да заговори:

— Къде е *той*? Защо не пише?

Майката и дъщерята нямаха никакво понятие за разстоянията.

— Да мислим за него, майко — отвърщаше Йожени, — но да не говорим. Вие страдате, вие сте преди всичко друго.

Всичко друго означаваше *той*.

— Деца мои — казваше госпожа Гранде, — не съжалявам за живота. Бог ми помогна, като ме накара да посрещна с радост края на мъките си.

Думите на тази жена винаги бяха изпълнени със святост и християнско смирение. Когато по време на закуската мъжът ѝ идваше при нея и се разхождаше из стаята ѝ, през първите месеци на годината, тя му казваше същите думи и ги повтаряше с ангелска кротост, но твърдо, понеже близката смърт ѝ придаваше смелост, каквато ѝ бе липсвало цял живот.

— Господине, благодаря ви за вниманието, което проявявате към моето здраве — отговаряше тя, когато той ѝ задаваше най-обикновен въпрос. — Но ако желаете да намалите горчивината на последните ми дни и да облекчите страданията ми, върнете благоволенията си на нашата дъщеря. Покажете се християнин, съпруг и баща.

Като чуеше тези думи, Гранде седнаше до леглото и се държеше като човек, който вижда, че идва пороен дъжд и спокойно се подслонява под някоя порта: слушаше жена си мълчаливо и нищо не ѝ отговаряше. А когато тя му отправяше най-трогателни, най-набожни молби, казваше:

— Малко си бледичка днес, бедна моя жено.

По гранитното му чело, по стиснатите му устни сякаш бе изписано, че напълно е забравил дъщеря си. Той дори не се трогваше от сълзите, които обливаха бялото лице на жена му след неопределените му отговори.

— Господ да ви прости, господине — казваше тя, — както и аз ви прощavam. Един ден вие ще имате нужда от снизхождение.

Откак жена му се бе разболяла, той не смееше да си служи с ужасното: „Дрън-дрън-дрън.“ Но и деспотизмът му не се обезоръжи от този кротък ангел, чиято грозота се стопяваше от ден на ден, прогонена от израза на нравствените качества, които разцъфваха по лицето ѝ. Тя беше само душа. Духът на молитвата сякаш изчистваше, изтъняваше по-грубите черти на лицето ѝ и то ставаше все по-лъчезарно. Кой не е наблюдавал подобно преобразяване върху лицата на светците, у които привичките на душата в края на краищата тържествуват и над най-грубо изсечените черти и им придават особена одухотвореност, дължаща се на благородството и чистотата на възвишените мисли! Видът на това преобразяване вследствие на страданията, които изгаряха и последните остатъци от тленното у тази жена, въздействуваше, макар и слабо, върху стария бъчвар, чийто характер все пак си оставаше твърд като бронз. И ако думите му вече не бяха презрителни, безстрастното мълчание, което спасяваше превъзходството му на глава на семейството, диктуваше поведението му. Щом неговата вярна Нанон се появеше на пазара, веднага някоя подигравка, някое оплакване срещу господаря изсвистяваше в ушите ѝ. Но макар общественото мнение да осъждаше гласно Гранде, прислужницата го защищаваше, за да запази честта на дома.

— Че какво! — казваше тя на клеветниците на добряка. — Не ставаме ли всички по-сурови на старини? Защо и той, човекът, да не позакоравее. Престанете с вашите лъжи. Госпожицата си живее като царица. Самичка е, вярно, това си е нейна работа. Пък и господарите ми си имат важни съображения.

Най-сетне една вечер, към края на пролетта, съсипана от болестта и още повече от мъката, че въпреки всички молби не е успяла да сдобри Йожени и баща ѝ, госпожа Гранде повери тайната си скръб на Крюшови.

— Да затвори една двадесет и три годишна девойка на хляб и вода... — извика председателят дьо Бонфон. — И то без причина? Но това представлява насилие, свързано с изтезание! Тя може да протестира и като така да...

— Хайде, хайде, племеннико — прекъсна го нотариусът, — оставете съдебните речи. Успокойте се, госпожо, още утре ще го накарам да отмени наказанието.

Като чу, че се говори за нея, Йожени излезе от стаята си.

— Господа — каза тя и гордо се приближи, — моля ви да не се занимавате с тази работа. Баща ми е господар в своя дом. Докато живея при него, аз съм длъжна да му се покорявам. Неговото държане не може да бъде предмет на одобрението или неодобрението на хората, той е отговорен само пред бога. В името на вашето приятелство аз ви моля да запазите пълна тайна по този въпрос. Който осъжда баща си, напада собственото си достойнство. Аз съм ви признателна, господа, за интереса, който проявявате към мене. Но вие ще ме задължите повече, ако направите всичко възможно, за да се прекратят обидните слухове, които се носят из града и за които случайно научих!

— Тя е права — рече госпожа Гранде.

— Госпожице, най-добрият начин да престанат хората да бърбят, е да ви се върне свободата — почтително отвърна старият нотариус, поразен от красотата, която самотата, тъгата и любовта бяха придали на Йожени.

— Е, дъще, остава господин Крюшо да уреди тази работа, щом е сигурен, че ще успее. Той познава баща ти и знае как трябва да го подхване. Ако искаш да бъда щастлива през краткото време, което ми остава да живея, трябва на всяка цена баща ти и ти да се придобрите...

На другия ден по навик, който бе придобил, откакто бе затворил Йожени, Гранде отиде да се поразтъпче из своята градинка. За тази разходка избираше времето, когато Йожени се решеше. Когато стигнеше до големия орех, той се скриваше зад стеблото, стоеше така няколко минути да съзерцава дългите коси на дъщеря си и несъмнено се колебаеше между мислите, които му нашепваше упоритият му характер, и желанието да целуне детето си. Често сядаше на малката прогнила дървена скамейка, където Шарл и Йожени се бяха клеили във вечна любов, а в това време тя също гледеше баща си крадешком или в огледалото. Ако той станеше и продължеше разходката си, Йожени нарочно сядаше на прозореца и започваше да разглежда порутената стена, по която се спускаха прекрасни цветя, а от пукнатините се подаваха венерини коси, фунийки и някакво растение с месести жълто-бели листа, вид тлъстига, който често се среща из лозята на Сомюр и Тур. Нотариусът Крюшо дойде рано и завари стария лозар седнал на хубавото юнско слънце върху малката скамейка, облегал гръб на външната стена, загледан в дъщеря си.

— С какво мога да ви услужа, господин Крюшо? — каза той, като зърна нотариуса.

— Идвам по работа.

— Аха! Искате да ми дадете малко злато срещу някое и друго екю ли?

— Не, не, не става въпрос за пари, а за дъщеря ви Йожени. Всички говорят за нея и за вас.

— Какво се бъркат в моите работи? Въглищарят е господар в дома си.

— Съгласен съм, въглищарят може и да се убие или, което е още по-лошо, да хвърли парите си на вятъра.

— Какво значи това?

— Е, ами че вашата жена е тежко болна, приятелю. Трябвало е да се посъветвате с господин Бержъорен, тя е в смъртна опасност. Ако умре, без да сте се погрижили за нея както трябва, няма да бъдете спокоен, нали?

— Дрън-дрън-дрън! Да не би да знаете от какво е болна жена ми! Тия лекари веднъж да стъпят в къщата ти и почват да идват по петдесет пъти на ден.

— Добре, Гранде, правете каквото щете. Но ние сме стари приятели. В цял Сомюр няма човек, който да взема по-присърце от мене всичко, което се отнася до вас. Така че трябваше да ви кажа това, което ви казах. Сега да става каквото ще, вие сте пълнолетен, знаете какво правите. Пък и не по тази работа съм дошъл. Става въпрос за нещо може би още по-важно за вас. В края на краищата вие нямате желание да убиете жена си. Тя ви е много полезна. Помислете в какво положение ще се озовете по отношение на дъщеря си, ако госпожа Гранде умре. Ще трябва да давате сметка на Йожени, тъй като вие имате общност на имуществата с жена си. Дъщеря ви ще има право да поиска подялба на вашето богатство, да продаде Фроафон. С една дума, тя наследява майка си, която вие не можете да наследите.

Тези думи подеждуваха като гръм на добряка, който не беше толкова сведущ в правото, колкото в търговията. Никога не му бе минавало през ума, че имотите му могат да се разпродадат на търг.

— Затова ви съветвам да се отнасяте добре с нея — каза накрая Крюшо.

— А знаете ли какво направи тя, Крюшо!

— Какво? — запита нотариусът, който любопитствуваше да чуе изповедта на татко Гранде и да разбере причината за кавгата.

— Подарила златото си.

— А нейно ли беше това злато? — запита нотариусът.

— Всички това казват! — отвърна Гранде и със страшен израз отпусна ръце.

— Нима заради някаква дреболия — продължи Крюшо — ще осуетите възможността за отстъпки, каквито ще поискате дъщеря ви да направи след смъртта на майка си?

— Как, вие дреболия ли наричате шест хиляди франка в злато!

— Ех, стари приятелю! А знаете ли колко ще струва съставянето на описа и подялбата на наследството на жена ви, ако Йожени поиска такава подялба?

— Колко?

— Двеста, триста, може би четиристотин хиляди франка! Нали наследството трябва да се изнесе на търг и да се продаде, за да се разбере истинската му стойност? Докато, ако се споразумеете...

— Мътната да го вземе! — извика лозарят и седна пребледнял.
— Ще видим тази работа, Крюшо.

След кратко мълчание или страшна вътрешна борба добрякът погледна нотариуса и каза:

— Тежък е животът! Много страдания има в него, Крюшо — продължи той тържествено, — вие не желаете да ме подведете, нали? Закълнете ми се в честта си, че това, дето ми пеете, е основано на закона. Покажете ми кодекса, искам да видя кодекса.

— Нещастни приятелю, нима аз не знам занаята си? — отвърна нотариусът.

— Значи, истина е. Значи, ще бъда ограбен, предаден, убит, разкъсан от собствената си дъщеря.

— Тя е наследница на майка си.

— За какво са тогава децата! Ах, жена ми, аз си я обичам. За щастие тя е яка. От рода Ла Бертьолиер е.

— Тя няма и един месец да живее.

Бъчварят се удари по челото, стана и закрачи, после се върна, изглежда страшно Крюшо и запита:

— Какво може да се направи?

— Йожени може чисто и просто да се откаже от наследството на майка си. Вие не искате да я обезнаследите, нали? Но за да се постигне такова разрешение, не се отнасяйте зле с нея. Това, което ви говоря сега, стари приятелю, е против моя интерес. Каква е моята работа? Ликвидации, описи, продажби, делби...

— Ще видим, ще видим. Да не говорим вече за това. Сърцето ми се къса. Получихте ли злато?

— Не, но имам няколко луидора, десетина, ще ви ги дам. Драги приятелю, помирете се с Йожени. Виждате ли, цял Сомюр хвърля камъни срещу вас.

— Простаци!

— Хайде, облигациите стигнаха деветдесет и девет. Поне веднъж в живота си бъдете доволен.

— Деветдесет и девет ли, Крюшо?

— Да.

— Хе-хе! Деветдесет и девет! — повтори Гранде, като изпращаше нотариуса до вратата на градината. Толкова дълбоко беше развълнуван от това, което бе научил, че не можеше да стои в къщи. Качи се при жена си и ѝ каза: — Хайде, майко, можеш да прекараш деня с дъщеря си, аз отивам във Фроафон. И двете да бъдете добри. Днес е денят на нашата сватба, мила жено, на, ето ти десет екю за олтара ти за празника на Тялото господне. Отдавна ти се искаше такъв олтар, сега ще ти дойде сърце на място! Забавлявайте се, бъдете весели, бъдете здрави. Да живее радостта! — Той хвърли десет шестфранкови монети на леглото на жена си, улови главата ѝ и я целуна по челото. — Добра женичка, по-добре ти е, нали?

— Как можете да мислите да приемете в къщи бог, който прощава, като сте прогонили собствената си дъщеря от сърцето си? — развълнувано запита тя.

— Дрън-дрън-дрън-дрън — каза ласкаво бащата — ще видим тази работа.

— Милостиво небе! Йожени! — извика майката, зачервена от радост. — Ела да целунеш баща си, той ти прощава!

Но Гранде бе изчезнал. Препускаше с все сили към имотите си и се опитваше да подреди обърканите си мисли. По това време започваше седемдесет и шестата година. От две години у него скъперничеството се бе особено засилило, както се засилват всички

закоравели страсти у човека. Както се наблюдава у скъперниците, у честолоубците, въобще у всички хора, посветили живота си на някаква господстваща мисъл, той бе особено привързан към един символ на страстта си — златото. Да го гледа, да го притежава, беше манията на Гранде. У него деспотизмът бе нараснал съразмерно със скъперничеството му и да изпусне управлението на най-малка част от своето имущество след смъртта на жена си, му се струваше противоестественно. Да разкрие пред дъщеря си своето богатство, да прави пълен опис на движимите и недвижимите си имущества, за да ги изнесе на търг?...

— Все едно да си прережа гърлото — каза той гласно сред едно лозе и огледа лозите.

Върна се в Сомюр едва когато стана време за обед, решен да отстъпи пред Йожени, да я приласкае, да я смекчи, за да умре величествено, държейки до последния си дъх юздите на своите милиони. Случайно бе взел шперца и когато крадешком се качваше по стълбата, за да отиде при жена си, Йожени тъкмо бе донесла и сложила на леглото пред майка си красивия несесер. В отсъствие на Гранде двете си позволяваха удоволствието да погледат образа на Шарл, отразен в портрета на майка му.

— Съвсем неговото чело и неговата уста! — казваше Йожени в мига, когато лозарят отвори вратата.

Гранде така се втрени в златото, че жена му извика:

— Господи, смили се над нас!

Добрякът се спусна към несесера като тигър върху заспало дете.

— Какво е това? — запита той, грабна скъпоценния предмет и отиде при прозореца. — Хубаво злато! Злато! — извика той. — Много злато. Тежи две либри. Ах, ах! Шарл ти го е дал срещу твоите красиви монети, нали? Защо не ми каза? Това е добра сделка, детко! Ти си моя истинска дъщеря, признавам те. — Йожени цяла се разтрепера. — На Шарл е, нали? — додаде Гранде.

— Да, татко, не е мое. Този предмет е свещен залог.

— Дрън-дрън-дрън! Той ти е взел богатството, трябва да възстанови твоето малко съкровище.

— Татко?...

За да извади ножа си, с който искаше да откърти една златна плочка, добрякът бе принуден да остави несесера на един стол.

Йожени се спусна да го вземе. Но бъчварят, който наблюдаваше едновременно и дъщеря си, и ковчежето, я блъсна толкова силно, че тя падна върху леглото на майка си.

— Господине, господине! — извика майката и седна на леглото.

Гранде беше извадил ножа и се готвеше да подкърти златото.

— Татко! — извика Йожени, падна на колене и запълзя към добряка с протегнати ръце. — Татко! В името на всички светии и на Богородицата, в името на Христос, който умря на кръста, в името на вашето вечно спасение, татко, в името на моя живот, заклевам ви, не го пипайте! Този несесер не е нито ваш, нито мой. Той е на един нещастен роднина, който ми го повери, и аз трябва да му го върна непокътнат.

— Като е залог, ти защо го разглеждаше? Да гледаш, е по-лошо, отколкото да пипаш.

— Татко, не го унищожавайте, иначе ще ме обезчестите. Татко, чувате ли?

— Милост, господине! — каза майката.

— Татко! — извика Йожени толкова силно, че уплашена, Нанон се качи горе. Йожени се спусна и грабна един нож, който се намираше наблизо.

— Я да видим — сурово каза Гранде и хладно се усмихна.

— Господине, господине, вие ме убивате! — проплака майката.

— Татко, ако вашият нож откърти една частица от това злато, аз ще се пробода. Вие вече съсипахте майка ми до смърт, ще убиете и дъщеря си. Хайде сега, рана за рана!

Гранде задържа ножа върху несесера и колебливо погледна дъщеря си.

— Способна ли си да направиш такова нещо, Йожени? — запита той.

— Да, господине — рече майката.

— Ще направи каквото каза — извика Нанон. — Че бъдете разумен, господине, поне веднъж в живота си!

Бъчварят погледна златото, после дъщеря си. Госпожа Гранде припадна.

— Ето, виждате ли, мили господарю? Госпожата умира! — изкрещя Нанон.

— Ето, дъще, да не се караме за едно ковчеже. Вземи си го! — бързо извика бъчварят и хвърли несесера на леглото. — Нанон, иди повикай господин Бержборен. Хайде, майко — каза той и целуна ръката на жена си, — няма нищо, хайде. Помирихме се. Нали, детко? Няма вече сух хляб, ще ядеш, както си щеш. А! Отваря очи. Е, какво, майко, мамичко майчице, хайде, дръж се! На, виж, целувам Йожени. Щом обича братовчед си, да се омъжи за него, ако иска, нека му пази ковчежето. Само искам дълго да ми живееш, бедна жено. Хайде, раздвижи се де! Слушай, ще имаш най-хубавия домашен олтар, който някога е правен в Сомюр.

— Господи! Как може да се отнасяте така с жена си и с детето си! — рече госпожа Гранде със слаб глас.

— Вече никога няма да правя така, никога! — извика бъчварят. — Ще видиш, бедна моя жено.

Отиде в кабинета си и се върна с шепа луидори, които изсипа на леглото.

— На, Йожени, на, жено, това е за вас — рече той, като бъркаше жълтиците. — Хайде, развесели се, жено. Бъди здрава, нищо вече няма да ти липсва, нито на Йожени. Ето сто луидора за нея. Само че тези няма да ги подариш, нали, Йожени?

Госпожа Гранде и дъщеря ѝ се спогледаха смаяни.

— Вземете си ги, татко. Ние имаме нужда само от вашата обич.

— Ето на, това е! — каза той и прибра луидорите в джоба си. — Нека си живеем като добри приятели. Хайде всички да слезем във всекидневната да обядваме, ще играем на лото всяка вечер, по два петака партията. А вие ще си правите вашите дяволии, нали, жено?

— Уви! С удоволствие бих го сторила, щом това ще ви бъде приятно — каза умиращата — Но не мога да стана.

— Бедна майко — рече бъчварят, — не знаеш колко те обичам! И тебе, дъще! — Той я прегърна и я целуна. Ах, колко е хубаво да целунеш дъщеря си, след като сте били сърдити! Дъщеричката ми! Ето, виждаш ли, майчице, сега тримата сме едно. Иди, прибери това — обърна се той към Йожени и посочи ковчежето. — Хайде, не се бой. Никога вече няма да ти спомена за него.

Господин Бержборен, най-известният лекар в Сомюр, скоро пристигна. След като прегледа болната, той недвусмислено заяви на Гранде, че жена му е в тежко състояние, но че пълно спокойствие,

нежност и големи грижи биха могли да отдалечат смъртта ѝ до към края на есента.

— Скъпо ли ще струва? — запита добрякът. — Ще трябва ли лекарства?

— Малко лекарства, но много грижи — отвърна лекарят, без да може да сдържи усмивката си.

— Е, в края на краищата поне сте честен човек, нали, господин Бержьорен? — каза Гранде. — Доверявам се на вас. Идвайте да преглеждате жена ми колкото пъти трябва и когато смятате, че е необходимо. Запазете добрата ми жена. Знаете ли, аз много я обичам, но не ми личи, защото при мене всичко става вътре и ми мъчи душата. Тежко ми е, мъката влезе в мене от смъртта на брат ми, за когото харча в Париж такива суми... просто страшно, с една дума — край няма. Сбогом, господине, ако можете да спасите жена ми, спасете я, дори това да ми струва сто-двеста франка.

Въпреки горещото желание на Гранде да види здрава жена си, отделянето на чието наследство за него беше нещо като предварителна смърт, въпреки готовността, с която изпълняваше и най-дребните прищевки на смаяните майка и дъщеря, въпреки най-нежните грижи, с които Йожени обграждаше майка си, положението на госпожа Гранде бързо се влошаваше. Всеки ден тя губеше сили и гаснеше така, както гаснат повечето жени, заболели на тази възраст. Беше станала крехка като листата на дърветата наесен. Небесните лъчи я озаряваха, както лъчите на слънцето минават през листата и ги позлатяват. Това беше край, достоен за нейния живот — християнска смърт. Защо да не кажем възвишена? Нейните добродетели, нейното ангелско търпение, нейната любов към дъщеря ѝ особено блеснаха през октомври 1822 година. Тя угасна, без да промълви и най-малкото оплакване. Неопетнен агнец, тя отиваше на небето, съжالياвайки само за нежната другарка в своя студен живот, на която с последните си погледи сякаш предсказваше хиляди злочестини. Трепереше, задето оставя тази бяла като нея овчица сама сред себичния свят, който искаше да ѝ оскубе руното, богатството.

— Дете мое — каза ѝ тя, преди да издъхне, — щастие има само на небето, някога ще разбереш това.

На другия ден след смъртта ѝ Йожени намери нови причини, за да се привърже към къщата, където бе родена, където бе страдала

толкова много, където майка ѝ току-що бе умряла. Тя не можеше да погледне прозореца и стола с подпорки във всекидневната, без да се разплаче. Мислеше си, че недостатъчно е оценявала душата на стария си баща, като гледаше с колко нежни грижи я огражда: отиваше в нейната стая и я хващаше под ръка, за да я отведе за закуска; по цели часове я наблюдаваше с почти добри очи, с една дума — трепереше над нея, сякаш тя беше от злато. Старият бъчвар толкова се бе променил, така се грижеше за дъщеря си, че Нанон и Крюшови, свидетели на неговото размекване, го отдаваха на напредналата му възраст и се опасяваха да не би умствените му способности да са отслабнали. Но в деня, когато семейството се облече в траур, след вечерята, на която бе поканен и нотариусът Крюшо, единственият посветен в тайната на своя клиент, причината за поведението на добряка стана ясно.

— Мило мое дете — каза той на Йожени, когато масата бе разтребена и вратите грижливо затворени, — сега ти си наследница на майка си и ние с теб ще трябва да уредим някои дребни неща. Нали така, Крюшо?

— Да.

— Толкова ли е необходимо да се занимаваме с това днес, татко?

— Да, да, детко. Не мога да понасям несигурността, в която се намирам. Не вярвам, че ти ще поискаш да ми причиниш мъка.

— О, татко!

— Тогава нека уредим всичко тази вечер.

— Какво искате да направя?

— Ама детко, това не е твоя работа. Кажете ѝ, Крюшо.

— Госпожице, господин баща ви не би желал да дели, нито да продава имотите си, нито да плаща огромен данък за парите в наличност, които притежава. Ето защо не би трябвало да се съставя опис на имуществото, което засега не е разделено между вас и господин баща ви.

— Крюшо, напълно ли сте сигурен в това, та говорите така пред едно дете?

— Оставете ме да обясня, Гранде.

— Да, да, приятелю. Нито вие, нито дъщеря ми ще поискате да ме ограбите. Нали, детко?

— Но какво трябва да направя аз, господин Крюшо? — попита нетърпеливо Йожени.

— Просто — каза нотариусът — ще трябва да подпишете този документ, с който се отказвате от наследството на госпожа майка ви и оставяте на баща си правото да разполага с доходите от цялото имущество, неподделено между двама ви, като той ви осигурява чистото владение върху него...

— Не разбирам нищо от това, което ми говорите — отвърна Йожени, — дайте ми документи и ми кажете къде трябва да се подпиша.

Татко Гранде поглеждаше последователно документа и дъщеря си, дъщеря си и документа и толкова се вълнуваше, че обърса няколко капки пот, избили по челото му.

— Детко — каза той, — вместо да подпишеш този документ, чието заверяване ще струва сума пари, защо чисто и просто да не се откажеш от наследството на бедната си покойна майка и да разчиташ на мене в бъдеще, бих предпочел така. В такъв случай всеки месец ще ти давам рента — хубава кръгла сума от сто франка. С тях ще можеш да плащаш колкото черковни служби искаш, за когото си искаш... Е? Сто франка на месец в ливри, а?

— Ще направя всичко, каквото желаете, татко.

— Госпожице — предупреди я нотариусът, — мой дълг е да ви обърна внимание, че вие губите...

— Ах, господи! — възкликна тя. — Какво значение има това?

— Мълчи, Крюшо! Казаното, казано — извика Гранде, като хвана ръката на дъщеря си и я разтърси, — Йожени, ти няма да се отметнеш, нали? Ти си честно момиче, нали?

— О, татко!...

Той я целуна развълнувано и я притисна толкова силно в прегръдките си, че щеше да я задуши.

— Така, детето ми, ти върна живота на баща си. Но ти му върна това, което той ти е дал. Значи, сме квит. Ето как трябва да се вършат сделките. Животът е сделка. Благославям те! Ти си добродетелна девойка, която много обича татко си. Сега прави каквото щеш. Е, Крюшо, до утре — каза той и погледна уплашения нотариус. — Вижте да изготвите както трябва документа за отказването в канцеларията на съда.

На другия ден към дванадесет часа бе подписана декларацията, с която Йожени сама се обезнаследяваше. Въпреки дадената дума обаче до края на първата година старият бъчвар не бе изплатил нито петак от онези сто франка месечно, които толкова тържествено бе обещал на дъщеря си. Затова, когато Йожени му подметна за тях на шега, той се изчерви, бързо се качи в кабинета, върна се и ѝ подаде около една трета от скъпоценностите, които бе купил от племенника си.

— На ти, малката — иронично каза той, — искаш ли да ти дам това срещу хилядата и двеста франка?

— О, татко, наистина ли, давате ли ми ги?

— Догодина ще ти дам още толкова — каза той и хвърли накитите в престилката ѝ. — Така в кратко време ще получиш всички негови дрънкулки — добави той и потри ръце, щастлив, че може да използва чувствата на дъщеря си.

Все пак, макар да бе още як, старецът усети, че трябва да запознае дъщеря си с тайните на домакинството. Цели две години я оставяше да определя в негово присъствие менюто на семейството и да получава наемите. Постепенно едно след друго тя запомни имената, размера на имотите, на чифлиците му. Към третата година така бе приучил Йожени на всички свои скъпернически навици, бе я накарал толкова добре да ги усвои, че без страх ѝ повери ключовете от килера и я провъзгласи за стопанка на дома.

Пет години изминаха без никакво особено събитие в еднообразния живот на Йожени и баща ѝ. Едни и същи действия се повтаряха непрестанно с хронометрична точност, като движението на стария стенен часовник. Дълбоката печал на госпожица Гранде не беше тайна за никого. Но ако всеки можеше да предугади причината, нито една дума на Йожени не потвърди подозренията, които всички кръгове в Сомюр изказваха относно чувствата на богатата наследница. Единственото ѝ общество се състоеше от тримата Крюшо и неколцина техни приятели, които те неусетно бяха въвели в дома на Гранде. Те бяха научили Йожени вист и идваха всяка вечер да играят.

През 1827 година баща ѝ, който усещаше тежестта на възрастта, бе принуден да я посвети в тайните на поземленото си богатство, като ѝ каза в случай на затруднения да се осланя на нотариуса Крюшо, чиято почтеност му бе известна. После, към края на същата година, вече осемдесет и две годишен, добрякът бе засегнат от парализа, която

бързо се развиваше. Според господин Бержъорен болестта на Гранде бе неизлечима. При мисълта, че скоро ще остане сама в света, Йожени се сближи, така да се каже, с баща си и затягаше още по-здравото това последно звено на обич. За нея, както и за всички влюбени жени, любовта беше всичко на този свят, а Шарл не бе тук. Тя наистина беше възвишена с грижите и вниманието, които проявяваше към стария си баща, чиито умствени способности започваха да намаляват, докато скъперничеството му се поддържаше инстинктивно. Смъртта на този човек напълно отговаряше на живота му. Още от сутринта той искаше да го закарат от камината в стаята му до вратата на кабинета, вероятно пълен със злато. Седеше там неподвижен, но оглеждаше с тревога ту хората, които идваха при него, ту обкованата с желязо врата. Искаше обяснения за най-лекия шум, който чуваше, а за голямо учудване на нотариуса, той чуваше дори когато кучето му се прозяваше на двора. Събуждаше се от привидното си вцепенение в дните и часовете, когато трябваше да получава изполицата, да урежда сметки с наемателите на земите си или да дава разписки. Тогава той сам избутваше креслото си с колелца, докато се намери пред вратата на кабинета. Караше дъщеря си да я отвори и внимаваше тя лично да прибере торбите с пари една върху друга и да затвори вратата. После мълчаливо се връщаше на мястото си, щом тя му дадеше скъпоценния ключ, който винаги държеше в джоба на жилетката си и от време на време опипваше. Неговият стар приятел, нотариусът, разбираше, че ако Шарл не се върне, богатата наследница непременно ще се омъжи за племенника му, председателя, и стана още по-грижлив и по-внимателен: всеки ден пристигаше да получи нареждания от Гранде, ходеше във Фроафон, обикаляше земите, ливадите, лозята, продаваше реколтата и всичко превръщаше в злато и сребро, които тайно се прибавяха към торбите, натрупани в кабинета. Най-сетне настъпи агонията, дни, през които силният организъм на добряка започна борба с разрушението. Гранде искаше да седи в креслото до огъня, пред вратата на кабинета си. Той придръпваше всички одеяла, които му мятаха, и се увиваше с тях, като казваше на Нанон:

— По-стегнато, по-стегнато, да не ми ги откраднат.

Когато можеше да отвори очите си, в които се беше съсредоточил целият му живот, веднага ги обръщаше към вратата на кабинета, където лежаха съкровищата му, и казваше на дъщеря си:

— Там ли са? Там ли са? — с глас, който издаваше някакъв панически страх.

— Да, татко.

— Пази златото, сложи пред мене злато.

Йожени разпиляваше луидори на една маса и той седеше по цели часове, вперил очи в тях като дете, което едва проглежда и безсмислено се взира в някой предмет; и също като при децата на устата му се появяваше мъчителна усмивка.

— Това ме сгрыва! — понякога казваше той с израз на блаженство.

Когато енорийският свещеник дойде да го причести, неговите очи, привидно мъртви от няколко часа, се оживиха при вида на кръста, на свещениците и на сребърния съд със светена вода; той започна да ги гледа съсредоточено, брадавицата му помръдна за последен път. Свещеникът приближи до устните му позлатения сребърен кръст, за да целуне Христос, а той направи ужасно движение да го грабне и това последно усилие му струва живота; повика Йожени, която не виждаше, макар че тя бе коленичила пред него и обливаше със сълзи вече студената му ръка.

— Татко, ще ме благословите ли? — запита тя.

— Грижи се за всичко. Ще ми дадеш сметка там — изрече той и с последните си думи доказа, че християнството трябва да е религия на скъперниците.

И така в къщата Йожени Гранде остана сама с Нанон, единственото същество, за което бе сигурна, че ще я чуе и разбере. Никой, освен Нанон не я обичаше заради самата нея, само с нея тя можеше да говори за мъките си. Сякаш господ бе пратил дългата Нанон на Йожени. И тя вече не беше слугиня, а скромна приятелка. След смъртта на баща си Йожени научи от нотариуса Крюшо, че притежава триста хиляди ливри годишен доход от недвижими имоти в Сомюрско, шест милиона в облигации, които бяха закупени по шестдесет франка, но вече струваха по седемдесет и седем и носеха лихва по три на сто, освен това два милиона в злато и сто хиляди франка в екю, без да се броят недоборите, които имаше да получава. Общо богатството ѝ възлизаше на седемнадесет милиона.

„Къде ли е братовчед ми?“ — каза си тя.

Когато нотариусът Крюшо представи на клиентката си отчета за състоянието на наследството, приведено в известност и свободно от задължения, Йожени прекара целия ден сама с Нанон; седяха от двете страни на камината в опустялата всекидневна, където всичко навяваше спомени — от стола с подпорки, на който някога седеше майка ѝ, до чашата, от която бе пил братовчед ѝ.

— Останахме сами, Нанон.

— Да, госпожице. И ако знаех, къде е онова мило момче, щях да отида пеша да ви го доведе.

— Между нас е морето — отвърна Йожени.

Докато нещастната наследница плачеше пред старата си прислужница в студената тъмна къща, която беше цялата ѝ вселена, от Нант до Орлеан говореха само за седемнадесетте милиона на госпожица Гранде. Едно от първите неща, които Йожени направи, бе да осигури хиляда и двеста франка рента на Нанон, която от преди имаше по шестстотин франка годишно и ставаше богата партия. За по-малко от месец от мома тя стана жена под закрилата на Антоан Корноайе, който бе назначен за главен надзирател на земите и имотите на госпожица Гранде. Госпожа Корноайе имаше огромно предимство пред своите връстници. Макар че беше петдесет и девет годишна, не изглеждаше на повече от четиридесет. Грубите ѝ черти бяха устояли на пристъпите на времето. Благодарение на манастирския живот, който бе водила, с ярките си цветове и желязно здраве тя сякаш се надсмиваше на старостта. Може би никога не бе изглеждала толкова добре, както в деня на сватбата си. Сега бе възнаградена за грозотата си на младини, появи се пълна, тлъста, силна, с неразрушимо от времето лице, светнало от щастие, така че някои завидяха на Корноайе.

— Още е червендалеста — каза търговецът на платове.

— Може и да роди — добави търговецът на сол. — Запазена е, сякаш е стояла в саламура, с извинение.

— Ботата е, Корноайе направи добра сделка — каза друг съсед.

Този ден, когато Нанон излезе от къщата и се спусна по криволичещата уличка, за да отиде в енорийската черква, всички съседни я отрупаха с благопожелания. Защото я обичаха. За сватбата Йожени ѝ подари три дюзини прибори. Смаян от такава щедрост, Корноайе се просълзяваше, когато говореше за господарката си: той беше готов да се хвърли в огъня заради нея. А когато Йожени я

направи своя икономка, за госпожа Корноайе това щастие можеше да се сравни само с щастieto, че притежава съпруг. Най-после имаше килер, който отваряше и затваряше, сутрин изваждаше провизии, както покойният ѝ господар. Освен това командуваше две слугини — една готвачка и една прислужничка, натоварена да кърпи домашното бельо и да шие роклите на госпожицата. Корноайе беше назначен за пазач и управител. Излишно е да се казва, че готвачката и прислужничката, избрани от Нанон, бяха същински бисери. По този начин госпожица Гранде имаше четирима безгранично предани прислужници. А за селяните наематели нищо не се промени със смъртта на добряка — толкова строго бе установил той реда и обичаите на управлението си и толкова грижливо ги спазваха господин и госпожа Корноайе.

На тридесет години Йожени още не бе познала нито една от радостите на живота. Нейното безлично и тъжно детство бе протекло край майка, чието неоценено и обидено сърце винаги бе страдало. Напускайки с радост този живот, майката съжаляваше дъщеря си, че ще продължи да живее и остави в душата ѝ леки угризения и вечна скръб. Първата и единствена любов на Йожени за нея бе извор на печал. Зърнала бе любимия си само за няколко дни и после между две бегли целувки му бе подарила сърцето си. След това той отпътува, сякаш отиде в друг свят. Баща ѝ бе проклет тази любов, тя почти бе отнела живота на майка ѝ, а на нея бе донесла само мъка, смесена с плахи надежди. Така дотогава тя се бе стремилa към щастие, губейки сили, без да може да ги възстанови. И в душевния, както във физическия живот има вдишване и издишване: душата има нужда да поема чувствата на друга душа и да ги усвоява, за да ги върне обогатени. Без това прекрасно човешко явление няма живот за сърцето, то остава без въздух, страда и залинява. Йожени започваше да страда. За нея богатството не означаваше власт, не беше утеха. Тя можеше да съществува само чрез любовта, чрез религията, чрез вярата в бъдещето. Любовта ѝ обясняваше вечността. Сърцето и евангелието ѝ сочеха два свята, които трябваше да очаква. Ден и нощ тя потъваше в недрата на тези две безкрайни мисли, които в сърцето ѝ може би се сливаха в една. Тя се затваряше в себе си, обичаше, вярваше, че е обичана. От седем години любовта ѝ цяла я бе завладяла. Нейното съкровище не бяха милионите, чиито лихви се трупаха, а ковчежето на Шарл, двата портрета, окачени над леглото ѝ, откупените

скъпоценности от баща ѝ, подредени с гордост върху пласт памук в едно чекмедже на скрина, напръстникът на леля ѝ, с който си бе служила майка ѝ и който всеки ден тя вземаше благоговейно, за да работи една бродерия — ръкоделие на Пенелопа, започнато само за да може да слага на пръста си това злато, пълно със спомени.

Никой не вярваше, че госпожица Гранде ще пожелае да се омъжи по време на траура. Искрената набожност на Йожени беше известна. Затова семейство Крюшо, чиято тактика мъдро се ръководеше от стария свещеник, се задоволяваше да обсажда наследницата, като я обграждаше с най-любвеобилни грижи. Всяка вечер всекидневната в къщи се пълнеше с все същия кръг хора измежду най-горещите и предани привърженици на семейство Крюшо в града, които на всички гласове се мъчеха да пеят хвалебствия на господарката на дома. Тя си имаше придворен лекар, главен духовен наставник, шамбелан, първа придворна дама, пръв министър и особено канцлер, който искаше всичко да ѝ обяснява. Ако наследницата пожелаеше да има слуга, който да ѝ носи шлейфа, и такъв щяха да ѝ намерят. Тя беше кралица, и то най-ловко ласкана кралица. Ласкателството никога не кълни в големите души, то е присъщо на дребнавите умове, които успяват да станат още по-дребнави, за да влязат по-лесно в жизнената сфера на лицето, около което се въртят. Ласкателството винаги предполага корист. Затова и лицата, събиращи се всяка вечер във всекидневната на госпожица Гранде, която те наричаха госпожица дьо Фроафон, чудесно успяваха да я обсипват с хвалебствия. Йожени се червеше отначало от този непривичен за нея концерт. Но неусетно, колкото и груби да бяха комплиментите, ушите ѝ толкова свикнаха да слушат как превъзнасят красотата ѝ, че ако някой новодошъл би я намерил грозна, този упрек щеше да ѝ бъде много по-мъчителен сега, отколкото преди осем години. Накрая свикна с любезностите, които тайно слагаше в краката на своя идол. Постепенно за нея стана естествено да я считат за господарка и всяка вечер да бъде заобиколена от своя двор. Господин председателят дьо Бонфон беше героят на този малък кръг, който непрекъснато славословеше неговия ум, личността му, образованието му, любезността му. Един споменаваеше, че от седем години председателят значително е увеличил състоянието си, че има най-малко десет хиляди франка доход и че земята му, както всички земи на Крюшови, е владена в обширните имения на наследницата.

— Знаете ли, госпожице — казваше някой посетител, — че Крюшови общо имат четиридесет хиляди доход?

— Ами спестяванията им! — подемаше госпожица дьо Грибокур, стара привърженица на рода Крюшо. — Неотдавна от Париж пристигна един господин и предложи на господин Крюшо двеста хиляди франка за нотариалната му кантора. Той ще трябва да я продаде, ако успее да получи място на мирови съдия.

— Той иска да стане председател на съда на мястото на господин дьо Бонфон и отсега взема мерки — отвърщаше госпожа д'Орсонвал. — Защото господин председателят ще стане съветник, а после — председател на съдебната палата, има всички необходими качества, за да постигне това.

— Да, той е много изтънчен човек — обаждаше се друг. — Не е ли така, госпожице?

Господин председателят се стараеше да усвои ролята, която искаше да играе. Въпреки четиридесетте си години, въпреки тъмното си неприветливо лице, повехнало като лицата на повечето юристи, той се носеше младежки, въртеше бастуна си, не смъркаше енфие у госпожица дьо Фроафон, ходеше у нея винаги с бяла вратовръзка и с жабо на едри плисета, което му придаваше нещо сходно с индивидите от породата на пуяците. Разговаряше свойски с красивата наследница и я наричаше: „Нашата скъпа Йожени.“ С една дума, като се изключи броят на хората и фигурите на господин и госпожа Гранде, а лотото се замести с вист, сцената беше почти същата, както в миналото. Глутницата продължаваше да преследва Йожени и нейните милиони, но сега бе по-многобройна, лаеше по-добре и обграждаше плячката съгласувано. Ако пристигнеше от затънтена Индия, Шарл щеше да завари същите хора, същата корист. Госпожа де Грасен, към която Йожени се отнасяше прекрасно, с нежност и доброта, продължаваше да безпокои семейство Крюшо. Но и сега, както преди, Йожени беше в центъра на картината. Както някога и сега Шарл щеше да е пълновластен господар. Все пак имаше напредък. Букетът, който председателят поднасяше някога на Йожени за рождения ѝ ден, сега се появяваше редовно. Всяка вечер той носеше на богатата наследница огромен, великолепен букет, който госпожа Корноайе за пред хората поставяше в голяма ваза, после, щом посетителите си отидеха, тайно го хвърляше в един ъгъл на двора. В началото на пролетта госпожа де

Грасен се опита да смути щастието на кръшотистите, като заговори на Йожени за маркиз дьо Фроафон, чийто изпаднал род можеше да се съвземе, ако наследницата се съгласеше да му възвърне земята чрез брачен договор. Госпожа де Грасен й проглуши ушите с перското звание, с маркизката титла и като вземаше презрителната усмивка на Йожени за одобрение, разправяше наляво и надясно, че бракът на господин председателя Крюшо не е толкова сигурен, колкото хората си мислят.

— Макар че е на петдесет години — казваше тя, — господин дьо Фроафон не изглежда по-стар от господин Крюшо. Вярно, че е вдовец и има деца. Но е маркиз, ще стане пер на Франция, къде ще се намери такъв жених в наше време! Знам с положителност, че Гранде присъедини всичките си земи към имението Фроафон с намерение да се сроди със семейство Фроафон. Често ми го е казвал. Хитър човек беше той.

— Как може, Нанон — каза една вечер Йожени на лягане, — да не ми пише нито веднъж за седем години?...

Докато тези събития ставаха в Сомюр, Шарл трупаше пари в Холандска Индия. Стоката, която бе донесъл, се разпродаде отлично. В кратко време той събра шест хиляди долара. След кръщенето на екватора загуби много от предразсъдъците си. Откри, че най-добрият начин човек да забогатее в тропиците, както и в Европа, е да купува и продава хора. И така отиде на африканските брегове и започна търговия с негри, а като допълнение — и с най-изгодни стоки за размяна по различните пазари, където го водеха интересите му. Сделките до такава степен го поглъщаха, че не му оставаше нито миг свободен. Беше обладан от мисълта да блесне в Париж с огромно богатство и да се издигне до още по-високо положение от онова, което бе загубил. Толкова хора и страни бе опознал, толкова противоречиви нрави бе наблюдавал, че начинът му на мислене се промени, той стана скептик, като гледаше как в една страна дадена постъпка се смята за престъпление, а в друга — за добродетел, загуби точната представа кое е справедливо и кое не. От постоянния допир с интереса сърцето му стана хладно, сви се и изсъхна. Кръвта на семейство Гранде не изневери на съдбата си. Шарл стана суров, алчен за плячка. Продаваше китайци, негри, лястовичи гнезда, деца, артисти. Занимаваше се с лихварство на едро. Навикът чрез контрабанда да мами държавата го

направи по-безогледен и към хората. Той отиваше в Сен-Тома, купуваше на безценица от пирати хубави стоки и ги прехвърляше там, където липсваха. Ако благородният чист образ на Йожени го придружаваше при първото му пътуване както образът на светата Дева, който испанските моряци слагат на корабите си, и ако отдаваше първите си успехи на магическото влияние на пожеланията и молитвите на нежната девойка, по-късно негърките, мулатките, белите, явайките, египетските танцьорки, оргиите с разноцветни жени и приключенията в различни страни напълно заличиха спомена за братовчедка му, за Сомюр, за къщата, за скамейката, за целувката в коридора. Помнеше само малката градина, оградена със стари стени, защото с нея бе свързано началото на изпълнения му с риск живот. Той се бе отрекъл от семейството си: чичо му беше старо куче, което му бе задигнало скъпоценностите; Йожени не заемаше място нито в сърцето, нито в мислите му, а само в търговските му сметки като кредиторка за сума от шест хиляди франка. Това поведение и тези мисли обясняват мълчанието на Шарл Гранде. В Холандска Индия, в Сен-Тома, по африканските брегове, в Лисабон и Съединените щати, за да не компрометира името си, спекулантът бе взел псевдонима Сефер. Карл Сефер можеше безопасно да се проявява навсякъде като човек неумолим, дързък, алчен, който е решил да забогатее *quibuscumque viis*^[10] и бърза да скъса с безчестието, за да се превърне отново в порядъчен човек за останалите дни на живота си. По този начин ловко и блестящо натрупа богатство.

През 1827 година се върна в Бордо на борда на „Мари-Каролин“, красив бриг, принадлежащ на една роялистка търговска къща. Притежаваше милион и деветстотин хиляди франка на златен пясък в три големи добре обковани бъчви, от които разчиташе да спечели седем-осем на сто, като го продаде в Париж. На брига пътуваше и един обикновен благородник от свитата на негово величество Шарл X, господин д'Обрион, добър старец, който бе имал неблагоприятното да се ожени за модерна жена и чиито имоти се намираха на островите. За да насмогне на разноските на госпожа д'Обрион, той бе ходил да продаде земите си. Принудени да живеят с двадесетина хиляди ливри рента, госпожа и господин д'Обрион, от рода д'Обрион дьо Бюш, чийто последен сеньор бе починал преди 1789 година, имаха доста грозна дъщеря, която майката искаше да омъжи без зестра, тъй като

доходите ѝ едва стигаха да живее в Париж. Въпреки ловкостта, която се приписва на съвременните жени, осъществяването на подобен замисъл би се сторил съмнителен на всеки светски човек. Затова, като гледаше дъщеря си, самата госпожа д'Обрион не можеше да повярва, че ще успее да ѝ намери жених дори сред хората, които се опияняват от благороднически титли. Госпожица д'Обрион беше източена като насекомо, слаба, мършава, с презрително свита уста, над която висеше дългият ѝ дебел на върха нос, обикновено жълтеникав, а след ядене съвсем червен — странен израстък, много по-неприятен посред бледо отегчено лице, отколкото върху което и да било друго. С една дума, тя беше дъщеря, каквато можеше да желае една тридесет и седем годишна майка, която беше още красива и още имаше претенции. Но за да уравни тези недостатъци, маркиза д'Обрион беше ѝ дала много изтънчен вид, беше я подложила на хигиена, която временно да поддържа цвета на носа ѝ в рамките на нормалното, научила я бе на изкуството да се облича с вкус, на добри обноски и на онези меланхолични погледи, които възбуждат интереса на мъжа и го карат да мисли, че тук ще намери ангел, когото напразно бе търсил. Майката бе показала на дъщеря си как да издава напред крак, та да се възхитят от малките му размери точно когато носят имаше дързостта да почервенее. С една дума, бе извлякла всичко възможно от наличните данни и бе превърнала дъщеря си в доста задоволителна партия. С помощта на широки ръкави, на измамливи корсажи, на набрани и грижливо гарнирани рокли, на висок корсет, силно пристегнат, бе получила толкова любопитни женски прелести, че би трябвало да ги изложи в някой музей за поука на майките.

Шарл много се сближи с госпожа д'Обрион, която тъкмо искаше да се сближи с него. Мнозина дори твърдят, че на кораба красивата госпожа д'Обрион не пренебрегнала никакво средство, за да хване един толкова богат зет. Когато слязоха в Бордо през юни 1827 година, господин, госпожа, госпожица д'Обрион и Шарл отседнаха в същия хотел и заедно заминаха за Париж. Къщата на д'Обрион беше отрупана с ипотеки. Шарл трябваше да я освободи. Майката бе вече споменала с каква радост ще отстъпи приземния етаж на дъщеря си и на зет си. Тъй като не споделяше предразсъдъците на господин д'Обрион по въпросите за благородството, обеща на Шарл Гранде да издействува от добрия Шарл X кралска заповед, с която да му бъде разрешено — на

него, Гранде — да носи името д'Обрион, да вземе герба на рода и да получи срещу закупуването на едно наследствено имение в Обрион с годишен доход тридесет и шест хиляди ливри титлата сеньор дьо Бюш и маркиз д'Обрион. Като съберяха имотите си, живеейки в съгласие и получил синекури, доходите в дома д'Обрион щяха да достигнат до сто хиляди годишно.

— А човек, който има сто хиляди ливри доход, известно име, семейство и ходи в двореца (защото аз ще ви направя камерхер на негово величество), може да стане какъвто пожелае — казваше тя на Шарл, — Вие можете да станете по ваш избор докладчик при Държавния съвет, областен управител, секретар в посолството, посланик. Шарл Х много обича д'Обрион, от деца се познават.

Опиянен от амбициите, внушени му от тази жена по време на пътуването, Шарл лелееше надеждите, които тя ловко му излагаше под формата на поверителни планове, доверени в мигове на сърдечност. Тъй като предполагаше, че чичо му е уредил работите на баща му, той вече си представяше как изведнъж хвърля котва в квартал Сен-Жермен, където всички по онова време искаха да проникнат, и под сянката на синия нос на госпожица Матилд се появява като граф д'Обрион, както семейство Дръо един ден се бе появило под името Брезе. Беше заслепен от разцвета на Реставрацията, която едва се крепеше при неговото заминаване, увлечен от блестящите аристократични замисли и опиянението, започнало на борда на кораба, не го напусна и в Париж, затова той реши да направи всичко, за да се издигне до високото положение, което себелюбивата му тъща разкриваше пред него. Така че на него братовчедка му беше като точка пред широтата на тази сияйна перспектива. Той се срещна с Анет, като светска жена, тя настойчиво посъветва някогашния си приятел да сключи този брак и му обеща подкрепата си във всички негови амбициозни начинания. Анет беше във възторг от женитбата му с грозна и отегчителна госпожица, защото Шарл бе станал извънредно привлекателен след престоя си в Индия: имаше мургав тен и решително държане, присъщи на мъжете, свиквали бързо да се справят без колебание, да заповядват, да успяват. След като разбра, че ще може да играе в Париж известна роля, Шарл започна да диша по-спокойно. Научил за завръщането му, за предстоящата му женитба и богатството му, де Грасен отиде да го посети, за да поговори с него за тристате хиляди франка, с които

можеше да изплати дълговете на баща си. Завари Шарл със златаря, който изпълняваше поръчката за накитите за сватбен подарък на госпожица д'Обрион и тъкмо му показваше скиците. Въпреки че Шарл бе донесъл прекрасни диаманти от Индия, изработката, сребърните прибори, нежните, но излишни скъпи предмети за младо семейство щяха да струват над двеста хиляди франка. Шарл не позна де Грасен и като млад модерен мъж, който бе убил четирима души на дуел в Индия, го прие пренебрежително. Господин де Грасен беше идвал вече три пъти. Шарл го изслуша хладно, не го доразбра и му отговори:

— Работите на баща ми нямат нищо общо с мен. Благодаря ви, господине, за грижите, които сте имали добрината да положите и от които не мога да се възползувам. Не съм събрал почти два милиона с пот на челото, за да ги хвърля на кредиторите на баща ми.

— А ако фалитът на господин баща ви бъде обявен след няколко дни?

— Господине — каза Шарл, — след няколко дни аз ще се наричам граф д'Обрион. Разбирате, че тогава всичко това ще ми бъде напълно безразлично. Пък и сам вие отлично знаете, че някой има сто хиляди ливри рента, все едно, че баща му не е фалирал — прибави той, като учтиво побутваше господин де Грасен към вратата.

В началото на август същата година Йожени седеше на малката дървена скамейка, където нейният братовчед ѝ се беше клел във вечна любов. Там тя закусваше, когато времето беше хубаво. В този миг в свежото радостно утро клетата девойка с нежност си припомняше незначителните събития, свързани с нейната любов, и последвалите ги катастрофи. Слънцето осветяваше красивата цяла напукана, порутена стена, която мечтателната наследница бе забранила да се пипа, макар Корноайе често да повтаряше на жена си, че някой ден камъните ще се срутят и ще смачкат някого. В този миг раздавачът почука, предаде някакво писмо на госпожа Корноайе, която влезе в градината и извика:

— Госпожице, писмо! — подаде го на господарката си и добави: — Дали не е това, което чакате?

В сърцето на Йожени тези думи отекнаха толкова силно, колкото звучно отекнаха и между стените на двора и градината.

— От Париж! От него! Върнал се е!

Йожени пребледня и известно време подържа писмото. Беше толкова развълнувана, че не можеше да го разпечата, за да го прочете.

Дългата Нанон стоеше права, с ръце на хълбоците, радостта се промъкваше по тъмното ѝ лице като дим от пукнатините на стена.

— Хайде, госпожице, прочетете го...

— Ах, Нанон, защо се е върнал през Париж, след като тръгна от Сомюр?

— Прочетете писмото и ще разберете.

Разтревожена, Йожени отвори писмото. От него падна чек, платим от фирмата „Госпожа де Грасен и Коре“ в Сомюр. Нанон го вдигна.

„Мила братовчедке...“

„Вече не съм Йожени“ — помисли си тя и сърцето ѝ се сви.

„Вие...“

„Той ми говореше на «ти»!“

Тя скръсти ръце, не смееше да чете по-нататък. Едри сълзи бликнаха от очите ѝ.

После прочете цялото писмо:

„Мила братовчедке, вие ще научите, надявам се, с удоволствие, за моите успехи. Вие ми донесохте щастие, върнах се богат и последвах съветите на чичо, за чиято смърт, както и за смъртта на леля ми съобщи неотдавна господин де Грасен. Смъртта на родителите ни е нещо естествено, ние трябва да останем след тях. Надявам се, че вече сте се утешили. Нищо не устоява на времето, знам това от опит. Да, мила братовчедке, за мое нещастие времето на илюзиите мина. Какво да се прави! Докато пътувах из разни страни, аз размишлявах за живота. При заминаването си бях дете, завръщам се мъж. Днес мисля за много неща, за които на времето не се и сещах. Вие сте свободна, братовчедке, аз също — засега. Привидно нищо не пречи да осъществим нашите дребни проекти. Но аз съм твърде честен по характер, за да крия от вас положението на моите работи. Ни най-малко не съм забравил, че не принадлежа на себе си. През време на дългите ми пътувания винаги съм си спомнял за малката дървена скамейка...“

Йожени скочи, сякаш седеше върху горящи въглени, и се отпусна на едно стъпало в двора.

„... за малката дървена скамейка, където се заклехме да се обичаме винаги, за коридора, за сивата всекидневна, за моята мансардна стая и за нощта, когато вие с вашата деликатна услужливост направихте бъдещето ми по-леко. Да, тези спомени поддържаха смелостта ми; в часа, който си бяхме определили, аз си казвах, че вие продължавате да мислите за мене, както аз мислех за вас. Гледахте ли наистина облаците в девет часа? Да, нали? Затова не искам да измамя едно свято за мене приятелство. Не, аз не бива да ви лъжа. В този миг се готвя да встъпя в брак, отговарящ на всички представи, които съм си създал за брака. Любовта в брака е химера. Днес моят опит ми казва, че трябва да се подчиня на всички закони на обществото и женитбата ми трябва да отговаря на всички условности, които обществото ни налага. А между нас по начало има известна разлика във възрастта, която може би ще повлияе повече върху вашето бъдеще, мила братовчедке, отколкото върху моето. Няма да ви спомена нито за вашите привички, нито за възпитанието ви, нито за навиците, които съвсем не отговарят на живота в Париж и несъмнено няма да способствуват за осъществяването на по-нататъшните ми проекти. Аз имам намерение да поддържам къщата си на широка нога, да приемам много хора, а доколкото си спомням, вие обичате тихия, спокоен живот. Не, ще бъда още по-искрен, искам вие да прецените моето положение. Имате право да знаете и да ме съдите. Днес аз притежавам осемдесет хиляди ливри рента. Това богатство ми позволява да се свържа със семейство д'Обрион, чиято наследница, младо деветнадесетгодишно момиче, ми донася в зестра името си, една благородническа титла, място на почетен камерхер при двора на негово величество и най-блестящо положение в обществото. Ще ви призная, мила братовчедке, че аз съвсем не обичам госпожица

д'Обрион, но чрез брака си с нея осигурявам на децата си обществено положение, предимства, които след време ще бъдат неоценими; монархическите идеи от ден на ден все повече печелят почва. И така, след няколко години моят син ще стане маркиз д'Обрион, ще притежава наследствено имение, носещо четиридесет хиляди ливри рента, и ще може да заеме в държавата мястото, което сам ще си избере. Ние трябва да се жертвуваме за децата си. Виждате, братовчедке, колко искрено излагам пред вас положението, в което се намират моето сърце, моите надежди и моето богатство. След седем години раздяла вие може да сте забравили нашите детинщини. Но аз не съм забравил нито вашата снизходителност, нито собствените си думи. Спомням си ги до една, дори обещанието, което най-лекомислено дадох и за което един по-безсъвестен младеж с не толкова младо и не толкова честно сърце дори не би се сетил. Като ви казвам, че имам намерение просто да склуча изгоден брак и че още си спомням за нашата детска любов, не означава ли, че се оставям изцяло във ваша власт, правя ви господарка на съдбата си и ви казвам, че ако трябва да се откажа от амбициите си в обществото, ще се задоволя на драго сърце с простото и чисто щастие, което вие толкова трогателно ми нарисовахте...“

— Тан-та-та, тан-та-та, тин-та-та, тун... тун-та-ти, тин-та-та и така нататък — бе си затананикал Шарл Гранде песничката „Non più andrai“ докато се подписваше:

„Ваш предан братовчед
Шарл“

„Гръм и мълния! Това значи да умееш да извърташ“ — си бе казал той.

И като приготви чека, бе прибавил:

„П. П. Заедно с писмото ви пращам чек за осем хиляди франка, платими в търговската къща «Де Грасен» по ваше нареждане, в злато; това е сумата, която бяхте толкова любезна да ми заемете, плюс лихвите. Очаквам от Бордо един сандък, където се намират някои предмети, които ще ми позволите да ви поднеса в знак на вечна привързаност. Вие можете да ми изпратите по дилижанса моята тоалетна кутия на адрес: «Дом д'Обрион, улица Ийрен-Бертен».“

— По дилижанса! — каза Йожени. — Вещ, за която бих жертвувала хиляди пъти живота си!

Ужасна и пълна разруха. Корабът потъваше, без да остане нито едно въже, нито една дъска върху обширния океан на надеждите. Някои жени, когато ги изоставят, се спускат да изтръгнат любимия от обятията на съперницата, убиват я и отиват накрай света, на ешафода или в гроба. Това, разбира се, е красиво: подтикът за такова престъпление е възвишена любов, която човешкото правосъдие зачита. Други свеждат глава и страдат мълчаливо. Те умират бавно, примирени, плачат и прощават, молят се и си спомнят до последния дъх. Това е любов, истинска любов, ангелска любов, горда любов, която живее със страданието и умира от него. Такова беше чувството на Йожени, след като прочете ужасното писмо. Тя вдигна очи към небето и се замисли над последните думи на майка си, която, както се случва на някои умиращи, бе прозряла далеч в бъдещето с ясен, проникновен поглед. После Йожени си припомни нейната смърт и пророческото ѝ прозрение и с един поглед измери цялата си съдба. Сега не ѝ оставаше нищо друго, освен да разтвори криле, да се устреми към небето и да живее в молитви до деня на освобождението си.

— Майка ми беше права — каза тя разплакана. — Остава ми само да страдам и да умра.

Тя бавно се отправи от градината към трапезарията. Противно на обичая си не мина през коридора. Но в старата сива всекидневна намери спомена за братовчед си; върху камината все така стоеше една чинийка, с която тя си служеше всяка сутрин на закуска, както и със

захарницата от стар севърски порцелан. Този преди обед се оказа тържествен и пълен със събития за нея. Нанон ѝ съобщи, че е дошъл енорийският свещеник. Свещеникът, роднина на семейство Крюшо, държеше страната на председателя дьо Бонфон. Преди няколко дни старият абат го бе накарал да говори с госпожица Гранде от строго религиозна гледна точка за задължението, което тя имаше, да встъпи в брак. Като видя своя духовник, Йожени помисли, че е дошъл да получи хилядата франка, които тя даваше всеки месец за бедните, и каза на Нанон да ѝ донесе сумата. Но свещеникът се усмихна:

— Днес, госпожице, аз идвам да ви говоря за една бедна девойка, от която цял Сомюр се интересува и която, поради липса на милосърдие към себе си не живее по християнски.

— Господи! Господин абат, заварвате ме в момент, когато ми е невъзможно да мисля за ближните си, изцяло съм заета със себе си. Толкова съм нещастна, че нямам друго убежище, освен черквата. Тя има достатъчно широко лоно, за да приеме всичките ни мъки, и достатъчно голяма любов, за да черпим всички от нея, без да се страхуваме, че ще я пресушим.

— Много добре, госпожице, като се занимаем с онази девойка, ние ще се занимаем с вас. Слушайте. Ако искате да спасите душата си, имате само два пътя: да напуснете света или да приемете законите му. Да се подчините на вашата земна или на вашата небесна съдба.

— Ах, вашият глас ми говори точно в мига, когато жадувах да чуя някакъв глас. Да, бог ви праща тук, господине. Ще си взема сбогом от света и ще заживея само за бога в тишина и самота.

— Трябва дълго да размислите, преди да вземете такова жестоко решение, дъще. Бракът е живот, монашеското було е смърт.

— Е, добре, смърт, по-скоро смърт, господин абат — каза тя ужасяващо бързо.

— Смърт! Но вие имате големи задължения към обществото, госпожице. Нима вие не сте майка на бедните, на които давате дрехи, дърва за зимата и работа през лятото! Вашето голямо богатство е заем, който трябва да върнете, и вие свято сте го приели така. Да се погребете в манастир, би било егоистично. А да останете стара мома, нямате право. Първо на първо, можете ли да управлявате сама огромното си богатство? Може би ще го загубите. Скоро ще водите хиляди съдебни дела, ще затънете в непреодолими затруднения.

Вярвайте на духовния си ръководител: нужен ви е съпруг, трябва да запазите това, което бог ви е дал. Говоря ви като на скъпо духовно чадо. Вие обичате толкова искрено бога, че не можете да не получите спасение на душата си, като останете да живеете в обществото, на което вие сте едно от най-хубавите украшения и на което давате свят пример.

В този миг съобщиха, че госпожа де Грасен е дошла. Тя идваше, водена от отмъстителност и голямо отчаяние.

— Госпожице — каза тя. — Ах! Тук е господин абатът. Млъквам. Идвах да ви говоря по работа, но виждам, че имате сериозен разговор.

— Госпожо — каза свещеникът, — отстъпвам ви мястото си.

— О, господин абат — каза Йожени, — елате пак след няколко минути, нашата подкрепа ми е извънредно необходима в този миг.

— Да, бедно дете — намеси се госпожа де Грасен.

— Какво искате да кажете? — запитаха едновременно госпожица Гранде и свещеникът.

— Нали знам за завръщането на братовчед ви и за женитбата му с госпожица д'Обрион?... Жените бързо съобразяват.

Йожени се изчерви и нищо не отговори. Но реши, че в бъдеще ще се държи безстрастно като баща си.

— Е, госпожо — иронично отвърна тя, — вероятно моят ум не съобразява бързо, не разбирам. Говорете, говорете пред господин абата, вие знаете, че той е мой духовен ръководител.

— Добре, госпожице, ето какво ми пише де Грасен. Четете!

Йожени прочете следното писмо:

„Мила жено, Шарл Гранде се върна от Индия, той е в Париж от един месец...“

„Един месец!“ — помисли си Йожени и отпусна ръка. След малко продължи да чете:

„Трябваше два пъти да чакам в преддверието му, преди да мога да разговарям с бъдещия виконт д'Обрион.

Макар че цял Париж говори за сватбата му и че предварителното съобщение е вече направено...”

„Значи, той ми е писал в мига, когато...” — помисли си Йожени. Не довърши, не извика: „Ах, подлецът!“, както би направила някоя парижанка, но въпреки че не продума, презрението ѝ бе пълно.

„... Бракът още далеч не е уреден. Маркиз д’Обрион няма да даде дъщеря си на сина на един банкрутирал търговец. Отидох да му разкажа за грижите, които аз и чичо му положихме за работите на баща му, и за ловките маневри, чрез които съумяхме да държим кредиторите спокойни до днес. Но, представи си, този млад нахалник има дързостта да ми отговори, на мене, който съм дал пет години от живота си за неговите интереси и чест, че *работите на баща му не го засягали*. Всеки адвокат би имал право да му поиска тридесет до четиридесет хиляди франка хонорар, едно на сто от общата сума, дължима от баща му. Но търпение, кредиторите по закон имат да вземат един милион и двеста хиляди франка и аз ще направя необходимото баща му да бъде обявен в несъстоятелност. Аз се набърках в тази работа, доверявайки се на думата на оня стар крокодил Гранде, и съм давал обещания от името на семейството. Ако господин виконт д’Обрион не го е особено грижа за честта му, аз държа на моята чест. Затова ще обясня положението си на кредиторите. Така или иначе, аз изпитвам голямо уважение към госпожица Йожени, с която при по-щастливи времена мечтаехме да се свържем, затова не искам да действуваш, преди да говориш с нея по този въпрос...”

Тук Йожени хладно върна писмото, без да го дочете.

— Благодаря ви — каза тя на госпожа де Грасен, — *ще видим тази работа*.

— В този миг вие говорите с гласа на покойния си баща — каза госпожа Грасен.

— Госпожо, вие трябва да ни броите осем хиляди и сто франка в злато — намеси се Нанон.

— Вярно. Бъдете любезна да дойдете с мене, госпожа Корноайе.

— Господин абат — запита Йожени с благородно хладнокръвие, вдъхнато ѝ от мисълта, която щеше да изрази, — грешно ли ще бъде, ако остана в състояние на девственица след брака си?

— Това е труден въпрос, чието разрешение не ми е известно. Ако желаете, да знаете какво казва по него прочутият Санчес в своя „Всеобщ тракт за брака“, мога утре да ви съобщя.

След като свещеникът си отиде, госпожица Гранде се качи в кабинета на баща си и стоя там целия ден сама, не слезе за обяд въпреки настояванията на Нанон. Появи се по-късно, когато пристигнаха обичайните посетители от нейния кръг. Никога салонът на Гранде не е бил толкова препълнен, колкото тази вечер. Новината за завръщането на Шарл и за глупавата му изневяра се бе разпръснала из целия град. Но колкото и изострено да бе любопитството на гостите, то остана незадоволено. Йожени, която беше вътрешно подготвена, не позволи спокойното ѝ лице да изрази нищо от жестоките чувства, които я вълнуваха. Успя да си наложи усмихнато да отговаря на онези, които пожелаха да изразят съчувствието си към нея с погледи или с печални фрази. С една дума, успя да прикрие нещастieto си с було на любезност. Към девет часа играчите привършиха и наставаха от масите, разплатиха се и продължавайки да разискват последните партии вист, се приближиха до групичката, където се водеха разговори. В момента, когато гостите вкупом се готвеха да си тръгнат, се разигра една театрална сцена, която се разчу из цял Сомюр, а оттам — в областта и в четирите съседни префектури.

— Останете, господин председателю — каза Йожени на господин дьо Бонфон, като видя, че той си взима бастуна.

При тези думи всички присъстващи се развълнуваха. Председателят пребледня и бе принуден да седне.

— На председателя милионите! — каза госпожица дьо Грибокур.

— Ясно, председателят дьо Бонфон ще се ожени за госпожица Гранде — извика госпожа д'Орсонвал.

— Това е най-добре изиграната партия! — възкликна абатът.

— Чудесен шлем — допълни нотариусът.

Всеки си каза думата, всеки направи някаква шега, всички виждаха наследницата възправена върху милионите си като на пиедестал. Пиесата, започнала преди девет години, беше стигнала до развързката. Та няма да каже пред цял Сомюр на председателя да остане, не означаваше, че Йожени обявява публично желанието си да се омъжи за него? В малките градове благоприличието се спазва толкова строго, че такова нарушение представляваше всъщност най-тържественото обещание за брак.

— Господин председателю — развълнувано каза Йожени, когато останаха сами, — знам какво харесвате у мене. Закълнете се, че през целия ми живот ще ме оставите свободна и няма да ми напомняте за никое от правата, които бракът ви дава над мене, и вие ще получите ръката ми. О — добави тя, като го видя, че коленичи пред нея, — още не съм казала всичко! — Не бива да ви лъжа, господине. В сърцето ми тлее неугасимо чувство. Приятелството ще бъде единственото чувство, което мога да предложа на съпруга си. Не искам нито да го обиждам, нито да престъпя законите на сърцето си. Но вие ще получите ръката и богатството ми само срещу една огромна услуга.

— Готов съм на всичко — каза председателят.

— Ето един милион и петстотин хиляди франка, господин председателю — каза тя и извади от пазвата си разписка за сто акции от френската банка, — заминете за Париж не утре, не тази нощ, а веднага. Идете при господин де Грасен, вземете от него имената на всички кредитори на моя чичо, съберете ги, платете всички дългове, останали след смъртта му, включително и лихвите по пет на сто от деня на отпускането на кредитите до деня на изплащането им, след това изискайте обща напълно редовна разписка, заверена от нотариус. Вие сте юрист, само на вас мога да разчитам в тази работа. Вие сте честен, благороден човек. Доверявайки се на думата ви, аз съм съгласна да премина през опасностите на живота под защитата на вашето име. Ще проявяваме взаимна отстъпчивост. Толкова отдавна се познаваме, че сме почти роднини, вие няма да искате да ме направите нещастна.

Разтреперан от радост и тревога, председателят падна на колене пред богатата наследница.

— Ще бъда ваш роб! — каза той.

— Щом получите разписката, господине — продължи тя и го погледна хладно, — ще я отнесете, заедно с всички полици на моя братовчед Гранде и ще му предадете това писмо. След като се завърнете, ще изпълня обещанието си.

Председателят разбра, че дължи госпожица Гранде на едно любовно разочарование, затова веднага се зае да изпълни заповедите ѝ, да не би междувременно двамата влюбени да се разберат.

Когато господин дьо Бонфон си отиде, Йожени падна в креслото и избухна в плач. Всичко беше свършено.

Председателят взе пощенската кола и пристигна в Париж на другия ден вечерта. Още на сутринта отиде при де Грасен. Правникът покани кредиторите в кабинета на нотариуса, при когото бяха депозирани полиците; никой не пропусна да дойде. Макар че бяха ищци, трябва да им се признае, че никой не закъсня. Тук председателят дьо Бонфон, от името на госпожица Гранде, им изплати полиците и дължимите лихви. За парижкия търговски свят изплащането на тези лихви беше едно от най-удивителните събития на времето. След като разписката бе заверена и де Грасен получи за труда си хонорар петдесет хиляди франка, който Йожени му бе определила, председателят отиде в дома на д'Обрион и завари Шарл в момента, когато се прибираще в апартамента си, съсипан от своя тъст. Старият маркиз току-що му бе заявил, че ще му даде дъщеря си само след като задълженията на Гийом Гранде към всичките му кредитори бъдат уредени.

Председателят най-напред му предаде следното писмо:

„Братовчеде, господин председателят дьо Бонфон се нагърби да ви предаде разписка за всички суми, дължими на чичо ми, както и разписка, с която удостоверявам, че съм получила тези суми от вас. Споменаха ми за обявяване на фалит! Помислих, че синът на един фалирал може би няма да се ожени за госпожица д'Обрион. Да, братовчеде, вашата преценка за ума и поведението ми са правилни: аз наистина нямам нищо общо с висшето общество, не познавам нито сметките, нито нравите му и не бих могла да ви доставя удоволствията, които вие искате да намерите в

него. Бъдете щастлив според обществените условности, заради които пожертвувахте нашата първа любов. Така че, за да направя щастието ви пълно, мога само да ви поднеса честта на баща ви. Сбогом, в лицето на братовчедка си вие винаги ще имате една вярна приятелка.

Йожени“

Председателят се усмихна, като чу възклицанието, което този амбициозен човек не можа да сдържи в мига, когато получи документа.

— Можем едновременно да си известим за нашите сватби — му каза дьо Бонфон.

— А, вие ще се жените за Йожени! Много се радвам. Тя е добра девойка. Но — продължи Шарл, сепнат изведнъж от една току-що проблеснала му мисъл, — значи, тя е богата?

— Преди четири дена тя имаше около деветнадесет милиона — саркастично отвърна председателят. — Но сега има не повече от седемнадесет.

Шарл изгледа слисан председателя.

— Седемнадесет... мили...

— Седемнадесет милиона, да, господине. След женитбата ни ще имаме общо, госпожица Гранде и аз, седемстотин и петдесет хиляди ливри рента.

— Драги братовчедо — каза Шарл, успял донякъде да се овладее, — ще можем да си помагаме един на друг.

— Нямам нищо против — каза председателят. — Ето, освен това, едно ковчеже, което трябва също да предам лично на вас — добави той и постави на масата ковчежето, в което се намираше тоалетната кутия.

— Е, драги приятелю — каза госпожа маркиза д'Обрион, като влезе, без да обръща внимание на Крюшо, — никак не се безпокойте за това, което ви е казал преди малко горкият господин д'Обрион, херцогиня Шолийо ей сега го накара да си промени мнението. Повтарям ви, нищо няма да попречи на вашата женитба...

— Няма значение, госпожо — отвърна Шарл. — Трите милиона, които баща ми дължеше някога, са изплатени вчера.

— В пари ли? — запита тя.

— Изцяло, заедно с лихвите, и аз ще възстановя честта му посмъртно.

— Каква глупост! — извика тъщата. — Кой е този господин? — прошепна тя на ухото му, като забеляза Крюшо.

— Моят търговски агент — отвърна тихо той.

Маркизата поздрави надменно господин дьо Бонфон и излезе.

— Ето че вече си помагаме — каза председателят и взе шапката си. — Сбогом, братовчеде.

„Тоя сомюрски папагал се подиграва с мене. Как ми се ще да му навра шест пръста стомана в корема.“

Председателят си бе отишъл. След три дни господин дьо Бонфон се върна в Сомюр и обяви, че ще се жени за Йожени. След шест месеца той бе назначен за съветник в кралския съд в Анже. Преди да напусне Сомюр, Йожени поръча да стопят украшенията, на които на времето толкова държеше, даде златото и осемте хиляди франка, изпратени от братовчед й, за направата на дарохранилница и я подари на енорийската черква, където толкова пъти се бе молила на бога за него! Всъщност тя живееше ту в Анже, ту в Сомюр. Мъжът й, който бе проявил преданост при известни политически обстоятелства, стана председател на Камарата, а след няколко години — пръв председател. С нетърпение очакваше общите избори, за да бъде избран за депутат в парламента. Вече се домогваше до титлата пер и тогава...

— Тогава кралят ще му бъде братовчед — казваше Нанон, дългата Нанон, госпожа Корноайе, сомюрската гражданка, на която Йожени съобщаваше за величието, което я очакваше. Но господин дьо Бонфон (в края на краищата той се бе отказал от фамилното си име Крюшо) не можа да осъществи никои от амбициозните си замисли. Почина една седмица след като бе избран за депутат на Сомюр. Бог, който всичко вижда и никога не нанася удар напразно, без съмнение го наказва за сметките му и за юридическата ловкост, с която бе съставил, *assurante*^[11] Крюшо, брачния си договор, така че двамата съпрузи си завещаваха един на друг, ако нямат деца, „цялото си имущество, движимо и недвижимо, без никакви изключения или уговорки, в пълно владение, освобождавайки се дори от формалността да съставят опис, като липсата на казания опис не може да бъде довод в полза на техните наследници или на имащите право лица, понеже горепосоченото дарение“ и пр. Тази клауза може да обясни дълбокото уважение, което

председателят непрестанно засвидетелствуваше спрямо волята и желанието за самота на госпожа дьо Бонфон. Жените сочеха господин първият председател като един от най-деликатните съпрузи, съжаляваха го и стигаха дотам, че често обвиняваха Йожени за мъката, за любовта ѝ, но така, както жените умеят да обвиняват жена — с най-жестоко снизхождение.

— Госпожа председателката дьо Бонфон трябва да е доста болна, щом оставя мъжа си сам. Горката женичка! Дали ще оздравее скоро? Какво ли има, гастрит, рак? Защо не се прегледа на лекар? От известно време е прежълтяла. Би трябвало да се посъветва с прочутите парижки специалисти. Как може да не иска да има дете? Казват, че много обичала мъжа си, как тогава при неговото положение не желае да му даде наследник? Знаете ли, това е ужасно. А ако е само приумица, би било крайно осъдително. Горкият председател!

Надарена с тънкия усет, който се изостря у самотниците чрез постоянен размисъл, и с прекрасната прозорливост, що се отнася до разбирането на нещата, попадащи в тяхната сфера, приучена от нещастieto и от последния урок на живота всичко да отгатва, Йожени знаеше, че председателят желае смъртта ѝ, за да стане собственик на огромното богатство, увеличено и от наследствата на чичо му, нотариуса, и на чичо му, свещеника, които бог бе решил да повика при себе си. Бедната затворничка съжаляваше председателя. Провидението отмъсти вместо нея за сметките и за долното безразличие на съпруга ѝ, който зачиташе безнадеждната любов на Йожени като най-сигурна гаранция за себе си. Та нима да даде живот на едно дете, не значеше да убие егоистичните надежди, честолюбивите радости, които хранеше първият председател? И така бог хвърли огромни количества злато на своята затворница, която беше безразлична към златото и се стремеше към небето, живееше, вярваща и добра, със свети мисли, тайно и непрестанно помагаше на нещастните.

Госпожа дьо Бонфон остана вдовица на тридесет и три години с осемстотин хиляди ливри рента, още хубава, но с хубост на около четиридесетгодишна жена. Лицето ѝ е бяло, уталожено, спокойно. Гласът ѝ е кротък и смирен, държането — просто. В нея се чувствува цялото благородство на страданието, светостта на човек, който не е омърсил душата си в допир със света, но и непохватността на стара мома и простоватите навици, създадени ѝ от провинциалния живот.

Въпреки своите осемстотин хиляди ливри рента тя живее, както бе живяла бедната Йожени Гранде, пали огън в стаята си само в дните, в които баща ѝ някога разрешаваше да се пали камината във всекидневната, и го гаси по програма, както в младите ѝ години. Облича се винаги така, както се обличаше майка ѝ. Къщата в Сомюр, дом без слънце, без топлина, постоянно в сянка, печална, олицетворява нейния живот.

Тя трупа грижливо приходите си и би изглеждала сметкаджийка, ако не опровергаваше злоезичието с благородното използване на богатството си. Богоугодни и благотворителни фондации, дом за старци и християнски училища за децата, обществена библиотека с богат фонд, всичко това ежегодно свидетелствува срещу скъперничеството, в което я упрекват някои хора. Черквите в Сомюр до голяма степен дължат на нея украсата си.

Госпожа дьо Бонфон, която на присмех наричат „госпожицата“, у всички вдъхва свято уважение. Благородното ѝ сърце, което бе изпълнено само с най-нежни чувства, трябваше да бъде подчинено на сметките на човешката корист. Парите трябваше да предадат студентите си цветове на този небесен живот и да вдъхнат недоверие към чувствата у жена, която цяла беше чувство.

— Само ти ме обичаш — казваше тя на Нанон.

Ръката на тази жена лекува тайните рани на всички семейства. Йожени, върви към небето, придружена от низ благодеяния. Величието на душата ѝ смекчава недостига на образование и привичките на младостта ѝ. Такава е историята на една жена, която не е от този свят, макар че е сред него, която, създадена да бъде прекрасна съпруга и майка, няма нито съпруг, нито деца, нито семейство.

От няколко дни приказват, че ще сключи нов брак. Хората в Сомюр говорят за нея и за господин маркиз дьо Фроафон, чието семейство започва да обсажда богатата вдовица, както на времето я обсаждаше семейство Крюшо. Разправят, че маркизът бил спечелил Нанон и Корноайе на своя страна, но в това няма капка истина. Нито дългата Нанон, нито Корноайе са достатъчно умни, за да разбират покварата на света.

Париж, септември 1833 година

[1] Съюз на католиците, основан през XVI век за борба против протестантите-калвинисти. ↑

[2] Преди Френската революция от 1789 година някои общински изборни длъжности са давали право на благородническа титла. ↑

[3] Стара френска мярка за повърхност, равняваща се на 42–51 ара, според областите. ↑

[4] Игра на думи — на френски думите „*господар*“ и „*кмет*“ звучат почти еднакво. ↑

[5] Динамичен знак в музиката за преминаване от тихо (*piano*) към силно (*forte*). ↑

[6] Според библията — думите, които вавилонският цар Балтазар видял написани с огнени букви, след като извършил кощунство. Те означават: премерено, претеглено, разделено. ↑

[7] Латински израз, употребяван в смисъл на „*чрез всички позволени и непозволени средства*“. ↑

[8] За да привлече вниманието на съгражданите си, атинският генерал Алкивиад (V в. пр.н.е.) отрязал опашката на кучето си, което струвало седем хиляди драхми. ↑

[9] Думи на пруския крал Фридрих II за полския крал Август II. ↑

[10] По всякакви пътища (лат). ↑

[11] С помощта (лат). ↑

АЛЕКСАНДЪР ПЕШЕВ

„ЙОЖЕНИ ГРАНДЕ“ — РОМАН ЗА СИЛАТА НА ЗЛАТОТО И ПРОПАДНАЛИТЕ НАДЕЖДИ

Балзак публикува романа си „Йожени Гранде“ в 1833 г. Преди това той отпечатва значителен брой романи, повести и разкази: „Шауни“, „Шагренова кожа“, „Гобсек“, „Полковник Шабер“, „Селският лекар“ и др., с които поставя основите на грандиозното си литературно дело, обединена под общото заглавие „Човешка комедия“. По-късно, през време на сравнително краткия си живот (Балзак е роден в 1799 г., а умира в 1850 г.), той допълва „Човешка комедия“ с още десетки произведения: „Дядо Горио“, „Изгубени илюзии“, „Селяни“ и много други.

Балзак смята, че Данте, Сервантес, Гьоте, Микеланджело, Рембранд са велики художници на словото или четката и творбите им са безсмъртни, защото в тях те отразяват своята епоха. Той има благородната амбиция да се съревновава с тях и художествено да изрази своята епоха. И наистина осъществява своята задача. Пред погледа на читателя оживява Франция в цялото ѝ многообразие, в цялото ѝ единство и противоречие. В „Човешка комедия“ писателят проследява историята на френското общество от Великата френска буржоазна революция през 1789 г. до Февруарската революция през 1848 г., при което виждаме Франция в цялото ѝ величие през героичните революционни години и униженията ѝ, когато я управляват некадърници и хищни грабители.

За да изпълни своя грандиозен замисъл, според който „Човешка комедия“ трябва да обема 143 произведения — романи, повести и разкази, но поради преждевременната си смърт написва 97, Балзак работи по 16 часа в денонощие, капнал от умора, труди се като титан, който смята, че изпълнява велико и благородно дело. Непрекъснатият

труд, хулите на реакционните сили, които се страхуват от истината, показана най-вече в правдивите му произведения, и други затруднения от всякакво естество сломяват здравето на този селски потомък с атлетическо телосложение, с умно, одухотворено лице, и на 18 август 1850 г., на петдесет и една годишна възраст, умира в разцвета на своя възход като писател, недовършил големите си творчески замисли. Но това, което оставя като наследство на човечеството, е премного за сравнително краткия му живот.

От писма до сестра му Лор и от други документи личи, че авторът на „Човешка комедия“ с основание живеел със самочувствието на гений и в известен смисъл на гений-пълководец, който иска да владее хората не с оръжие, а с перо. Приятели на писателя разказват, че в кабинета му стояла статуетка с образа на Наполеон, под който Балзак собственооръчно написал: „Това, което той завладя с оръжието, аз ще завладя с перото“.

Бойното поле, по което се подвизава Балзак, е обществото и човекът като духовно и социално явление във водовъртежа на обществения живот. Къде не прониква неговото перо! В Париж и в провинцията, в канторите на адвокати, съдии, банкери, в кабинетите на министри и депутати, в ателиетата на художници, в редакциите на вестници, в лабораториите на учени, в замъците и салоните на аристократи, в къщите на богаташи, в бедните хижи на работници, селяни и занаятчии, в свърталища на крадци, в палатите на църковни князе, по бойните полета в Египет, Италия, Германия, Русия.

Балзак винаги се стреми да каже правдата, истината за човека и живота или както сам той казва, „Да изобрази живота такъв, какъвто е“. Изказвайки разбиранията си по въпросите на литературата и изкуството, не един път той подчертава мисълта: „Тайната на всемирния, на вечния успех за писателя е в правдивостта.“ Но когато Балзак казва, че писателят трябва да изобразява „живота такъв, какъвто е“, в същото време той предявява едно важно изискване към хората на изкуството: те трябва да бъдат художници-творци, а не обикновени фотографи и прости копировачи на природата, тоест на живота.

Общественият живот, който Балзак рисува, е толкова разнообразен, толкова сложен и противоречив, че ако се опита да го възсъздаде с всичките подробности, не биха му стигнали сто живота.

Авторът на „Човешка комедия“ много добре разбира, че такава задача е неизпълнима. От друга страна — това не е необходимо. Истинският писател според Балзак, без да накърнява жизнената правда, не трябва да се губи в дребни и маловажни факти, а необходимо е да подбира най-същественото, най-важното и характерното в живота. И то онова, което представлява художествена стойност, онова, което ще му послужи като градивен материал за постигане естетически задачи; следователно писателят трябва да има естетическо отношение към явленията в живота.

По този начин се стига до онова, което се нарича типизация в литературата, създаване на типични характери. Това ще каже, от многобройните случаи и явления в живота да се направи такъв подбор и художествено така да бъдат претворени, че „всеки да узнае себе си в общия колорит на типа“. В предговора към следващото издание, като отговаря на критиците си, които го обвиняват, че романът му „Дядо Горио“ бил безнравствен, Балзак подчертава, че целта му не е романът „да бъде нравствен или безнравствен“, а да обхване „родителското чувство във всички извивки на сърцето и всестранно да го опише“. И накрая заключава: „Огледайте се около себе си — колко татковци като Горио ще видите, ако искате да бъдете искрени.“

Но с подбора на фактите и със създаване на общия тип не свършва работата на писателя. Всеки типичен герой покрай общото, което е характерно за цяла група хора, за отделна професия или социална класа, трябва да се проявява като жив човек — по своему, със своите индивидуални качества, със своите лични чувства, желания и страсти, със свой начин на говор, движение и лично поведение. Балзак е един от най-големите майстори в световната литература, който органически споява в героите си типично общото с лично индивидуалното. Великолепно този свой творчески метод изразява в една къса, сбита фраза: „индивидуализиране на типа и типизиране на индивидите“.

Обект на художествено изследване в „Човешка комедия“ е буржоазното общество във Франция. На автора то не вдъхва никакво доверие. В него той открива бездна от грехове и злини. Самата буржоазия, която преди и през революцията от 1789 г. е била прогресивна класа, през неговата съвременност не е запазила нищо от своето героично минало.

Трайното значение на Балзак е, че той никога не изменя на принципа да казва истината за живота. В името на истината той не един път влиза в разрез със собствените си политически разбирания. Известно е например, че е изпитвал симпатии към аристокрацията. Но много добре е разбирал, че тая класа е отживяла своето време, тя е преминала в архивата на историята. И въпреки симпатиите си към нея той я показва жалка и недостойна. В нея, както и в буржоазията, няма нищо героично и достойно за уважение.

Правдивото изобразяване на пороците и противоречията в буржоазното общество неизбежно води до произнасяне присъда на същото общество. Присъдата се крие в самите истини, които писателят казва. Като разкрива потъналия в грехове и злини обществен строй на буржоазното общество, като създава типични характери и същевременно ги индивидуализира, със своята „Човешка комедия“ — дълбоко проникновена, могъща в идейно-художествено отношение, Балзак е един от най-гениалните представители на онова литературно направление, известно под името критически реализъм, а творчеството му е творчество на писател критически реалист.

Едно от художествените произведения на Балзак, с което той се очертава като велик писател-критически реалист, е романът „Йожени Гранде“.

Формално погледнато, „Йожени Гранде“ може да се нарече семеен роман. Събитията, за които разказва Балзак, се развиват в ограничени кръг на семейството Гранде, разкриват се отношенията между баща и дъщеря, мъж и жена, чичо и племенник, братовчед и братовчедка. Тези събития рядко прескачат дома на Феликс Гранде. И ако понякога „единството на място“ се нарушава (например в Париж), нарушението играе ролята на допълваща функция — още по-ярко да се очертаят героите, техните взаимоотношения и основният авторски замисъл. Същото допълващо функционално значение имат второстепенните герои.

Всъщност „Йожени Гранде“ е социален роман в истинския смисъл на думата. Унило-меланхоличният дом на Гранде в провинциалния град Сомюр е изходен пункт за разкриване социалната структура на френското общество през определен исторически момент. Обикновените наглед факти и събития из всекидневието на семейство Гранде са, така да се каже, прозорец, за да се погледне и обгърне

животът в неговите най-невралгични възли и едновременно да се разкрият движещите сили в буржоазното общество и пружините на обществения механизъм.

Балзак пристъпва и изпълнява задачата си, разбира се, не като социолог-учен, не и като моралист и битоописател, а като писател-творец със средствата на художественото слово. Центърът, към който се насочва погледът на писателя, е човекът като социално явление.

Възелът, около който се развиват събитията, конфликтите между героите и драмите в семейството, които колкото са семейни, толкова и социални, е Феликс Гранде. В обобщенията си Балзак постоянно насочва читателя към мисълта, че моралният облик на отделна личност или група хора определя моралния образ ако не на цялото общество, то на отделни, но съществени негови проявления. Ето защо, когато рисува образа на стария Гранде, писателят разкрива важни, характерни явления в обществения живот.

Балзак точно и ясно определя времето, през което действа героят му — това е периодът, известен в историята на Франция под името Реставрация (от 1815 до 1830 г.), тоест когато след падането на Наполеон аристокрацията и монархията реставрират (възстановяват) своята власт. Макар че аристокрацията държи в свои ръце държавната власт, тя не е в състояние да върне назад колелото на историята, не е в състояние да възстанови феодалния обществен строй и да възвърне пълните си права и привилегии. Революцията от 1789 г. погребва феодализма като обществена система и утвърди победата на буржоазната класа. За победилата буржоазия се откриват неограничени възможности да печели пари и да трупа богатства.

Гранде е социален тип тъкмо от този период от историята на Франция. Балзак ясно, едва ли не с документална точност разказва за пътищата, по които Гранде трупа богатства: от търговия с вино, от спекулации с държавни ценни книжа, от лихвите на капиталите си и т.н. В това отношение той е характерна рожба на оня момент от историята на френското буржоазно общество, когато в икономическия живот на страната господства не индустриалният, а така нареченият банкерско-лихварски капитал, който се проявява в примитивно безобразни форми. Натрупването на богатства става с хитрини, надлъгвания и всевъзможни други мошеничества.

Скъперничеството, стигащо до аскетическо самоизтезание, е друг път, по който Гранде трупа богатство. Впрочем алчността, жаждата за злато и скъперничеството у Гранде са неразривно свързани едно с друго. Бихме казали: ако златото е идолът, пред който се кланя Гранде, то, фигуративно изразено, скъперничеството е жрецът, който служи пред идола: същевременно душата на Гранде е храмът, в който обитават идолът и неговият жрец. Алчността, скъперничеството и самият Гранде представляват едно триединство, едно същество в три лица, една душа в три прояви.

За автора на „Човешка комедия“ е важно не само какво изобразява един писател, а и как изобразява; тоест какви са начините, средствата, пътищата, по които реализира своите художествени задачи. В това отношение Балзак следва традициите на великите майстори на реалистичното изкуство в миналото. Както Молиер, който влага в образите на своите герои някоя доминираща черта, така Балзаковите герои мислят и действуват под напора на някоя всепоглъщаща ги страст. Тоя начин, доведен до съвършенство у Молиер (Тартюф в едноименната комедия, Арпаган в „Скъперникът“, Журден в „Буржоата благородник“ и т.н.), говори за едноплановост и еднопосочност и до известна степен за непълнота на художествения образ, но същевременно придава на героя внушителност и мащабност. Героят се превръща в типичен изразител на съществени жизнени или обществени явления, на някоя човешка страст или порок.

Балзак до последна степен сгъстява тъмните бои, когато рисува скъперничеството на своя герой. За Гранде няма нищо свято в живота, нищо по-скъпоценно от жълтия метал: човешко достойнство, бащинско чувство, приятелска дружба, братска привързаност — всичко е умряло в душата му. Когато жена му по негова вина ляга тежко болна, той много повече е загрижен за разходите по лекар и лекарства, отколкото за здравето ѝ. Брат му се самоубива в Париж поради фалит — в душата си не чувствава нито капка скръб. Скъперничеството му достига до особен вид болест и го превръща в жесток тиранин в къщи. Той притежава много декари гори, а домът му зимно време едва-едва се отоплява. Наистина семейството не гладува, но храната е бедна. Дори свещите за осветление се икономисват; тъмната му душа внася тъмнота и в дома му, студеното му сърце всява мраз и в жилището му. Хора като Гранде не вярват в никого и в нищо,

освен в златото. Те са вечно подозрителни, постоянно обзети от страх, че ще бъдат измамани. За другите те съдят според себе си. Гранде няма доверие и в най-близките си. Той измамва дори жена си и дъщеря си, като ги подлъгва да му припишат имотите, които по закон не принадлежат на него.

Каквито недостатъци и пороци да носи обаче в душата си Гранде, той не е безлично същество, не е схема-образ, не е абстрактна представа на порока скъперничество, а ярко индивидуализиран герой. Той е един класически пример за Балзаковия художествен принцип — „типизиране на индивида и индивидуализиране на типа“. Гранде има свой характер, свой собствен лик, свое лично поведение в живота и в отношенията си с обкръжаващите го хора. Мислите и постъпките му са психологически мотивирани, според логиката на характера му. Всяка дума, жест, стъпка в живота му са хладнокръвно обмислени и целенасочени. Балзак си служи с различни художествени средства, за да индивидуализира героя си. Значително внимание отделя на портретния рисунок: ръст, глава, цвят на лицето и косата, устни, нос; подробно описва облеклото на Гранде: шапка, панталони, ръкавици, обувки, дори връзките, с които ги връзва, и пр. Но това не е просто, самоцелно описателство, а художествен начин още по-пластично да очертае душевния лик на героя си. И най-малката подробност във външния портрет има своя стойност и изпълнява някаква естетическа функция. Например брадавицата на носа му. С тая подробност Балзак разкрива съществена страна в характера на Гранде, и то не от свое име, а според наблюденията и преценката на трети лица: „На върха на дебелия му нос имаше брадавица с жилки, за която не без основание простите хора казваха, че е пълна с лукавство.“

Индивидуалната характеристика на героя Балзак извършва, казано на военен език — настъпателно. Той цели да овладее душата му, да ръководи мислите, делата и постъпките му, да определя съдбата му. Разбира се, не произволно, а с оглед на художествените си задачи. И винаги да запази цялостния облик на героя, да не наруши логиката на характера, всичко това — исторически, психологически и социално мотивирано. Когато е необходимо, Балзак си служи с биографичния метод, измъква „досието“ от папките на историята и разкрива личността на героя си на фона на историческата епоха. Преди революцията от 1789 г. Гранде е бъчвар. Революцията преобръща

издъно живота и в родния му край. Бъчварят добре вижда накъде вее революционната буря и веднага се приспособява към новите условия. Както дядо Горио от едноименния роман, сред съгражданите си минава за честен и строг републиканец, а всъщност играе двулична роля: шумно манифестира републиканските си идеи и в същото време хитро трупя пари, изкупува на безценица манастирски имоти и т.н. Балзак разгъва „досието“ на героя си и през консулството на Наполеон, при империята, за да приключи през режима на Реставрацията. По тоя начин, към 1828 г., когато завършва историята, за която се разказва, богатството на Гранде възлиза на внушителната сума деветнадесет милиона франка.

Личности като Гранде са скрити, потайни, забулени с някаква тайнственост. А всъщност в душата им бушуват бури от страсти. Те трябва да употребяват неимоверни усилия на волята, за да прикрият онова, което става в душите им, и да не покажат наяве скритите си замисли. С течение на времето всичко става навик, те придобиват увереност в себе си, изработват свой начин на движения, вървеж, обноски, свой език. Те принадлежат към оная категория хора, за които народът казва „прикрит под пепел въглен“. За Гранде Балзак казва, че никой в цялата област не умее така да забулва мислите си, както той. Той е безкрайно изобретателен, когато трябва да измами някого. Преструва се на наивен, глух, лицето му добива глупав израз. На Гранде е добре известна мъдростта, че езикът може да бъде най-коварният враг на човека. Затова никога не избързва да изкаже решението си, а изчаква да разбере какво мислят другите и в същото време хитро прикрива мислите си, удавя ги в многословие, заеква, говори несвързано. И никак не се интересува какво ще си помисли събеседникът му за разсъдъка му. Той има цел, трябва да извоюва нещо и това е най-главното. „Впрочем — казва Балзак — четири изречения, точни като алгебрични формули, обикновено му служеха да обхване, да разреши всички трудности в живота и търговията: «Не знам, не мога, не искам, ще видим.» Той никога не казваше «да» нито «не», никога не пишеше.“ Характеризирайки своя герой, Балзак прави едно удивително в художествено отношение сравнение с тигъра и змията боа, като привнася в характера му техните отличителни белези — хищничество и вероломство: „Когато ставаше въпрос за пари, господин Гранде проявяваше качества на тигър и на боа: Той умееше

да залегне, да се свие, дълго да наблюдава жертвата си, преди да скочи върху нея; после отваряше пастта на кесията си, поглъщаше товар жълтици и спокойно лягаше като змията, която смила жертвата си безстрастно, хладно, методично.“

Ръководейки се от принципа, че за писателя не е достатъчно само „какво изразява“, а и „как изразява“, освен от Молиеровия метод да вложи в характера на героя някоя преобладаваща черта, Балзак добре се е поучил от реалистите от Ренесанса (не само писатели, а и художници; не един път той се позовава на Рембранд, Рафаело, Микеланджело и др.). Величието на Данте открива в това, че в „Ад“ всичко е обвеяно от страсти; от Рабле се е учил на епическа монументалност, тоест да създава герои, които се очертават като внушителни мраморни или бронзови паметници. Може би най-много се е възхищавал от Шекспир, от майсторството на английския драматург да твори колоритни, живи, действени и разностранно проявяващи се характери — така че да обхване човешката душа във всичките извивки на сърцето, на страстите, на ума и всестранно да ги изрази.

Като използва най-ценните реалистични традиции на писателите от миналото, Балзак сам се очертава по вещина, по художествено майсторство, по дълбочина равностоен художник на тези, от които се учи. Някои критици с основание го наричат изследовател на обществото и на човешката душа. Едно сравнение — Пушкин казва: „У Молиер скъперникът и толкоз, у Шекспир Шейлок е скъперник, пресметлив, отмъстителен, чедолюбив, остроумен.“ Балзак, както Молиер, рисува своя скъперник, обхванат от една страст, превърнала се в порок, и както Шекспир — многостранно. Но той внася нещо ново — анализира самия порок, проследява пътищата, през които преминава, какви са условията, вън от които не може да съществува, какво е въздействието му върху обществото и т.н. и едновременно с това прави социално-философски обобщения. Нека дадем думата на самия Балзак:

„Скъперниците не вярват изобщо в бъдещ живот, за тях настоящето е всичко. Тази мисъл хвърля страшна светлина върху съвременната епоха, в която повече от всеки друг път парите господствуват над законите, над политиката и нравите. Институции, книги, хора и доктрини — всичко е в заговор... А какво ли ще стане

със страната, когато тая доктрина премине от буржоазията в народа?“ На друго място Балзак разкрива философията на самолюбие у скъперника: „Животът на скъперника е непрекъснато упражнение на човешката мощ, поставена в служба на личността. Скъперникът се осланя само на две чувства: самолюбие и интерес.“ Според Балзак парите за скъперника са средство за доставяне на наслада, чрез мощта, която притежава, скъперникът изпитва егоистично чувство на удовлетворение, че може да властвува над другите хора, и в случая субективната наслада, която той изпитва, обективно носи страдания за другите. Страданията на човешки същества още повече подсилват насладата у скъперника: „Да се наложиш над другия, не значи ли да покажеш силата си, да си даваш вечно правото да презираш ония, които като по-слаби се оставят да бъдат изядени тук на земята... Скъперникът оставя агнето да се угои, после го хваща, убива го, опича го, изяжда го и го презира. Храната на скъперника се състои от пари и презрение.“

В предговора си към първото издание на „Йожени Гранде“ Балзак пише: „В провинциалната глухота често се срещат лица, достойни за сериозно проучване, изпълнени със своеобразие, същества, външно твърде спокойни, но тайно разрушавани от необуздани страсти.“ Това се отнася както за стария Гранде, така и за дъщеря му Йожени. Наглед тя е тихо, безмълвно, едва ли не съвсем сиво, безлично същество. Но както Шекспир, така и Балзак постоянно насочва читателя към мисълта, че външният вид може да бъде лъжлив и задачата на писателя е да покаже истинския характер на героя, скрит под този външен вид. За стария Гранде Балзак казва, че „наглед има мек нрав“, а всъщност „господин Гранде имаше бронзов характер“, сякаш излян от студен и бездушен метал. В тоя тъжен и печален дом, „дом на безмълвието“, „дом-развалина“, храм на модерния бог — златото, Йожени, както майка си плете, кърпи, шие. Бащината ѝ дума е закон, който не търпи възражение, но никой не подозира какво се крие в душата ѝ.

За личности като Йожени достатъчно е да дойде някакъв тласък отвън, който отхвърля видимата външност и с буйна сила се проявява истинската същност на характера. Такова събитие, което преобразява героинята, е пристигането от Париж на братовчедата ѝ Шарл Гранде. За един миг в душата ѝ бликват толкова чувства, колкото не е изпитала

през целия си живот. Едновременно с бликналите чувства в тоя дом на прозата, на студената пресметливост, нахлуват струи на мечтателност и романтика. Йожени се влюбва с цялата пламенност на младото си сърце и любовта за нея е извор на радости, надежди, сладки мечти. Балзак с тънко познаване на женското сърце, проследява всичките му трепети, вълнения, съмнения и колебания. В атмосферата на сърдечните преживявания Балзак разкрива както душата на героинята си, така и външния ѝ лик. Тя ту вярва, ту се съмнява, че Шарл може да я обича. Смята себе си недостатъчно красива в сравнение с изтънчените и красиви парижанки. Всъщност Йожени крие особена, своя лична красота, която я отличава от другите жени. Тя привлича със своеобразния си чар, произтичащ от някакво вродено и неподозирано духовно благородство. Балзак я сравнява с модел, който би бил достоен за четката на един художник като гениалния Рафаело.

Романтика в дома на Гранде! Тоя дом на разсъдъчната пресметливост. Нахлуването ѝ води до неизбежни конфликти и те не закъсняват. Писателят целенасочено подготвя читателя към драмата, която се разиграва в семейството на Гранде, една от многото драми в „Човешка комедия“. Във връзка с това той пише: „След три дни свършваше 1819 година. След три дни щеше да започне ужасно представление, буржоазна трагедия без отрова, без кинжал и без пролята кръв; но за действащите лица по-жестока от всички драми, които са се разигравали в прочутия род на Атридите.“

В драматично сблъскване най-ярко се очертават характерите. Балзак добре знае това художествено правило. Изправят се два еднакво силни характера, изразители на две съвсем противоположни разбирания за живота — светът на егоизма, на всевластното злато, на грубото сметкаджийство и светът на душевната щедрост и на любовта, която влива сили и упоритост. Йожени по твърдост на характера се оказва равностоен противник на баща си. Изправени един срещу друг в момента, когато баща ѝ настоява да му каже на кого е дала спестените си пари, а тя стои студена и мълчалива, Гранде с няколко изразителни думи характеризира дъщеря си: „Тя няма да мръдне, няма да мигне, тя е повече Гранде, отколкото аз съм Гранде.“ При една друга сцена, наситена с не по-малко драматизъм, Йожени надделява упоритостта на баща си (когато Гранде е извадил ножчето си и се готви да откърти парче злато от кутията, оставена на Йожени от Шарл):

„Татко, ако вашият нож открие една частица от това злато, аз ще се пробода.“ Гранде не се съмнява, че дъщеря му ще изпълни заканата си. И ако сцената не завършва с кръвопролитие, то е, защото благоразумието укротява алчността на стареца.

Със своите мечти и блянове, които я пренасят в един свят, „различен от този, в който живее“, със своето благородство на духа, което я разграничава от обкръжаващите я хора, Йожени до известна степен се очертава като романтична героиня. И наистина, опитвайки се да проникнем в душевния ѝ строеж, ще открием, че в нея преобладава емоционално-лиричното и съзерцателно начало над разсъдъчното. Не един път тя дава простор на въображението си към светове, различни от този, в който ѝ е отсъдено да живее. В романтичен стил, овладяна от мечтателна съзерцателност, тя години наред чака Шарл; във въображението ѝ той се очертава като приказен принц, който ще я отведе в царството на бленуваното щастие. В романтичен дух, като контраст на сивата проза, сред която преминава всекидневието ѝ, са някои подробности: малка дървена пейка, тайнствена нощ, тихи стъпки, открадната целувка, бързо отлитащи минути и т.н.

Балзак обаче твърде добре познава структурата, морала, дълбоката поквара на съвременното му общество, за да не си прави абсолютно никакви илюзии, че в тоя свят, изграден на грубо сметкаджийство, може да съществува романтика. Проследявайки живота на своята героиня, той недвусмислено довежда читателя до заключението, че в обществото, в което могат да се разиграват буржоазни драми, чийто основен конфликт е въпросът за пари, злато, богатство, няма място за романтични мечти. Романтичните илюзии неизбежно водят до лични трагедии, щом се сблъскат с грубата действителност. Имаме основание да мислим, че въз основа на съдбата на своята героиня Балзак е преследвал между другото и една литературно-полемична задача — да поспори с писателите-романтици. (Приблизително три десетилетия по-късно друг велик френски реалист — Гюстав Флобер, развива същата тема чрез трагичната съдба на Ема Бовари в едноименния си роман. Също и Мопасан в романа си „Един живот“.)

Причините за трагедията на Йожени се коренят не в семейното обкръжение. Тя намира достатъчно твърдост и сила на духа да защити и мечтите си, и човешкото си достойнство от деспотизма на баща си.

Катастрофата, „ужасна и пълна разруха“, както пише Балзак, идва внезапно, заварва я психически неподготвена. За случая Балзак си служи с кратко, но живописно сравнение: „Корабът потъваше, без да остави нито едно въже, нито една дъска върху обширния океан на надеждите.“

Ударът идва от този, който е бил предмет на нейните мечти. Човекът, когото Йожени обича и за когото понася толкова страдания, се оказва егоист, сребролюбец и кариерист. Балзак очертава характера на Шарл в два периода от живота му: при пристигането в дома на чичо му и след завръщането му в Париж от Далечния Изток. Значителна светлина върху духовния му облик хвърлят двете оставени писма. От писмата, от отношението му към Йожени, от пряката или косвена характеристика, която сам Балзак прави, личи, че Шарл по душа не е бил такъв, какъвто го виждаме след завръщането му от Индия. Макар и син на богат търговец, макар че е живял в богатство и охолство, той не е прояден от пороците на висшето парижко общество. И все пак, тъкмо поради богатството и охолството, той е лесно податлив на съблазните в живота. Той не е способен на низости и подлости, защото бащиното богатство му осигурява всичко и с това го предпазва от низки дела, но не е способен и на възвишени и благородни помисли и дела. Той е един изтънчен, моден парижки младеж (донейде с основание старият Гранде го нарича — „парижкото конте“ не само защото е изискано облечен, а защото отразява в себе си лекомислието на парижката младеж от висшето общество); „толкова гален от родителите си, толкова ласкан от обществото, та не можеше да изпитва силни чувства.“ Нравите на парижкото общество обаче пръскат „златното зрънце, което майка му беше посяла в сърцето му“. Когато се научава за самоубийството на баща си, чувствата му се разделят между искрената скръб и заплахата от неизбежна материална нищета. Все пак нещастията преобразяват човешкото сърце, в което порока не е вкоренен. Първото преобразяване на Шарл е любовта, за която не можем да кажем, че е дълбока, но е искрена в първите моменти на сближаването му с Йожени.

Достатъчно е обаче една по-продължителна раздяла, да бъде поставен при други условия, друга обстановка, да бъде в досег с други хора, увлечени от стихията да разбогатееят без избор на средства, и в Шарл се извършва такава метаморфоза, която коренно го отличава от

този младеж, какъвто е бил преди заминаването си. Балзак убедително показва пътищата на преобръщенията на героя. Пълното духовно самоунищожение на Шарл завършва в Париж, когато се готви да се ожени за грозна, нелюбима, досадна мома от аристократическа фамилия, която срещу неговото богатство ще го въведе в салоните на висшата аристокрация и ще му отвори вратите на кралския дворец.

Шарл Гранде не е единственият млад човек в целокупната Балзакова „Човешка комедия“, който в началото на своя жизнен път е изобразен с непоковарена душа, а по-късно завършва разяден от пороци. Същият път от идеализъм и чистота в мислите и чувствата към поквара и духовна гибел, разбира се, при други обстоятелства, изминават Рафаел дьо Валантен в романа „Шагренова кожа“, Йожен Растиняк в „Дядо Горио“ и други романи, в които продължава неговото падение, Люсиен в „Изгубени илюзии“ и други млади хора. Едни от тях загиват духовно и физически (Рафаел, Люсиен), други „преуспяват“ в живота (Растиняк, Шарл), притежават пари, титли, високи постове и длъжности, блестят в обществото и т.н. Но всичко това е придобито с цената на обезличаването им като човешки същества. Жив пример е Шарл Гранде. Като проследява жизнения път на младия човек, Балзак обобщава, че в обществото, където диктуват неписаните закони на егоизма и на всевластното злато, чезнат идеали и възвишени стремежи. Необходимо е някаква възвишена цел, някакъв идеал, заедно с това сила на характера и твърдост на убежденията, за да се устои срещу мътната пяна на обществото. Макар по-рядко, Балзак създава и хубави, привлекателни образи. Но той ги търси не в средите на буржоазията или аристокрацията, която е свързана с народа. Такъв е бедният студент Орас Бианшон, който е „едно светило на медицинската наука в Париж“ („Дядо Горио“, а по-късно в „Изгубени илюзии“), такъв е Леон Жиро — „дълбок философ, стремителен теоретик, който раздвижва всички системи, изследва ги, изразява ги, формулира ги и ги поставя пред краката на своя идол — човечеството“ („Изгубени илюзии“), или доктор Деplen, на когото бедният водоносец Буржа дава спестените си пари, за да довърши науките си, защото открива у него „цел, хубави стремежи“ („Литургията на безбожника“). Реализмът на Балзак добива такава сила, че истинските французи, бъдещето на нацията вижда в лицето на своите политически противници — републиканците. В романа „Селяни“ се възвисява

величавият образ на републиканеца Низерон, за когото селяните казват, че „той по-скоро е готов да му отрежат главата, отколкото да каже неправда“. А в романа „Изгубени илюзии“ сред цяла сган от хищни буржоа и безпринципни кариеристи се очертава фигурата на младия републиканец — Мишел Кретиен. Чувство на национална гордост и дълбоко съжаление лъха от думите, когато Балзак говори за неговата смърт: „куршумът на някакъв бакалин срази едно от най-благородните създания, които някога са съществували на френска земя“.

В романа „Йожени Гранде“ няма нито един герой, който да пробужда чувства за величието на човека. Тук владее дух на студенина и отчужденост. И някакво безсмислие. Героите тук са постоянно в раздвижено състояние, действуват, стремят се към нещо, имат някакви цели, а в края на краищата всичко се оказва безсмислено. Както всички скъперници, които смятат, че златото е най-голямата сила, така и Гранде е роб на тая мисъл. Балзак обаче показва, че тая философия на скъперниците е построена на гнили основи. Над златото властвуват други сили: идват болести, старост, а след старостта — самата смърт. Краят на Гранде е доказателство за това. Към края на живота си той се вдетинява, умствените му способности отслабват, а скъперничеството се засилва. Когато е безсилен, скован от паралич, едничката му радост е в едно полуумно състояние блажено да съзерцава купища злато. След смъртта на баща си Йожени е притежателка на седемнадесет милиона франка, но чувствава цялото безсмислие на своя земен живот. Утеха намира в религията.

Като разказва за живота на своите герои, Балзак постепенно насочва мисълта на читателя към въпроса: „Защо е така?“. Защо хората са зли, егоисти, нещастни, защо така безсмислено протича животът им? Защо похабяват силите си, ума, способностите си? Ето например самият Феликс Гранде. Природно той не е лишен от някои хубави човешки качества, схватлив е, разсъдлив, работлив, енергичен, надарен със силна воля. За съжаление всички тези хубави качества са в служба на злото, а не на доброто. Балзак съвсем ясно сочи причината — парите — този „модерен бог на епохата“, към парите не е равнодушна дори Йожени. Защото и тя, колкото и да е чисто сърцето и благородна душата ѝ, не може да си представи един брак без много пари и затова изпраща Шарл с благословии да спечели голямо богатство. Кръвта на

Грандевци продължава да тече в жилите ѝ и след нещастията, които разбиват живота ѝ. Без да е скъперница като баща си (напротив, щедро върши благодеяния), тя „продължава да трупа богатства“. Това, че въпреки симпатиите си към героинята Балзак не я идеализира, говори за силата на неговия реализъм.

Когато дочитаме последната страница на романа „Йожени Гранде“, оставаме с впечатлението, че това е една, тъжна и нерадостна книга, както е тъжен и нерадостен домът на Феликс Гранде. Същевременно тя е една правдива и сурова книга, както е правдива и сурова цялата „Човешка комедия“, защото авторът не се е побоял да каже истината за своята съвременност. Наистина, той не сочи пътищата за преобразяване на живота, защото не е бил в състояние да прозре обществените сили, на които предстои бъдещето. Ето защо значението, както и на този роман, така и на целокупното му наследство трябва да се търси не там, където не е, а там, където в действителност се намира: именно в познавателния характер, в изобличителния патос и в непримиримостта със злото. Сам Балзак казва, че „писателят твори велико добро, като заставя читателя да размисля“.

Ал. Пешев

Издание:

Оноре дьо Балзак. Йожени Гранде

Издателство „Народна култура“, София, 1975

Френска, второ издание

Редактор: Пенка Пройкова

Художник: Величко Койчев

Художник-редактор: Васил Йончев

Техн. Редактор: Александър Димитров

Коректор: Величка Герова

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.